

Društvene i gospodarske promjene u Pazinu 1945.-1955.

Smoljan, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:954785>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

IVAN SMOLJAN

DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PROMJENE

U PAZINU 1945. – 1955.

Diplomski rad

Pula, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

IVAN SMOLJAN

DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PROMJENE

U PAZINU 1945. – 1955.

Diplomski rad

JMBAG:0303011511

redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Mentor: doc.dr.sc. Igor Duda

Pula, veljača 2016.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Ivan Smoljan, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli 29. veljače 2016.

Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Ivan Smoljan dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PROMJENE U PAZINU 1945. – 1955. koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli 29. veljače 2016.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. POVIJEST PAZINA S OSVRTOM NA 1943. GODINU	7
2. RAZDOBLJE 1945. – 1947. GODINE: ORUŽANA BORBA USTUPA MJESTO POLITIČKOJ BORBI	9
2.1. Oslobođenje grada	9
2.2. Obnova Pazina i Pazinštine	11
2.3. Međusaveznička komisija dolazi u Pazin	17
3. KRETANJE STANOVNIŠTVA	25
4. DRUŠTVENI ŽIVOT	30
4.1. Obrazovni sustav	30
4.2. Prva Hrvatska gimnazija	32
4.3. Poljoprivredna škola	36
4.4. Biskupsko sjemenište s Hrvatskom klasičnom gimnazijom.....	42
5. KULTURNI ŽIVOT	44
5.1. Narodni dom	44
5.2. Kulturni život izvan Narodnog doma	49
6. ZDRAVSTVENE I SOCIJALNE PRILIKE	52
7. SPORTSKO DRUŠTVO „PAZIN“	58
8. PAZINSKI PRIJESTUPNICI	64
9. PROMET	70
9.1. Cestovni i željeznički promet	70
9.2. Poštanski promet	73
10. POLJOPRIVREDA	75
11. OBRT, TRGOVINA I TURIZAM	82
12. RAĐANJE INDUSTRIJE	88
ZAKLJUČAK	90
POPIS ILUSTRACIJA	93
IZVORI I LITERATURA	94
SAŽETAK	97
ABSTRACT	98

UVOD

Razdoblje Drugog svjetskog rata u Istri je razdoblje brzih i svekolikih promjena u veoma kratkom povijesnom vremenu. Istra je tijekom povijesti promijenila mnoge vladare, bila je pod vlašću Rimljana, Franaka, Mlečana, njemačkih velikaša, a vladao je ovdje kratko i Napoleon. U novijoj povijesti je pod austrijskom, a potom pod talijanskom vlašću. Pazin je, barem geografski, središte istarskog poluotoka. Pazinski Kaštel smješten je tik iznad Pazinske jame, i to je povijesno najstariji dio grada, odakle počinje širenje i urbani razvoj do današnjeg oblika. U povijesnom kontekstu najčešće spominjan kao centar austrijskog dijela Istre, ili kao centar Pazinske knežije. Tijekom novije povijesti, kao što ćemo vidjeti, držat će korak s ostatkom poluotoka, a Pazin i Pazinština iznjedrili su i velika imena hrvatskog narodnog preporoda (koji u Istri možemo promatrati i kao borbu protiv talijanizacije) poput Jurja Dobrile, Šime Kurelića, Bože Milanovića i mnogih drugih. Nakon Prvog svjetskog rata i uspostave fašističke vlasti u Istri, Pazin s okolicom također nije pošteđen najokrutnijih metoda nasilne talijanizacije, promjene osobnih imena, imena naselja i ulica, kao i zabranjivanja svega slavenskog, odnosno hrvatskog. Stanovništvo ovih krajeva nije uslijed svih zabrana, zaboravilo svoj nacionalni identitet, već je on sačuvan, i najčešće njegovan unutar obitelji.

Kapitulacija Italije 9. rujna 1943. godine donosi veliku prekretnicu istarske povijesti, ali i veliku prekretnicu u životu njenih stanovnika, kojima ćemo se u ovom radu pokušati približiti. Međutim, Drugi svjetski rat u Istri je sve samo ne jednostavan. Zbog čega? U rat Istra ulazi pod vlašću Italije, no u Istri se još i prije kapitulacije stvara mreža oslobodilačkog pokreta uz pomoć jugoslavenske Komunističke partije. Nakon kapitulacije Italije, osnivaju se organi nove vlasti, Jugoslavenska Armija oslobađa teritorij Istre i ulazi u Trst. No, na zahtjev saveznika morala se povući i prepustiti upravu nad Trstom i Pulom savezničkim snagama. O novim granicama između Jugoslavije i Italije ipak će u prvom redu, čini se, odlučivati interesi velikih sila, a ne samog naroda, iako su velike sile Atlantskom poveljom garantirale pravo naroda na samoodređenje. Britanski premijer Churchill vidio je na ovom prostoru priliku da „zaustavi širenje komunizma na zapad“¹, a uz to se osjećao dužnim Italiji, te je svojedobno planirao napad na Sovjetski savez. To su neki od čimbenika koji su granicu između ovih dviju zemalja pomicali sve zapadnije, i sve je ovo visoka (ponekad zakulisna) politika, koja nije u

¹ Nešović, Slobodan, „Vanjskopolitički odjek oslobođenja Istre 1945.“, *Pazinski memorijal*: 14, Katedra čakavskog sabora Pazin, 1985., 28.

centru istraživanja mikropovijesti, već je to „mali čovjek“. Biti će stoga riječi o Međusavezničkoj komisiji koja je boravila u Pazinu, te na koji način ju je narod doživljavao.

Prva hrvatska gimnazija osnovana je u Pazinu još 1899. godine, njen rad zabranjen je tijekom fašističke vlasti, da bi se nakon Drugog svjetskog rata ponovno otvorila i nastavila stvarati istaknute Pazinjane. Slično je i s pazinskim Narodnim domom, izgrađen na prijelazu 19. u 20. stoljeće, uzdizao je tada nacionalnu svijest i kulturni život Pazina, a između dva svjetska rata bio je zatvoren. Nakon obnove, po oslobođenju Pazina, ponovno će davati, ovog puta nešto drugačiji, polet Pazinu i Pazinštini. Pazinjane u prvih deset godina nakon Drugog svjetskog rata čeka obnova porušenog grada, obnova infrastrukture i prometnih pravaca, pa i obnova načina života, kako to biva nakon svakog rata. Nakon obnove slijedi privređivanje i razvoj. Pazin je do ovog razdoblja izrazito poljoprivredno područje, no s niskim stupnjem razvoja, i ostaje vidjeti kako će se tu stanje razvijati, također u novim uvjetima, s novim vlastima i u novoj državi. Nakon početnog poleta i veselja, jer ipak je ovo konačna točka združivanja Istre s Hrvatskom, odnosno tada Jugoslavijom, doći će i do poteškoća s novim, politički krutim sustavom punim ograničenja. Ostaje također vidjeti kako će se državna politika i odluke odozgo „primati“ ili odbijati u jednoj manjoj sredini poput Pazina.

Rad se u najvećoj mjeri temelji na analizi članaka iz *Glasa Istre*, potom na građi dostupnoj u Državnom arhivu u Pazinu, kao i na drugoj relevantnoj literaturi. Ova tema dosad je najčešće tek sporedno dotaknuta na stručno-znanstvenim skupovima Pazinskih memorijala, koji se održavaju svake godine u rujnu, u sklopu obilježavanja *Rujanskih svečanosti* u Pazinu. Mnogi radovi nastali u sklopu spomenutog skupa dotiču ovu temu, kao i mnogi historiografski radovi izvan njega, no nepostojanje kapitalnog rada koji bi obuhvatio povijest Pazina i Pazinštine (u prvom desetljeću) nakon Drugog svjetskog rata, navelo je autora da krene u tom smjeru.

1. POVIJEST PAZINA S OSVRTOM NA 1943. GODINU

Postojanje prvih stanovnika i naseobina na Pazinštini seže u prapovijesno doba, dok prvi pisani spomen imena grada Pazina datira iz 983. godine. Naime, Porečka je biskupija u prvoj polovici 10. stoljeća od cara Otona I. dobila posjede u središnjoj Istri, među kojima i utvrdu Pazin. Čini se da originalna darovnica nije sačuvana, no sačuvan je prijepis potvrde koju je 7. lipnja 983. godine u Veroni izdao njemački car Oton II. U tom se dokumentu Pazin spominje po prvi puta i to u latinskoj inačici *Castrum Pisinum*.² Krajem 13. i u prvoj polovici 14. stoljeća vlast nad Pazinom drže Gorički grofovi, nakon čega Pazin dolazi pod vlast Habsburgovaca, koji upravu nad njim ustupaju kapetanu Hugonu Devinskom, a potom i obitelji Walsee. Pazinska je grofovija za Habsburgovce imala prvenstveno financijsko značenje, te su je često davali u zalog ili najam raznim feudalcima germanskog ili talijanskog porijekla. Ove krajeve na početku 19. stoljeća nakratko zaposjeda Napoleon, a nakon njegovog sloma Istra je pripojena Habsburškoj Monarhiji. Nije obnovljen prijašnji politički sustav, već je 1825. godine osnovano Istarsko okružje sa sjedištem u Pazinu. Upravu Okružja i Kotara Pazin obnašaju Austrijanci. Od godine 1860. Istrom upravlja Pokrajinski sabor sa sjedištem u Poreču, a u skladu s ovlastima novoutemeljenog Sabora, carskim je dekretom 1863. godine utemeljena Općina Pazin. Po završetku Prvog svjetskog rata Istra je Rapalskim ugovorom pripojena Italiji. Nakon uspostave fašističke vlasti, u Istri započinje sustavna talijanizacija stanovništva i suzbijanje svakog oblika slavenskih elemenata na poluotoku. U tom smislu dolazi do ukidanja hrvatskih škola, čitaonica, izbacivanja hrvatskog jezika iz javne upotrebe, ukidana su imena naselja i osobna imena, odnosno preimenovana su u svoje talijanske inačice. U takvim uvjetima mnogi pazinski i istarski Hrvati emigriraju, kako seljaci i radnici, tako i mnogi intelektualci. Ne smijemo zanemariti ni ogroman doprinos prvaka narodnjaštva u Istri, biskupa Jurja Dobrile, a potom i „Istarskog trolista“ Matka Laginje, Matka Mandića i Vjekoslava Spinčića, koji su još u drugoj polovici 19. stoljeća djelovali na podizanju i čuvanju nacionalne svijesti, te se zalagali za politička, gospodarska i kulturna prava slavenskog djela stanovništva Istre.

Istra se spominje već u prvim ratnim proglasima Komunističke partije Hrvatske (KPH) u travnju 1941. godine, no kako je bila pod vlašću Italije, tu se Narodnooslobodilački pokret (NOP) razvijao u veoma složenim vojnim i političkim uvjetima.³ Prvi, osnivački sastanak rukovodstva KPH za Istru održan je u Karojbi 10. ožujka 1943. Na drugom sastanku

² Rimanić, Mirjan, *Pazin srce Istre*, Pučko otvoreno učilište u Pazinu, Pazin, 2007., 11.

³ Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943. – 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001., 42.

partijskog rukovodstva za Istru, 22. i 23. travnja 1943. godine, donijeta je odluka o pokretanju glasila narodnooslobodilačkog pokreta za Istru. Koncem srpnja dovršen je prvi broj, koji je izašao početkom kolovoza u 600 primjeraka, a početkom rujna izlazi drugi broj u 800 primjeraka. To je početak izlaženja *Glasa Istre*. Pojava lista je diljem Istre prihvaćena s oduševljenjem, jer se nakon više od dva desetljeća pojavljuje list na hrvatskom jeziku. Nakon prva dva broja dolazi do daljnje organizacije izlaženja lista, ali i problema s kojima su se osnivači susretali. Treći je broj lista izašao u prosincu 1943. i to u specijalno izrađenim barakama pod Učkom i Planikom.⁴ Ante Drndić, brat Ljube Drndića, inače istaknute ličnosti u NOP-u, bio je jedan od pokretača *Glasa Istre*. Pokretanje ovog glasila nije presudno za razvoj daljnjih događaja, no izdvajamo ga jer se ovaj rad dobrim dijelom temelji na istraživanju pisanja njegovih novinara.

Kapitulacija Italije značila je u Istri pokretanje općeg ustanka. Razoružane su u kratkom vremenu talijanske postrojbe, pa i ona pazinska, a partizanske postrojbe preuzele su kontrolu nad većim dijelom poluotoka. NOP je izašao iz ilegale i u obliku Narodnooslobodilačkih odbora (NOO) počeli su s preuzimanjem vlasti. Okružni NOO za Istru kao nositelj nove vlasti donio je proglas pod nazivom *Istarski narode*, u Pazinu 13. rujna 1943. godine, a u proglasu stoji kako je Istra oslobođena voljom istarskog naroda, te se označava kraj fašističke vlasti na poluotoku, kao i početak legalnog djelovanja nove vlasti, odnosno NOO-a. ZAVNOH je već 20. rujna potvrdio odluku Okružnog NOO-a za Istru, donoseći svoju Odluku o pripojenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj. Potom je u Pazinu 25. i 26. rujna održan sabor istarskih narodnih predstavnika o sjedinjenju Istre s maticom domovinom. Na tom saboru izabran je privremeni Pokrajinski NOO za Istru, potvrđena je odluka o odcjepljenju od Italije i sjedinjenju s Hrvatskom odnosno Jugoslavijom. Ovi su događaji u narodu poznati i kao *Pazinske odluke* ili *Rujanske odluke*. Ubrzo nakon ovih događaja započela je zloglasna njemačka ofenziva na Istru. *Glas Istre* javlja kako je za vrijeme Rommelove ofenzive u samom Pazinu ubijeno oko 300 ljudi.⁵ Pazin je u Drugom svjetskom ratu bio dva puta bombardiran, i to 27. rujna prvi put, te 2. listopada 1943. drugi put, istog dana kada je bombardiran i Žminj.

⁴ Drndić, Ante, „Pokretanje Glasa Istre i druga sjećanja“ *Pazinski memorijal: 13*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora, Pazin, 1984., 175.

⁵ „Velika ratna stradanja u Pazinu“, *Glas Istre* (Rijeka), br. 84, god. 3 (1945.), 3.

2. RAZDOBLJE 1945. – 1947. GODINE: ORUŽANA BORBA USTUPA MJESTO POLITIČKOJ BORBI

2.1. Oslobođenje grada

Borbe za Pazinštinu dovršene su 7. svibnja 1945. godine na Starom Pazinu, kada je zarobljeno 546 njemačkih vojnika, dočasnika i časnika.⁶ Izvori se slažu oko brojke od 12.000 ljudi koji već idućeg dana sudjeluju u Pazinu na narodnom zboru kako bi iskazali svoju radost i svoje opredjeljenje za Titovu Jugoslaviju.⁷

Pazinština je oslobođenje dočekala gotovo sasvim porušena. Pretrpljene su goleme materijalne i ljudske žrtve, kao i traume četvrtstoljetne denacionalizacije te kulturnog zatiranja. Sve navedeno još se dugo osjeća na ovome području i djeluje kao značajan čimbenik ograničavanja bržeg materijalnog i društvenog razvitka. *Glas Istre* prilično opširno piše o velikoj manifestaciji u Pazinu povodom oslobođenja grada, samo dan nakon razoružavanja zadnjih postrojbi na Starom Pazinu: „*Na dan oslobođenja svog grada, narod kotara Pazin kao nikad do sad manifestirao je svoju jedinstvenost i neizmjereno oduševljenje zbog postignute pobjede. Tog dana u Pazinu održan je veliki narodni zbor oslobođenja na kojem je prisustvovalo preko 12 000 ljudi.*“ *Glas Istre* pokušava predočiti zanos koji vlada među narodom: „*Lepršalo je preko 1200 zastava, ljudi su klicali Titu i novoj Jugoslaviji.*“ Prigodne govore pred oduševljenim narodom održali su učiteljica Nada Raner, Vlado Juričić, Mate Ladavac i drugi. Narod je najburnije pozdravio Ladavca, starog borca za narodna prava i slobodu Istre, kojeg je fašistički sud osudio zajedno s Vladimirom Gortanom. „*Ovakve manifestacije Pazin do sada nije vidio*“ – zaključuje izvještaj *Glas Istre*. Slavlju su prisustvovala i jedinice I. istarske brigade „*Vladimira Gortana*“ koja je oslobodila Pazin.⁸ Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta (JNOF) za Istru organizirala je naredne nedjelje (13. svibnja) u Puli veliku manifestaciju povodom oslobođenja, pa je tom prigodom organiziran prijevoz ljudi iz Pazina na proslavu. Uvedene su dvije izvanredne linije vlakom iz Pazina prema Puli, jedan je krenuo u subotu navečer u 20 sati, a drugi u nedjelju u 4 ujutro. Za put je vladala velika zainteresiranost u Pazinu, doznajemo iz *Glasa Istre*.

Odlukom Narodnog sabora Hrvatske, dan 27. srpnja određen je za državni praznik Federalne države Hrvatske, kao dan početka narodnog ustanka u Hrvatskoj. Tim povodom i u

⁶ Strčić, Petar, *Pazin*, Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija, Beograd, 1982., 126.

⁷ Isto, 126.

⁸ „Velika manifestacija u Pazinu“, *Glas Istre* (Rijeka), br. 36, god. 3 (1945.), 3.

Pazinu je održana cjelodnevna manifestacija. „Na svim brdima oko grada gorjeli su veliki krijesovi, drugovi iz vojske bacali su rakete, a bakljada koja je prolazila gradom osvjetljavala je njegove ulice.“⁹ Na manifestacijama tijekom dana i večernjoj priredbi prisustvovalo je oko 2000 ljudi.

Dana 29. studenog 1945. proglašena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) što se je još dugo slavilo kao Dan Republike. Tim povodom *Glas Istre* izvještava o proslavama diljem Istre, tako i u Pazinu. Grad je već ujutro osvanuo okićen cvijećem i zelenim slavlucima, narod se počeo skupljati, a ubrzo je krenula pjesma i slavlje. Govor je pred zgradom Kotarskog narodnog odbora (KNO), gdje se okupio sav narod, održao Miljenko Benčić, tajnik KNO Pazin. Govorio je o značaju slavljenja ovog datuma, što je narod popratio poklicima i skandiranjem drugu Titu, Jugoslaviji, te bratstvu i jedinstvu Hrvata i Talijana.¹⁰ Vrijeme je ovo velikog zajedništva i odlučnosti velikog broja ljudi na poluotoku, to je jasno. No, valja ovdje primijetiti i sljedeće: *Glas Istre* veliku pozornost pridaje ovim i sličnim člancima, koji se odnose na slavlja diljem Istre. Tako su datumi 7. svibnja, 27. srpnja, kao i 29. studenog do jučer bili nešto sporedno stanovnicima poluotoka, a samim time i Pazina. No odsad postaju važni datumi vezani za uvođenje novog političkog kalendara, odnosno novih političkih rituala.¹¹ Taj je proces obuhvatio cijelu novu Jugoslaviju,¹² a po tekstovima iz *Glasa Istre* daje se naslutiti kako su se oni „dobro primili“ i u Istri, odnosno na Pazinštini. Drugim riječima, svaka nova vlast, pa tako i ova socijalistička, stvara svoj kalendar obilježavanja važnih povijesnih datuma, štuje svoje heroje, stvara neprijatelje i slično. Upravo je to ovdje slučaj. Isto će se dogoditi i devedesetih godina, kada taj socijalizam bude na odlasku, a neki novi simboli vlasti se budu stvarali. O ovoj pojavi prvi su pisali britanski povjesničari Peter Burke, a potom i Eric Hobsbawn.¹³ Druga zanimljivost koju se primjećuje u pisanju *Glasa Istre* tijekom 1945. godine je inzistiranje na suradnji, jednakosti, bratstvu i jedinstvu svih Talijana i Slavena, koje je specifično upravo za područje Istre. No, ono je toliko puta isticano da se čitatelj upita je li ono stvarno ili je forsirano u političke svrhe, i u svrhu pomirenja i suživota.

⁹ „Manifestacije diljem Istre“, *Glas Istre* (Rijeka), br. 68, god. 3. (1945.), 2.

¹⁰ „Pazin slavi blagdan Jugoslavije“, *Glas Istre* (Rijeka), br. 125, god. 3. (1945.), 2.

¹¹ Rihtman – Auguštin, Dunja, *Ulice moga grada*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000., 15.

¹² Vidi: Gržinić Valentina, „Jugoslavensko trojstvo: rad, mladost i Republika. Obilježavanje socijalističkih praznika u Istri“, *Radionica za suvremenu povijest. Istraživanja diplomana pulskog Sveučilišta 2011.-2013.*, ur. Igor Duda, Anita Buhin, Igor Stanić, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Srednja Europa, Pula-Zagreb, 2013., 71-86.

¹³ Vidi: Senjković, Reana, „Politički rituali“, *Refleksije vremena 1945. – 1955.*, ur. Jasmina Bavoljak, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2012., 203-205.

Na području Kotara Pazin je za vrijeme Drugog svjetskog rata ubijeno 1.313 ljudi, dok je ranjeno, zlostavljano i mučeno 686 ljudi, zatvoreno je njih 2.213, odvedeno u logore i na prisilan rad 2.047 ljudi, a spaljenih i razorenih kuća u Kotaru Pazin bilo je 781.¹⁴ Inače, procjenjuje se da je u NOB-u Istra dala oko 29.000 boraca, od kojih je poginulo oko 6.000 ljudi. Oko ovih brojki *Glasu Istre* mora se priznati objektivnost, jer se tadašnji njegovi podaci poklapaju i s novijom literaturom.

Na području Pazinštine nakon oslobođenja gotovo da i nije bilo nikakvih privrednih objekata koji bi mogli biti oslonac budućeg razvoja. Stanovništvo ovog kraja uglavnom se bavilo poljoprivredom, čiji su prihodi uglavnom niski i proizlaze iz sitnih seoskih gospodarstava, dok organiziranog društvenog sektora u ovoj oblasti gotovo da i nije bilo. U okviru tadašnjeg privrednog života Pazinštine postojao je i određeni broj obrtničkih radnji, dok su iz ranijeg razdoblja postojale ciglane u Cerovlju i Borutu kao jedini objekti ekstenzivne industrijske proizvodnje. Trebalo je dakle krenuti gotovo ispočetka, iz temelja. Isto vrijedi i za školstvo, zdravstvo i kulturu. Takvo stanje, uz nedostatak kadrova, bilo je još jedan značajan faktor usporavanja ekonomskog i društvenog razvitka u odnosu na druge krajeve. Također, mnogi su domovi ostali bez muškog oslonca, grad Pazin bio je u velikoj mjeri porušen, mnoga okolna sela spaljena, mnogi su poljoprivredni posjedi iscrpljeni, prometnice i prometna sredstva onesposobljeni. Razlozi su to zašto je Pazinštini trebalo puno desetljeće da bi zacijelila ratne rane i da bi potom započeo njen privredni uspon. Uz obnovu i razvoj u prvom desetljeću nakon rata, prvih poslijeratnih godina ovo je područje s cijelom Istrom, Hrvatskom i Jugoslavijom moralo istodobno voditi političku borbu za definiranje i međunarodno priznanje granica između Jugoslavije i Italije.¹⁵

2.2. Obnova Pazina i Pazinštine

*„U Pazinu se život polako normalizira. Narodna vlast dijeli meso, a u najskorije vrijeme će se dijeliti i brašno. Vodi se briga za otvorenje mljekarne i kuhinje za prolaznike. Odjel tehničkih radova stvara plan za izgradnju grada Pazina. Informacioni ured je veoma posjećen od naroda. Skinuti su natpisi ulica da bi se time otklonilo i posljednje znakove fašističke vlasti.“*¹⁶ Tim riječima ukratko se u *Glasu Istre* predočava stanje u Pazinu po

¹⁴ „Stanje u kotaru Pazin“, *Glas Istre* (Rijeka), br. 157, god. 3. (1945.), 1.

¹⁵ Strčić, 128.

¹⁶ „Kratke vijesti“, *Glas Istre* (Rijeka), br. 41, god. 3.(1945.), 3.

oslobođenju. Za pretpostaviti je kako su ljudi, koji su i inače obilježeni slabijim imovinskim stanjem i neimaštinom, sada dodatno pogođeni ratnim razaranjima, ali i sušom koja je Pazinštinu pogodila upravo 1945. godine.

Nakon oslobođenja, narodne vlasti nemaju nimalo lagan posao: treba pomoći stradalim obiteljima, zbrinuti nezbrinutu djecu kojih u kotaru Pazin ima 85, opskrbiti obitelji palih boraca i invalida.¹⁷ Kotarski socijalni odjel dodijelio je obiteljima palih boraca, invalidima i stradalom narodu 1.500.000,00 lira u hrani i novcu, a dijele se primjerice deke i odjeća.¹⁸ Također je oko milijun lira podijeljeno invalidima i žrtvama fašističkog terora za mirovine. Iako u člancima poput ovog nailazimo na samopromociju nove vlasti, oni su ipak jedni od rijetkih izvora koji prikazuju stanje u netom oslobođenom Pazinu.

Po završetku rata, uz mnoge druge poteškoće i oskudice, došlo je i do velike oskudice papira u čitavoj zemlji. Ministarstvo stoga poziva sve rukovodioce, državne i privatne ustanove, kao i građane da štede papir što je više moguće.¹⁹ Pritom daju i preporuke kako štedjeti papir: pri pisanju na stroju pisati bez proreda, dokumente se može pisati s obje strane papira, da se za pisanje upotrebljava i stari papir, da se tiska samo ono najneophodnije, da se ono što je već objavljeno putem dnevnog tiska ne objavljuje na plakatima i da se stari i neupotrebljivi papir ne baca i ne spaljuje, već da se predaje organima koji će skupljati otpadke za preradu. Problem nestašice papira javlja se na državnoj razini, no nalazimo ga i u pazinskim uredima. Pri pretraživanju arhivske građe organa gradskih vlasti Pazina iz 1945. godine, često se može naići na službene dokumente koji su pisani na već korištenom papiru, pa mnogi od njih na stražnjoj strani imaju tekst na talijanskom jeziku, vjerojatno iz ranije talijanske uprave. Čak su i zapisnici sa sjednica Kotara Pazin pisani na starom, korištenom papiru, samo okrenutom na stražnju stranu.²⁰ Na štednju papira upozoravaju organi vlasti i preko novina, pa *Glas Istre* od 26. svibnja 1945. također daje upute u članku „Štedimo papir!“, slične već ovim spomenutima, kako štedjeti papir u uredima i zbog čega. Navedeni medij izvještava u sljedećim brojevima o akcijama prikupljanja „starog fašističkog papira“ i ostalog korištenog papira po kotarevima, a u tim akcijama prednjače pioniri i omladinci. Nestašica papira osjećala se i u školama, u tisku, kao i u službenoj korespondenciji. No, nestašica papira samo je jedan u nizu problema oskudice i neimaštine koja pogađa poratnu Jugoslaviju u prvim godinama postojanja.

¹⁷ „Narodna vlast pomaže kotar Pazin“, *Glas Istre*, br. 124, god. 3.(1945.), 3.

¹⁸ Isto, 3.

¹⁹ „Štedimo papir!“, *Glas Istre*, br. 126, god. 3.(1945.), 2.

²⁰ HR-DAPA-87, Narodni odbor Kotara Pazin, Kutija 1, *Zapisnik sa skupštine NOK Pazin*, 13. lipnja 1946.

Život se u Pazinu polako normalizira, pa su već 29. svibnja ponovno započele s radom tamošnja osnovna škola i gimnazija. Nijemci su spalili zgradu osnovne škole pa se nastava u početku održavala u četiri privatne sobe. Zgrada gimnazije je također uništena, pa se nastava za gimnazijalce privremeno odvijala u jednoj privatnoj kući. U osnovnoj školi poučavalo se zasebno hrvatsku, a zasebno djecu talijanske narodnosti, dok su u gimnaziji za prvu školsku godinu svi đaci zajedno.²¹

Na sastanku omladine grada Pazina, održanom u svibnju 1945. godine, predloženo je da se grad očisti od ruševina, što je omladina oduševljeno prihvatila, javlja *Glas Istre*.²² Na sastanku je zaključeno da će se na čišćenju ruševina raditi ujutro od 4 do 7 sati, kako bi se nakon toga moglo pohađati školu, jer od 40 omladinaca koji imaju raditi na spomenutom poslu, njih 23 su đaci. Navedene novine u nekim od sljedećih brojeva javljaju o pomacima i uspjesima omladine u čišćenju grada od ruševina, i pritom imenuju pojedince koji se ističu u tom poslu. U *Glasi Istre* čitamo i o omladini iz Pazina koja udarnički radi na obnovi zemlje, odnosno o omladincima koji su se odazvali pozivu narodnih vlasti za „*sabiranje raznih otpadaka, koji će se prerađeni koristiti u radu za obnovu naše zemlje.*“²³ Navodi se koliko je ova omladina skupila željeza, stakla, papira, i slično. Ovo su jedne od prvih radnih akcija i takmičenja u kojima najčešće sudjeluje omladina, a nekad i pioniri, činovnici, sindikalci iz Pazina i okolice.

Nakon proslave oslobođenja u svibnju, a potom i obilježavanja Dana ustanka u srpnju, sljedeća velika svečanost u Pazinu zbila se u nedjelju, 26. kolovoza 1945. kada je održano veliko slavlje povodom prve godišnjice osnutka 43. istarske divizije, koja je formirana u Čabru krajem kolovoza 1944. godine. U Pazinu se okupilo nešto više od 15 000 ljudi, ne računajući vojsku. Cijeli grad bio je ispunjen narodom, kao i igralište na kojem je bila svečanost. Pazinjani su u prolazu komentirali kako „*toliko svita nisu nigdar vidili.*“²⁴ Cijeli grad bio je okičen jugoslavenskim, hrvatskim, talijanskim, sovjetskim, pa i savezničkim zastavama (ipak je ovo vrijeme prijateljstva sa Sovjetima, ali i nadanja u pozitivna rješenja sa zapadnim saveznicima po pitanju granice, pa otuda i spomenute zastave, kao i česti prijateljski naklonjeni tekstovi u *Glasi Istre*). Prozori i balkoni okičeni su cvijećem, a ulice zelenim slavolucima, prenosi dio atmosfere *Glas Istre*. Gradom su se vijorili transparenti i

²¹ „Otvorene su škole u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 47, god. 3 (1945.), 3.

²² „Omladina će pomoći u čišćenju grada od ruševina“, *Glas Istre*, br. 125, god. 3., 3.

²³ „Omladina udarnički radi na obnovi zemlje“, *Glas Istre*, br. 128, god. 3., 2.

²⁴ „Velebna narodna manifestacija povodom proslave u Pazinu – 15 000 ljudi kliče narodnoj vojsci, narodnoj vlasti i maršalu Titu“, *Glas Istre* br. 81, god. 3., 1.

odjekivale parole poput: „*živio Tito!*“, i slične, mogli bismo reći, već uobičajene. Jedinice 43. istarske divizije postrojene su na igralištu. Na ukrašenoj tribini na početku igrališta bili su smješteni predstavnici vojske, Narodne fronte i narodne vlasti. Bili su tu primjerice predstavnik generalštaba Jugoslavenske armije generalmajor Mićun Šakić, predstavnik Narodne vlade Federalne Hrvatske, ministar unutarnjih poslova Vicko Krstulović, komandant vojne uprave za Julijsku krajinu generallajtnant Peko Dapčević, predsjednik oblasnog NOO-a Ante Cerovac, predsjednik oblasnog JNOF-a Josip Šestan i mnogi drugi. Sva ova imena dokazuju važnost i veličinu ove proslave u Pazinu. Nakon intoniranja himne, uslijedile su dvije minute šutnje za sve pale borce, te su neki od navedenih gostiju održali prigodne govore. Nakon toga vojska je svečano prodefilirala kroz grad. Popodne su još održane i nogometne utakmice, a partizanske pjesme čule su se do dugo u noć.

Istog dana otkriven je u parku, koji i danas nosi ime Park narodnog ustanka, spomenik palim borcima za oslobođenje grada. Spomenik podiže Kotarski NOO Pazin u ime naroda kotara, a svečanom otkrivanju prisustvovali su već navedeni predstavnici vojske, narodne i lokalne vlasti, Narodne fronte, uz mnoštvo okupljenih ljudi. Otkrivanje spomenika održano je nakon defilea jedinica 43. istarske divizije. Predsjednik KNOO-a u svom je govoru slikovito rekao kako je spomenik „*isklesan noževima kojima su krvnici klali naše drugove, a podignut s konopcima na kojima su bili obješeni pojedini zarobljeni borci i politički radnici.*“²⁵ U prigodnim govorima istican je i veliki doprinos „talijanske braće“ iz bataljuna „Pino Budicin“ u oslobođenju Pazina, te se pozivalo na jačanje bratstva i jedinstva naroda Istre. U tom smislu je i sam spomenik bio prekriven jugoslavenskom i talijanskom zastavom prije svečanog otkrivanja.

Francesco Mizzan rođen je u Puli, bio je „fašistički funkcioner“ i djelovao je diljem Istre po nalogu fašističkih vlasti - ubijao i mučio Istrane. Dana 23. studenog 1945. njemu i Danteu Gaspariniju u Pazinu je održano javno suđenje.²⁶ Skupilo se mnoštvo ljudi, i mnogo onih kojima je netko od bližnjih stradao upravo od njihove ruke. Gasparini je optužen da je kao narednik fašističke milicije provodio uhićenja i palio kuće po Pazinštini i Žminjštini. Javni tužilac je predložio, a narod prihvatio smrtnu kaznu vješanjem. Branio se riječima da je radio po nalogu svojih nadređenih. Nakon toga prešlo se na suđenje Mizzanu, koji je sudjelovao od 1943. godine nadalje u gotovo svim „restrelamentima“ na ovom području. Stanovnicima Pazina poznat je i po tome što je naredio vješanje 13 ljudi u Pazinu na Uskrs

²⁵ „U Pazinu otkriven spomenik palim borcima za oslobođenje grada“, *Glas Istre*, br. 81, god. 3., 2.

²⁶ „Zločinci Mizzan i Gasparini osuđeni na smrt“, *Glas Istre*, br. 121, god. 3., str. 3.

1944. godine. U svoju obranu na javnom suđenju je izjavio kako se ne sjeća svih zločina. Osuđen je na smrt strijeljanjem. Zanimljiva je činjenica kako je javno suđenje ovoj dvojici, Pazinjanima mrskih zločinaca, održano tek nekoliko dana pred izbore. Možda je to slučajnost, a moguće je i da se javnim osuđivanjem zločinaca koji su do jučer tlačili lokalno stanovništvo dodatno želi potaknuti birače da izađu na predstojeće izbore i podrže novu vlast koja ih ovakvim javnim suđenjima štiti i brine o njihovoj budućnosti. Takva je slika često vidljiva u *Glasi Istre*, čitajući između redaka.

Pazin su u rujnu 1943. bombardirali Nijemci, a nakon ulaska njemačkih trupa u grad, zapaljeno je mnogo stambenih zgrada. Srušeni su i uništeni mnogi kulturni objekti – kazalište, gimnazija, bivši Narodni dom, te mnogo privatnih kuća. Oblasno građevno poduzeće od početka 1946. godine intenzivno radi na obnovi stambenih zgrada u Pazinu. Radi se i na uređenju sportskog igrališta, kuglane i Garibaldijeva trga.²⁷ Obnovljena je zgrada Narodnog doma u koju je smješten Centralni dom kulture za grad i Kotar Pazin. Osim ovih tehničkih radova, Pazin redovito izdvaja pomoć u novcu i u hrani, u okviru raznih natjecanja. Grad više nije ruševina, poručuju iz *Glasi Istre*, sve je živo i radi se na obnovi.²⁸ Pazin se polako i sigurno uzdiže na visinu kulturno-prosvjetnog centra središnje Istre, zaključuju. Spomenuta natjecanja obuhvaćaju zaista raznolike poslove, pa tako primjerice namještenici pazinskih kotarskih ustanova pomažu u košnji i žetvi kod poljoprivredne škole, iskrcavaju materijal koji pristiže na željezničku stanicu, i slično. U velikoj mjeri radovi u sklopu natjecanja zapravo su radovi na obnovi porušenog grada: uređuju dvorište centralnog doma kulture, čiste zgrade KNO-a i sređuju staru arhivu, čiste ruševine talijanske gimnazije itd.

Omladinske radne brigade osnivane su i korištene najčešće u izgradnji cesta, željezničkih pruga, raznih objekata, a omladinske radne akcije imale su najznačajniju ulogu u prvim godinama poratne Jugoslavije u obnovi zemlje, ali i u projektima industrijalizacije zemlje, sve po uzoru na Sovjetski Savez.²⁹ Tijekom ovih godina redovito se i pazinska omladina angažira u raznim poslovima i natjecanjima. Formiraju se omladinske radne brigade i odlaze na izgradnju pruge Šamac – Sarajevo. U Pazinu su 25. ožujka 1947. osnovane brigade „Olga Ban“ i „Josip Ivančić“, te su sljedećeg dana krenule za Šamac na izgradnju

²⁷ „Pazin se podiže iz ruševina“, *Glas Istre*, br. 296, god. 4.(1946.), 3.

²⁸ Isto, 3.

²⁹ Usp. Matošević, Andrea, *Socijalizam s udarničkim licem. Etnografija radnog pregalaštva*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb, 2015., 55-56.

pruge.³⁰ Omladinske radne brigade na čitavom prostoru Jugoslavije osnivane su na teritorijalnom principu i najčešće su nazivane po lokalnim narodnim herojima, pa je to i ovdje slučaj. Pred polazak, u gradu je priređena svečana povorka brigada i svečano su predane brigadne zastave. Tog dana pazinskim brigadama pridružila se i omladinska radna brigada iz Pule „Pattinaggio“, te su svi zajedno krenuli prema Šamcu. Otpraćeni su od brojnog naroda, a i vlastodršci su održali prigodne govore u kojima se veliča rad i značaj omladine na izgradnji zemlje u bratstvu i jedinstvu.

Tijekom 1948. godine daje se naslutiti kako je Pazin veliko gradilište. Tu se gradi tada najveća zdravstvena stanica u Istri, najveća osnovna i srednja škola u Istri, obnovljeno je već dosta kuća, a gradi se i veterinarska stanica, stolarska radionica, više cisterni za vodu, širi se zgrada hotela Istra itd. S druge strane, Pazin 1952. godine još nema asfaltirane sve glavne gradske ulice, no cilj je da se one asfaltiraju do VI. kongresa KPJ.³¹ Povodom tog kongresa također je organizirano takmičenje. Usprkos velikim međuratnim zahvatima na izgradnji Istarskog vodovoda, opskrba pitkom vodom problem je s kojim se susreće veći dio Istre nakon rata.³² Problem je to koji zahtjeva puno utrošenog vremena i novca. Stoga ne čudi da se vodovodna mreža od Pazina prema Bermu, kao i od Pazina prema Cerovlju gradi tek 1954. godine.³³ Istovremeno ni stari dio grada Pazina nema vodovod, pa se tada vodovodne cijevi postavljaju i na Buraju. Onaj dio grada koji ima vodovod, trpi velike gubitke vode zbog starih i dotrajalih cijevi, dodatno oštećenih u bombardiranju grada. Dakle, gotovo 10 godina od oslobođenja stanje s vodoopskrbom u gradu, kao i prema drugim mjestima u Kotaru, nije nimalo zavidno. Sve do konca stoljeća ostat će u nekim selima normalna pojava da ljudi prvo pješke ili sa stokom, a potom i traktorima s cisternom idu u obližnje mjesto po vodu za piće i kućne potrepštine, kao i za napajanje domaćih životinja.

S obzirom na ondašnje prilike, pazinska komuna spadala je u red siromašnih komuna, gdje je poljoprivreda glavna grana privrede, a i ona je dosta zaostala. Melioracija Beramske i Cerovljanske doline tih je godina uvrštena u plan, što bi pazinskoj komuni dalo veliki poticaj u daljnjem razvoju poljoprivrede-oko 600 hektara nove obradive površine.³⁴

³⁰ „Odlazak omladinskih radnih brigada iz Pazina na izgradnju pruge Šamac-Sarajevo“, *Glas Istre*, br. 5, god. 5., str. 2.

³¹ „Voda za istarska sela“, *Glas Istre*, br. 42, god. 11 (1953.), str. 2.

³² Usp. Krmac, Dean, *Na izvorima istarskog vodovoda*, Istarska kulturna agencija, Pula-Buzet, 2013.

³³ „Voda za istarska sela“, *Glas Istre*, br. 42, god. 11 (1953.), str. 2.

³⁴ „Na području Pazinskog kotara formirat će se dvije komune“, *Glas Istre*, br. 14, god. 12 (1954.), 1.

Razdoblje 1945.-1955. obiluje teritorijalno-administrativnim promjenama u Istri zbog ovdašnje dodatne kompliciranosti s utvrđivanjem granica i teritorijalne podjele na A i B Zonu, kao i zbog niza drugih čimbenika.³⁵ Donosimo neke od važnijih odredbi u teritorijalno-administrativnom ustroju Pazina i Pazinštine u ovom razdoblju, radi lakšeg razumijevanja u daljnjem tekstu. Diljem Istre tijekom 1944. i 1955. godine djeluju Narodnooslobodilački odbori (NOO), koji se ukidaju već 1945., a najkasnije do 1947. godine.³⁶ Oni se tada pretvaraju u Narodne odbore (NO). Možemo reći kako se time na neki način vojna vlast polako pretvara u civilnu. NO-i se osnivaju (od nižeg hijerarhijskog stupnja prema višem) kao mjesni, gradski, kotarski, okružni i oblasni. Pazin 1946. godine ima status Kotara, te u njemu djeluje Kotarski NO. Njemu je podređen 31 mjesni narodni odbor (MNO). Do 1947. godine Kotar Pazin nalazi se pod neposrednim rukovodstvom Oblasnog NO-a za Istru, koji je ujedno najviši organ vlasti u Istri.³⁷ Daljnjim restrukturiranjem, od 1950. godine Kotar Pazin je u sastavu Oblasti Rijeka, a obuhvaća 19 mjesnih narodnih odbora i područje grada Pazina.³⁸ Posljednja preinaka u ovom razdoblju je ona iz 1952. godine, otada pa do 1955. godine Kotar Pazin sastoji se od šest Narodnih odbora Općina (Cerovlje, Lupoglav, Tinjan, Pićan, Motovun, Žminj), i od Narodnog odbora gradske općine Pazin (NOGO).³⁹ Na koncu, Ukazom iz 1955. godine ukinut je Kotar Pazin, a njegovo je područje pripojeno novoosnovanom Kotaru Pula.⁴⁰

2.3. Međusaveznička komisija dolazi u Pazin

Početak svibnja 1945. godine saveznička je vojska ušla u oslobođeni Trst, a feldmaršal Alexander objavio je kako je njegova divizija oslobodila Trst i druge istarske gradove.⁴¹ Počela je tada mučna priča oko Trsta, Istre i Slovenskog primorja. U oslobođenom Trstu već je bila Jugoslavenska armija, koja je operacijama za oslobođenje Istre, stigla sve do Trsta. Vojnim sporazumom između SAD-a i Velike Britanije s jedne, i Jugoslavije s druge strane (potpisanim u lipnju 1945. godine) zaključeno je da se jugoslavenska vojska povuče iz Trsta, Gorice i Pule i da taj teritorij bude pod vojnom upravom saveznika. Međutim, tim

³⁵ Žužić, Patricija, „Teritorijalno-administrativni ustroj na području današnje Istarske županije za razdoblje od 1945. do 1990. godine: prilog za izradu shematizma uprave“, *Vjesnik istarskog arhiva*, 14-16, 2009., 185.

³⁶ Isto, 188.

³⁷ Isto, 206.

³⁸ Isto, 220-221.

³⁹ Isto, 221.

⁴⁰ Isto, 221.

⁴¹ Bratulić, Josip i Šimunović, Petar, *Prezimana i naselja u Istri*, Čakavski sabor, Pula, 1985., 16.

ugovorom nije definirana konačna pripadnost tog područja. Jugoslavenska vlada nevoljko je ugovor potpisala i pritom izjavila kako je „*svjesna koliko su teško povrijeđeni interesi i osjećaji jugoslavenskog življa u Istri, Trstu i Slovenskom primorju, što se veći dio jugoslavenske armije mora na zahtjev naših saveznika povući s teritorija koji je s toliko žrtava oslobodila od tuđinskog jarma, a naročito što u svim mjestima, osim u Trstu, živi kompaktno jugoslavensko stanovništvo. Ali jugoslavenska je vlada to odlučila u nastojanju da od svoje strane izbjegne mogući povod za eventualne sukobe, da sačuva bratstvo savezničkog oružja stečeno u krvavoj borbi, kao i da brižljivo goji i produbljuje dobre odnose sa svojim saveznicima sve u cilju izgradnje i osiguranja mira u Europi*“.⁴² Na temelju vojnog sporazuma i na temelju Devinskog sporazuma, sporni je teritorij podijeljen tzv. *Morganovom linijom* na Zonu A i Zonu B. Zonu A okupirale su savezničke jedinice, a u zoni B ostale su jugoslavenske jedinice, dok se Mirovnom konferencijom u Parizu ne odredi kome će navedeni teritorij pripasti. U Potsdamu je 2. kolovoza 1945. osnovano Vijeće ministara vanjskih poslova velikih sila, koje je trebalo pripremiti nacrt mirovnog ugovora s Italijom. U rješavanju tog problema morali su se susresti i s pitanjem granice između Italije i Jugoslavije. Stav jugoslavenske vlade o tom pitanju bio je prilično jasan: povijest ovog teritorija, etnički sastav stanovništva, privredni i geografski razlozi, jasno govore u prilog tome kako Istra i Slovensko primorje trebaju pripadati Jugoslaviji. Vijeće ministara vanjskih poslova složilo se da će zamjenici ministara vanjskih poslova četiriju velikih sila: SAD-a, Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Francuske proučiti problem granice i pitanje Trsta. Stoga je osnovana posebna Međusaveznička komisija koja je dobila zadatak da obiđe ove krajeve kako bi na terenu utvrdila činjenice o etničkom sastavu stanovništva u Julijskoj krajini.

Početak ožujka Međusaveznička komisija za razgraničenje između Italije i Jugoslavije stigla je u Trst. S talijanske strane postojala je propaganda koja je nastojala uvjeriti komisiju kako je raspoloženje stanovništva i u Zoni B protiv priključenja Jugoslaviji, no komisija se gotovo na svakom koraku mogla uvjeriti u suprotno. Komisija je 15. ožujka 1946. stigla u Pazin. Za vrijeme svog boravka u Pazinu, komisija je posjetila i druga mjesta u Istri: Motovun, Sovinjak, Višnjan, Vižinadu, Labin, Pulu, kao i Opatiju i Rijeku, te se 22. ožujka vratila u Pazin i prisustvovala narodnom festivalu. Na njemu je narod Istre pokazao bogatstvo pjesama, plesova i narodne nošnje. Komisija se zatim vratila u Trst, gdje ju je dočekalo mnoštvo od 200 000 ljudi koji su tražili priključenje Jugoslaviji.⁴³

⁴² Isto, 17.

⁴³ Isto, 20.

Bilo bi zanimljivo istražiti koliko su i na koji način strani mediji tada pokazivali interes i izvještavali o boravku komisije u Julijskoj krajini. Poznato je međutim, da je dopisnik novina „*New York Herald Tribune*“ pisao o tome u svojem listu, navodeći kako članovi komisije na svom putu „*nailaze na jednodušnu*

Slika 1. Dolazak Međusavezničke komisije u Pazin

*želju stanovništva da ovaj teritorij bude pripojen Jugoslaviji. Posvuda kamo je Komisija došla, stanovništvo je masovno izlazilo da je pozdravi. Kuće su bile iskićene jugoslavenskim zastavama i slikama maršala Tita. Velik broj slavenskog pučanstva ovog područja s oduševljenjem očekuje pripojenje slavenskim zemljama Jugoslaviji – nakon dugotrajne epohe austrijskog, mađarskog i talijanskog gospodstva“.*⁴⁴ Domaći tisak, poput *Ilustriranog vjesnika* iz Zagreba, izvještavao je o dekoracijama, parolama na zgradama, i raznim porukama koje su imale zadatak dočekati Međusavezničku komisiju i poslati joj poruku o željama naroda, ali i vladajućih.⁴⁵ Neke od tih parola i danas su vidljive na zgradama diljem Istre.

Već 13. ožujka 1946. Oblasni NOO za Istru na svom izvanrednom zasjedanju u Pazinu donosi memorandum koji namjeravaju predati Međusavezničkoj komisiji za razgraničenje, a u kojem se iscrpno dokazuje prirodno, ekonomsko i narodnosno pravo na ovo područje. Značajnu ulogu u borbi za međunarodno priznanje granica Istre odigralo je i istarsko svećenstvo na čelu sa svećenikom Božom Milanovićem. U nastavku donosimo neke zanimljivosti vezane za boravak Međusavezničke komisije u Istri i Pazinu.

Dana 15. ožujka, nešto prije 11 sati došla je Međusaveznička komisija na područje Zone B.⁴⁶ Na demarkacijskoj liniji članove komisije dočekali su predstavnici vojnih i civilnih vlasti na čelu s pukovnikom Većeslavom Holjevcem, komandantom Vojne uprave

⁴⁴ Isto, 21.

⁴⁵ Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., 140.

⁴⁶ „Međusaveznička komisija stigla u Pazin“, *Glas Istre*, br. 181, god. 4 (1946.), 1.

Jugoslavenske armije za Istru i Rijeku. Na samoj liniji članove komisije pozdravio je i skupljeni narod burnim klicanjem. Komisija je krenula kroz rudarsko mjesto Sičole, gdje se probijaju kroz gusti špalir ljudi koji im kliču. Zatim prolaze kroz Buje i sela Punta, Krasica, Sv. Ivan i Žudići. U svim navedenim mjestima uz cestu se skupljalo stanovništvo koje ih burno pozdravlja, noseći sa sobom zvijezde petokrake, sliku Tita ili transparente s porukama o težnji priključenja Jugoslaviji. Kolona od nekoliko vozila u kojima su se nalazili članovi komisije krenula je potom u Vižinadu. Otuda je komisija nastavila put prema Pazinu. Prolazeći kroz Badernu, kolona automobila morala se zaustaviti jer su im stanovnici prepriječili put i zasipali ih cvijećem. Polako se probijajući kroz masu ljudi, koji su klicali „Tito je naš, Istra je Titova“, nastavljaju put za Pazin. Put je bio ukrašen slavolucima, zastavama, petokrakim zvijezdama i Titovim slikama, prenosi *Glas Istre*.⁴⁷ U Pazin su članovi komisije stigli u 13 sati. Ulice grada bile su zakrčene masama ljudi koji spremno dočekuju komisiju „naoružani“ zastavama, transparentima i slično, uz povike poput: „Hoćemo Jugoslaviju“, „Hoćemo Tita“, „Nećemo Italiju“, „Nećemo ropstva“, „Živili saveznici“⁴⁸. Komisija se uputila prema svojem sjedištu dok su građani nastavili manifestirati gradom.

Za vrijeme boravka Međusavezničke komisije u Pazinu, u Domu Otokara Keršovanija otvorena je izložba pod nazivom *Svjedočanstva o slavenstvu Istre*, čiji je cilj bio dokazati kako je Istra kroz povijest slavenska zemlja, i kako u njoj živi većinsko slavensko stanovništvo. Izložba je podijeljena u tri tematska dijela: prvi dio prikazuje dokumente koji govore o kulturnoj i nacionalnoj svijesti Slavena Istre. Tu su otisci kamenih glagolskih spomenika, koji dokazuju da je u cijeloj Istri bila u upotrebi glagoljica, što je neosporni dokaz njenog slavenstva. Drugi dio govori o protuslavenskoj djelatnosti talijanskih okupatora u Istri, gdje su izloženi grafički prikazi i originalni dokumenti o progonima, zabranama, promjenama prezimena i slično. Treći dio izložbe je najopširniji i prikazuje borbu „Hrvatske Istre za slobodu“.⁴⁹ Prikazani su tu počeci organiziranja NO i narodne vlasti, daju se informacije o tome koliko je boraca poginulo odnosno koliko ih je ranjeno u borbama za oslobođenje, koliko je uništeno domova, i slično.

Saveznička komisija smještena je u zgradi KNO-a Pazin. Na raspolaganju su imali sobe za rad, i jednu sobu za generalni sekretarijat. Vijećnica je također uređena za zajedničke sjednice. *Glas Istre* za vrijeme njihovog posjeta i boravka u Istri, iscrpno izvještava o

⁴⁷ „Međusaveznička komisija stigla u Pazin“, *Glas Istre*, br. 181, god. 4 (1946.), 1.

⁴⁸ Isto, 1.

⁴⁹ „Izložba o slavenstvu Istre“, *Glas Istre*, br. 181, god. 4 (1946.), 2.

njihovom radu i kretanju. Pojedinci i grupe skupljali su se svakog dana ispred zgrade da vide članove komisije i da nešto doznaju. Međutim nitko od komisije nije davao izjave, a većinu dana provodili su u zgradi u kojoj su smješteni. Komisija je 17. ožujka u popodnevnim satima primila prvu delegaciju, onu KNO-a Pazin od četiri člana. Nakon toga sastali su se i s delegacijom Oblasne narodne skupštine i delegacijom svećenika, koji su komisiji ranije podnijeli zahtjeve za prijem. Uz predstavnike vlasti i raznih ustanova, za prijem kod komisije su se prijavili i mnogi pojedinci, stručnjaci u pojedinim pitanjima, npr etničkom, kulturno-povijesnom, školskom, privrednom i drugim. Izložba je i dalje otvorena, ljudi je stalno posjećuju, a 16. ožujka ju je nenajavljeno posjetio i jedan engleski general sa svojim pomoćnikom i pritom su se detaljno raspitivali o pojedinim prikazima, prenosi *Glas Istre*.

Delegacija Oblasnog NOO-a za Istru prva je predala svoj Memorandum Međusavezničkoj komisiji. Dana 17. ožujka primljena su trojica njihovih članova: Edo Drndić, predsjednik, zatim Francesco Nefat, potpredsjednik, i Dušan Diminić kao tajnik Oblasnog NOO-a, koji su komisiji predali memorandum. Memorandum je podijeljen na pet poglavlja. Prvo poglavlje obuhvaća razdoblje od doseljenja Slavena, a spominje i liturgiju na slavenskom jeziku, kao i staroslavenske crkve koje dokazuju slavenstvo Istre. Drugo poglavlje Memoranduma govori o etničkom sastavu stanovništva Istre, odnosno o popisu stanovništva koji je izradio Jadranski institut na Sušaku 1945. godine. Prema tom popisu ustanovljeno je da na teritoriju Istre živi 337.408 stanovnika, od toga 234.166 (69,4%) Hrvata, i 92.788 (27,5%) Talijana.⁵⁰ Time je dokazano kako u Istri živi mnogo više Hrvata nego je to prikazivala statistika popisa iz 1910. godine, koju su provele tadašnje austrijske vlasti. Treba naravno uzeti u obzir i vremenski odmak ova dva popisa. Spomenuti Jadranski institut također je Komisiji predao niz edicija koje su ukazivale na povijesno pravo Jugoslavije na ove krajeve. Osim popisa stanovništva, veliki doprinos tada, ali i za kasnija istraživanja predstavljaju popisi prezimena s terena, odnosno s područja Istre i Slovenskog primorja. Bio je to ujedno kostur za knjigu koja se kasnije pojavila pod naslovom *Cadastre national de l' Istrie*. Komisija je provjeravala podatke s popisa stanovništva i prezimena i ustanovila da su točni. *Cadastre national de l' Istrie* (ili *Narodnosna statistika Istre*) izvršena je na temelju administrativne podjele Istre iz 1910. godine. Ovaj je popis pokazao kako se narodnosno stanje nije bitno izmijenilo u tih 35 godina, unatoč fašističkom teroru i žestokoj denacionalizaciji. Bitna razlika između popisa iz 1945. i onih ranijih popisa je u tome što su raniji popisi stanovništva u Istri nacionalnu pripadnost unosili prema tzv. svakodnevnom

⁵⁰ Bratulić, Josip; Šimunović, Petar, *Prezimana i naselja u Istri*, 19.

govoru. Na taj način je popisivač svakoga tko je imalo znao talijanski mogao upisati kao Talijana. Vrlo je vjerojatno da je stanovništvo u velikoj mjeri znalo talijanski jezik, jer je on bio nametnut u školama i službenoj korespondenciji. Uklapa se to u već spomenutu denacionalizaciju i nasilnu talijanizaciju stanovništva, i to je jedan od razloga nepouzdanosti popisa stanovništva u Istri po pitanju narodnosti prije 1945. godine. Popisivači iz 1945. izričito su pitali za nacionalnu pripadnost, odnosno za nacionalni osjećaj svakog pojedinca.⁵¹ Popis 1945. godine redovito je provodio župnik ili učitelj, u prisutnosti određenog povjerenika kao jamca za točnost i slobodu provedbe popisa. Na taj način isključena je svaka pristranost i neobjektivnost. U memorandumu se također naglašava kako „*popis izvršen 1945. godine dokazuje da u Istri živi preko dvije trećine hrvatskog življa i potvrđuje nepobitnu činjenicu da je Istra cjelina koja se ne može dijeliti nikakvim umjetnim linijama i da je Istra slavenski teritorij na kome žive Talijani samo u izoliranim gradovima, u čijoj okolici, a već i u predgrađima, žive Slaveni.*“⁵²

Treći dio memoranduma posvećen je ekonomskoj situaciji u Istri. Obrazlažu se tvrdnje kako je Istra ekonomski nazadovala pod Italijom, kako istarsko gospodarstvo nije kompatibilno s talijanskim, već se puno bolje upotpunjuje s onim jugoslavenskim. Četvrti dio govori o borbi za nacionalno oslobođenje, iznosi se povijest borbe protiv fašizma u Istri, dok peto poglavlje donosi podatke o stanju nakon oslobođenja od fašizma, o napretku i obnovi, te suživotu s Talijanima.

U večernjim satima 19. ožujka primila je Međusaveznička komisija delegaciju hrvatskih svećenika, koji su im predali Memorandum hrvatskog svećenstva Istre. Delegaciju su činili svećenici Božo Milanović i Tomo Banko, te Leopold Jurca, ravnatelj sjemeništa u Pazinu. Razgovor je trajao sve do dva sata iza ponoći, prenosi *Glas Istre*.⁵³ U memorandumu se govori o dugovječnoj slavenskoj liturgiji u Istri, ali i o zabranama vršenja službe, progonima i premještanjima svećenstva u Istri tijekom talijanske vlasti. Također se navodi kako čitava Julijska krajina treba pripasti jugoslaviji, jer se ni svećenstvo, kao ni narod, „ne žele vraćati u one strahote“, zaključuju svećenici u memorandumu, aludirajući pritom na teror fašističkih vlasti.⁵⁴

⁵¹ Isto, 32.

⁵² „Istra s Pulom i cijela Julijska Krajina s Trstom treba da se ujedine s maticom Jugoslavijom“, *Glas Istre*, br. 183, god. 4 (1946.), 1.

⁵³ „Memorandum hrvatskih svećenika Istre Međusavezničkoj komisiji“, *Glas Istre*, br. 185, god. 4 (1946.), 2.

⁵⁴ Isto, 2.

U nizu priredaba koje su održavane za vrijeme rada Savezničke komisije u Istri, priređen je i Festival istarskog glazbenog folkloru u Narodnom domu u Pazinu, 22. ožujka u popodnevnim satima.⁵⁵ Festivalu su prisustvovali gotovo svi članovi međusavezničke komisije. Na pozornici su se izmjenjivali izvođači istarskih dvoglasnih pjesama poput *Cviće mi polje pokrilo*, a osim pjesama komisiji je predstavljen i istarski ples *balun*, narodne nošnje, te autohtoni instrumenti poput miha i roženica. U drugom djelu programa nastupio je zbor iz Zagreba koji je izvodio pjesme M. B. Rašana, I. M. Ronjgova i Slavka Zlatića. Zborom je ravnao sam Slavko Zlatić. Predstavljanje narodnih običaja i kulture ovog kraja preko najistaknutijih glazbenika ovog vremena dodatno ukazuje na dobru organiziranost i veliku želju za ostavljanjem pozitivnog dojma kod Međusavezničke komisije. Članovi komisije su se pred odlaskom iz Pazina još susreli sa predstavnicama AFŽ-a za Istru. Štefica Kopitar predala je šefovima pojedinih delegacija dar u ime Oblasnog odbora AFŽ-a za Istru, po jednu zastavu u staklu i kitu ljubica. Na svilenoj trobojci izvezena je petokraka zvijezda u koju je utkana slika Istre sa natpisom Istra – Tito. Šefovi delegacija zahvalili su se, šef američke delegacije dr. Philip E. Moseley rekao je kako ih je narod dočekao više nego oduševljeno, i kako sa sobom nosi nezaboravnu uspomenu. Čelnik Sovjetske delegacije također je zahvalio i pozdravio stanovništvo Istre koje ih je s takvim oduševljenjem dočekalo. Predstavnik britanske delegacije također je zahvalio na poklonu AFŽ-a i dodao kako je doček bio neopisiv, te kako mu je žao što već odlazi iz Pazina i Istre. Šef francuske delegacije Wolfran najljepše je zahvalio na daru koji će odnijeti u Francusku kao uspomenu na doček, uz riječi kako ga je ovaj dar duboko dirnuo. Gospodin Buehring, generalni tajnik komisije, zahvaljujući je rekao: „*Vidio sam u Istri, što se rijetko može vidjeti u životu. Zahvaljujem se svim organizacijama koje su nam u svemu pružile pomoć*“.⁵⁶

Za vrijeme boravka Komisije u Istri, u *Glasu Istre* čitamo o skupovima potpore narodu Julijske krajine za priključenje matici zemlji. Takvi skupovi održavaju se diljem Jugoslavije, pa se primjerice u Šapcu okupilo nekoliko tisuća ljudi, te u Nišu čak 25.000 ljudi.⁵⁷ Čini se kako ti skupovi donekle nalikuju ovim istarskim, u kojima okupljeni skandiraju Titu, Jugoslaviji, noseći transparente, zastave, slike, održavaju govore potpore, pjevaju narodne pjesme i slično. Osim naroda, aktivna je i nova vlast po ovom pitanju, pa je potpredsjednik vlade Edvard Kardelj, također za vrijeme boravka komisije u Istri izjavio kako „*danas nema u svijetu kraja gdje bi volja naroda bila očiglednija i jače izražena nego je to u Julijskoj krajini*“.

⁵⁵ „U Pazinu održan festival Istarskog narodnog folkloru“, *Glas Istre*, br. 186, god. 4., str. 3.

⁵⁶ „Dar Oblasnog odbora AFŽ-a za Istru Međusavezničkoj komisiji“, *Glas Istre*, br. 190, god. 4., 3.

⁵⁷ „Manifestacije diljem Jugoslavije u znak potpore“, *Glas Istre*, br. 188, god. 4., str. 5.

*Mjerilo pri određivanju granica u Julijskoj krajini treba da bude volja i izjava živih ljudi, a ne falsificirane brojke statistika vjekovnih ugnjetača naših naroda“.*⁵⁸

Komisija je u Istri obišla veliki broj mjesta i razgovarala s velikim brojem uglednih ličnosti i predstavnicima vlasti. Proučila je i velik broj memoranduma i izjava koje je dobila. Vratili su se u London gdje su napravili zaključni izvještaj i prijedlog, kojeg su podnijeli zamjenicima ministara vanjskih poslova. Nažalost, ishodom nisu bili sretni ni ovdašnji nosioci vlasti, kao ni sam narod koji je s tolikim žarom davao do znanja komisiji na terenu koje su njihove želje i zahtjevi. *Glas Istre* također izvještava o događanjima u slovenskom i talijanskom dijelu Julijske krajine za vrijeme boravka komisije u tim krajevima. Tu ljudi također izlaze na ulice i manifestiraju za priključenje Jugoslaviji, no redovito ih u tome sprečavaju redarstvenici i policija, uz česte sukobe.

Komisija je 23. travnja 1946. u Parizu podnijela svoj izvještaj. Na daljnjim zasjedanjima ministarskog Savjeta četiriju velikih sila, svaka od njih iznijela je svoj prijedlog razgraničenja. Sovjetski prijedlog bio je najpovoljniji za Jugoslaviju, a onaj američki najnepovoljniji jer je velik dio teritorija ustupao Italiji. Prihvaćen je na koncu francuski prijedlog po kojem je dio Istre sjeverno od Novigrada pripojen Slobodnom teritoriju Trsta (STT). Drugi dio Istre s Pulom pripao je Jugoslaviji. Mirovni ugovor između Italije i Jugoslavije potpisan je tek 10. veljače 1947. godine, no ni tada problem granica nije u potpunosti riješen.⁵⁹

⁵⁸ „Govor Edvarda Kardelja o boravku komisije u Istri“, *Glas Istre*, br. 188, god. 4 (1946.), 1.

⁵⁹ Dukovski, 175.

3. KRETANJE STANOVNIŠTVA

Stanovništvo Pazinštine odlazilo je još za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije na rad u tada jake centre Trst i Pulu, a početkom XX. stoljeća masovnije su odlasci u prekomorske zemlje, naročito u Sjevernu Ameriku. Ipak se najveća iseljavanja događaju nakon Prvog svjetskog rata, odnosno nakon dolaska fašista na vlast 1922. godine, i to na području čitave Istre, a samim time i Pazinštine. No, i nakon Drugog svjetskog rata, koji je za Istru završio oslobođenjem i pripojenjem matici zemlji, dolazi do neočekivano brojnog iseljavanja stanovništva iz Istre.⁶⁰ Jedan od glavnih razloga za to bila je nejednakost u društveno – gospodarskom razvoju Istre, poput napretka obalnog dijela poluotoka i razmjernog zaostajanja unutrašnjosti. Rezultat toga je intenzivnije iseljavanje iz unutrašnjosti poluotoka, pa i Pazinštine, na obalne krajeve Istre, ali i u inozemstvo. Najbrojnija iseljavanja iz Pazinštine bila su neposredno nakon oslobođenja kada je iseljavanje u inozemstvo dostiglo svoju najvišu točku. Pedesetih godina i nadalje, kada dolazi do društveno-gospodarskog razvoja Istre, Hrvatske i Jugoslavije, pojačava se tuzemna migracija, a usporava inozemna. Kod tuzemnih migracija najveći dio otpada na obalni dio zemlje i industrijski razvijene gradove poput Pule i Rijeke.⁶¹

Osim iseljavanja Hrvata iz Istre i Pazinštine, tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata česte su migracije i optiranja talijanskog stanovništva s ovog područja. Broj optanata na Pazinštini najveći je u prve tri godine po završetku rata (1945. – 1947.) i približava se broju od 1000 stanovnika godišnje. Potom broj optanata pada na 700 u 1948. godini te na oko 200 godine 1951. Nakon toga slijedi razdoblje do 1958. godine kada je broj optanata u stalnom padu, da bi potom bio ravan nuli, ili se javlja tek koji pojedinačni optant. Istovremeno, padom broja optanata, iz godine u godinu raste broj otpuštenih iz državljanstva. Po nacionalnosti pak, ne možemo reći kako iseljavaju većinom Talijani iz Pazinštine u ovom razdoblju, već u najvećem broju iseljavaju Hrvati.⁶² Iako narodnosni sastav Istre pokazuje stalne oscilacije, ono što je stalno jest činjenica kako su dvije najbrojnije narodnosne zajednice u Istri hrvatska i talijanska.⁶³ Od njih je hrvatska brojnija kroz čitavo razdoblje, s time što je kroz austrijske popise hrvatska većina manje izražena nego kroz popise izvršene

⁶⁰ Nejašmić, Ivica, *Migracija kao faktor demografskih promjena u Pazinštini*, Centar za istraživanje migracija Zagreb, Zagreb, 1980., 31.

⁶¹ Isto, 39.

⁶² Isto, 71.

⁶³ Klemenčić, Mladen, Vesna Kušar, Željka Richter, „Promjene narodnosnog sastava Istre. Prostorna analiza popisnih podataka 1880.-1991.“, *Društvena istraživanja*, 6-7 (4-5), 1993., 622.

nakon Drugog svjetskog rata.⁶⁴ Otad je udio Talijana u stalnom padu, sve do 1991. kada je brojčano povećan njihov udio, koji i dalje ne prelazi okvire manjinskog udjela.

Usporedno s iseljavanjem stanovništva, ima i onih koji Pazinštinu naseljavaju. Nejašmić je u svom radu ustvrdio kako je preko 700 ljudi doselilo na Pazinštinu u razdoblju od 1945. do 1955. godine.⁶⁵ Ipak, u istraživanom poslijeratnom razdoblju, Pazinština bilježi negativnu migracijsku bilancu, i to u omjeru 1:10, odnosno na jednog useljenika ima čak deset iseljenika iz Pazina i Pazinštine.

Tabelarnim prikazom to izgleda ovako:

Razdoblje	Iseljavanje	Doseljavanje	Bilanca	Prosječan broj stanovnika Pazinštine
1945. – 1948.	2.930	150	- 2780	27.782
1948. – 1953.	2.830	550	- 2280	26.270
1953. – 1961.	5.400	300	- 5100	24.299

Tablica 1. Prikaz broja doseljenih i iseljenih stanovnika na Pazinštinu⁶⁶

Pazinština od 1945. do 1953. godine putem iseljavanja gubi preko pet tisuća stanovnika, odnosno preko 500 stanovnika godišnje. Dodamo li za isto razdoblje 700 doseljenika, to i dalje ne mijenja puno negativni trend kretanja stanovništva u ovom razdoblju. Dodajmo još i podatak kako je nakon oslobođenja Pazinština imala 29.300 stanovnika, da bi 1975. godine spala na 19.800 stanovnika. Broj stanovnika u stalnom je padu, no sedamdesetih godina prošlog stoljeća taj pad se smanjuje, odnosno približava se nuli.⁶⁷ Podatak iz tablice koji pokazuje kako je daleko veći broj iseljavanja bio nakon 1953. u odnosu na razdoblje do 1953. može djelovati zbunjujuće, no treba imati na umu kako je nakon te godine pojačan oblik iseljenja otpustom iz jugoslavenskog državljanstva, a istodobno prestaju iseljenja optanata. Drugim riječima, do te godine bilo je puno slučajeva prelaska granice na crno, a sada je to legalizirano i prikazano, pa djeluje kao velika promjena u broju iseljenja, što ne mora značiti da je do nje zaista i došlo.

⁶⁴ Isto, 622.

⁶⁵ Nejašmić, 48.

⁶⁶ Isto, 49.

⁶⁷ Isto, 52.

Kad govorimo o gospodarskim razlozima iseljavanja, oni su otprilike poznati: neujednačeni proces napredovanja unutrašnjosti i obale, nepostojanje industrije na Pazinštini u prvim godinama nakon oslobođenja, teško stanje u poljoprivrednoj proizvodnji, i slično. Međutim, bilo je i političkih razloga iseljavanja, koji su možda manje poznati: činjenica je da se u Istri dugo vremena nije mogla čuti nijedna jugoslavenska radio stanica (radio Pula počela je s radom tek 1961.), dnevne novine iz Zagreba stizale su sutradan (postojao je *Glas Istre*, no još uvijek s nevelikim brojem pretplatnika i čitatelja), domaći televizijski program bilo je moguće pratiti tek od 1963. godine, i slično. Nejašmić u tom smislu navodi radio stanicu Venezia-Giulia koja se obraćala „porobljenoj braći iz Istre“,⁶⁸ više je novinskih listova na talijanskom jeziku također provodilo sličnu propagandu, itd. Događalo se to prvih poratnih godina, dok su međusobni odnosi dviju zemalja bili na labavim temeljima, a poboljšanjem tih odnosa slabili su politički pritisci iseljavanja, a pojačavali se oni ekonomski.

Prema dobnoj strukturi najveći dio iseljenika čine mladi, ili preciznije, preko 45% iseljenika (bilo da su optanti ili otpušteni iz državljanstva) je mlađe od 30 godina. Također, redovito više iseljenika čine muškarci nego žene. Po zanimanju su u preko 50% slučajeva to poljoprivredni i šumski radnici, a što se tiče obrazovanja, najveći dio njih ima završenu osnovnu školu. Preko 50% njih odlazi u Trst, što ne mora značiti da tamo i ostaju, već to može biti samo „odskočna daska“ na daljnjem putu. Tome u prilog govori i detaljna Nejašmićeva analiza koja prikazuje u kojim zemljama najčešće sedamdesetih godina borave bivši Pazinjani. Na prvom mjestu je Australija, slijedi Kanada, dok pomalo začuđujuće na trećem mjestu stoji Francuska. Slijede SAD, Švedska, Njemačka i tako redom. Da je Trst, odnosno Italija, bila često puta samo polazna stanica za iseljavanje u druge europske i prekomorske zemlje, potvrđuje i Vladimir Žerjavić u svom istraživanju o iseljavanjima iz Istre i drugih krajeva istočne Jadranske obale.⁶⁹

Pazinština u ovom razdoblju bilježi negativan trend populacije, odnosno broj stanovnika pada za 30,5% od 1945 do 1971. godine. No, sam grad Pazin istovremeno bilježi porast od čak 50,6%. Ako pak izuzmemo Pazin, Pazinština bi imala još veći pad, od gotovo 40%. Sličan slučaj već smo spomenuli, kad stanovništvo nakon rata mahom odlazi u obližnje gradove poput Pule i Rijeke. Ovdje se susrećemo sa sličnim obrascem – stanovništvo grada se povećava, a okolnih sela opada, uz razliku što se ovdje radi o još manjem području.

⁶⁸ Isto, 60.

⁶⁹ Žerjavić, Vladimir, „Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.“, *Društvena istraživanja*, 6-7 (4-5), 1993., 636.

Samo naselje Pazin imalo je 1945. godine 2180 stanovnika, od toga 1325 Hrvata, 808 Talijana, 17 Slovenaca, te 2 Srba i 27 neopredijeljenih.⁷⁰ Istovremeno, u selima Pazinštine nitko se ne izjašnjava kao Talijan. Razlog tome možemo tražiti u činjenici kako je Pazin ipak gradsko središte u kojem stanovništvo više cirkulira, dok su okolna sela zatvorenijeg tipa, možemo reći gotovo apsolutno hrvatska. Konkretno, od 823 Talijana na području katastarske općine Pazin, 808 njih je u samom naselju Pazin, ostalih 15 je u naselju Kamušbreg, koje je većinski talijansko. U ostalih 40 naselja u katastarskoj općini Pazin u popisu iz 1945. ne nalazimo ni jednog stanovnika koji se izjašnjava kao Talijan. Također, od 19 Slovenaca, 17 ih je u Pazinu, a dvoje izjašnjenih Srba također se nalaze u samom gradu Pazinu. U Pazinu je tada, prema ovom popisu, živjelo 587 obitelji. Neka od prezimena koja se javljaju u Pazinu u popisu iz 1945. godine su: Buršić, Dorčić, Drndić, Guštin, Ladavac, Sirotić, Stranić, Udovičić i drugi. Većina tih prezimena i danas postoji u Pazinu. Druga seoska naselja u središnjoj Istri, koja ne spadaju pod pazinsku katastarsku općinu, također su plebiscitarno hrvatska.

Broj novorođene djece u razdoblju od 1945. do 1955. godine na Pazinštini kreće se od 500 do 700 novorođenih na godinu, pa izračunatom stopom nataliteta (kao i mortaliteta) u ovom razdoblju, Pazinština ne odudara od prosjeka tadašnje NR Hrvatske. Broj sklopljenih brakova (nupcijalitet) na ovom području također se podudara sa hrvatskim prosjekom, ali se stopa razvoda brakova (divorcijalitet) uvelike razlikuje.⁷¹ Dok je na državnoj razini svaki deseti brak tada razvrgnut, na Pazinštini je to tek svaki stoti. Prije smo vidjeli da je stanovništvo pazinskih sela zatvoreno po pitanju došljaka, pa se može pretpostaviti da je ono zatvoreno i po pitanju razvoda braka, držeći se još uvijek u velikoj mjeri tradicijskih i kršćanskih vrijednosti, a prava i slobode žena vjerojatno su još na niskom stupnju razvoja.

Što se tiče prosječne starosti stanovništva, ona je 1948. godine iznosila prihvatljivih 29,5 godina, no svakim novim popisom stanovništva ona bi se povećavala, pa tako 1953. godine prelazi kritičnu brojku od 30 godina prosječne starosti stanovništva, koja označava da je stanovništvo ušlo u proces starenja.⁷² Negativni trend se nastavlja, pa 1971. godine prosječna starost stanovništva Pazinštine iznosi 35,4 godina, a spomenimo i da je najnovijim popisom iz 2011. taj broj narastao na 42. Tu brojku ublažava podatak da je danas prosječna starost stanovništva na razini Istarske županije 43 godine. Trend starenja stanovništva sasvim sigurno je povezan s već spominjanim masovnim emigracijama. Naime, najviše iseljavaju

⁷⁰ Bratulić, Josip; Šimunović, Petar, *Prezimana i naselja u Istri*, 32.

⁷¹ Nejašmić, 140.

⁷² Isto, 147.

mladi ljudi, ljudi koji su pred osnivanjem obitelji, a iseljavaju i čitave obitelji. Iseljavanje i radno sposobno stanovništvo, i sve navedeno sigurno je odigralo važnu ulogu u postupku starenja stanovništva.

Broj stanovnika Pazinštine smanjuje se dakle s oko 29 000 ljudi iz 1945. godine, na 25 864 stanovnika na popisu iz 1953. godine, s tendencijom daljnjeg smanjivanja. Istovremeno, broj stanovnika u samom gradu Pazinu 1945. godine iznosi oko 2 200, da bi se do popisa 1953. godine tek neznatno povećao (2 450 stanovnika). No u slijedećim godinama broj stanovnika u gradu se stalno povećava i prelazi brojku od 4 000, dok se broj stanovnika Pazinštine stalno smanjuje. Možemo zaključiti kako se radi o tipičnom premještanju ljudi iz sela u grad, naravno na jednoj mikrorazini. Međutim, ta je migracija kasnila u odnosu na primjerice onu pulsku i riječku, koje su se dogodile odmah nakon rata. Razlog tome je nepostojanje industrije u Pazinu tih prvih poratnih godina. Pazin će svoj zamah u industriji započeti tek šezdesetih godina. Također, veliku ulogu u kretanju broja stanovništva u Pazinu imala je emigracija.

Prema zadnjem popisu iz 2011. godine, Pazin s pripadajućom okolicom ima 8 638 stanovnika, što čini 4,2% žitelja Istarske županije. Međutim, u samom naselju Pazin danas živi 4 386 stanovnika, što u odnosu na broj stanovnika iz 1991. godine čini znatan pad od 16,96%. Jedan od razloga za taj pad mogli bi tražiti u gašenju nekoliko većih poduzeća koja su do devedesetih uspješno djelovala u Pazinu i stanovništvu osiguravale veliki broj radnih mjesta. No tema je to koja prelazi okvire ovog rada, pa ćemo stati na konstataciji kako Pazin po broju stanovnika danas prolazi novu katarzu.

4. DRUŠTVENI ŽIVOT

4.1. Obrazovni sustav

Neposredno nakon oslobođenja valjalo je uložiti veliki napor u obnovu odnosno podizanje školstva na poluotoku. Milutin Ivanušić, pročelnik Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a za Istru, na prosvjetnom je savjetovanju u Pazinu (koje se održalo 10. i 11. srpnja 1945.) izjavio kako je za vrijeme fašizma prosvjetna politika u Istri bila usmjerena u cilju ostvarivanja njihovih imperijalističkih težnji. *„Zato treba početi s novom prosvjetnom politikom koja će hrvatskim školama dati iz temelja novi karakter, a talijanske škole preobraziti u tom novom duhu. Samo zajedničkim radom hrvatskog i talijanskog prosvjetnog kadra ostvarit će se ciljevi nove prosvjetne politike u Istri“*, zaključuje Ivanušić.⁷³

Početak svibnja 1945. oblasni NOO za Istru, a s njime i Prosvjetni odjel, najprije kratko djeluju na oslobođenim otocima Lošinju i Cresu, a potom sele u Pulu. Tu je Odjel zatekao neke podatke o talijanskom školstvu za bivšu pokrajinu Istru. Otuda doznajemo kako su u Istri djelovale 362 osnovne škole, sa 662 evidentirana učitelja u školskoj godini 1944/45. Srednjih i srednje stručnih škola bilo je 27, s 273 profesora.⁷⁴

Ministarstvo prosvjete iz Zagreba upućuje u Istru 15 prosvjetnih radnika sa zadatkom da pruže hitnu pomoć u organizaciji prosvjetnog rada u Istri.⁷⁵ Raspoređeni su po kotarima, a u Kotar Pazin došao je Ivan Šprlje. Njihov je rad u Istri trebao trajati od 17. svibnja do 23. lipnja 1945. Međutim, i prije dolaska tih prosvjetnih radnika došla su četiri učitelja sa završenom učiteljskom školom, koji su postavljeni za kotarske prosvjetne referente. U Kotaru Pazin to je bio Anastazije Ružić.⁷⁶

Ukupan broj školskih obveznika u Istri bez riječkog područja iznosio je 25.679 učenika od 7 do 12 godina starosti, od toga 18.643 Hrvata i 7.036 Talijana.⁷⁷ Na području u nadležnosti Oblasnog NOO-a za Istru bilo je predviđeno 298 školskih centara sa 707 odjeljenja, od toga 509 hrvatskih i 198 talijanskih, što znači i isto toliko učitelja. U Istri je nedostajalo oko 400 učitelja, pa se događalo da u nekim općinama nastavu izvode stariji ljudi bez odgovarajuće školske spreme, kao dobrovoljci, do dolaska stručnih učitelja. Za vrijeme

⁷³HR- DAPA, 397, Oblasni NOO za Istru, kutija 1, *zapisnik sa Oblasnog prosvjetnog savjetovanja u Pazinu od 10. i 11. VII. 1945.*

⁷⁴Crnobori, Tone, „Školstvo i kulturno – prosvjetna djelatnost u Istri neposredno nakon oslobođenja“, *Pazinski memorijal: 14*, ur. Ante Bartolić, katedra čakavskog sabora, Pazin, 1985., 102.

⁷⁵Isto, 103.

⁷⁶Isto, 103.

⁷⁷Isto, 107.

Italije je u tadašnjem okrugu Pazin bilo čak 111 škola, (uz napomenu kako postojanje škole tada nije značilo i postojanje zgrade, već se na puno mjesta nastava odvijala u sobama, pa i na otvorenom), od kojih su 22 uništene tijekom rata, da bi na kraju rata bilo upotrebljivo samo njih 15.⁷⁸ Postavlja se stoga pitanje koliko je zaista bilo školskih zgrada od navedenih 111 škola. Ipak, 3 923 školskih obveznika iz kotara Pazin čekalo je otvaranje novih škola nakon rata. Po ovom pitanju najgora situacija bila je upravo u pazinskom kotaru.⁷⁹

Već od 1. listopada 1945. otvorene su prve hrvatske osnovne škole u slobodi.⁸⁰ Kako bi koji školski centar dobio učitelja, povećavao se i broj otvorenih škola, iz mjeseca u mjesec. Glavni problemi kod otvaranja hrvatskih škola u Istri po oslobođenju bili su: osposobiti školske zgrade, nabaviti školske knjige, priručnike i ostali školski pribor, te stvaranje i osposobljavanje stručnog kadra. U cijeloj je Istri tada organiziran „tjedan škole“ sa zadatkom osposobljavanja školskih zgrada, te čišćenja i prikupljanja školskog materijala. Sve su škole oskudijevale u školskom namještaju, koji je ili izgorio, ili je bio uništen. Narod je stoga u mnogim kotarima, pa tako i u kotaru Pazin, sam izrađivao školske klupe i drugi namještaj.

Odlučeno je da se početkom školske godine 1945/46. u Pazinu otvori četverorazredna gimnazija koja će se postepeno pretvarati u punu gimnaziju. Otvoren je u Pazinu i jedan od osam internata u Istri, kako bi se omogućilo pohađanje škole učenicima iz udaljenijih krajeva, a 29. svibnja 1945. otvorena je tu i jedna od deset talijanskih srednjih škola u Istri.⁸¹ Nedostatak školskih knjiga i u ovim je školama dolazio do izražaja, pa su se škole morale služiti starim knjigama, eliminirajući iz njih sve ono što je podsjećalo na fašističku ideologiju. U takvim uvjetima, porušenih škola i općeg nedostatka literature za učenje hrvatskog jezika, Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a za Istru izradio je *Početicu za narod* i čitanku *Zrno znanja*, koje su se koristile privremeno u školama, kao i kod odraslih nepismenih ljudi, do tiskanja novih školskih knjiga.⁸² Prosvjetni odjel imao je pune ruke posla provodeći tečajeve za nepismene, za kvalificiranje zaposlenika u administraciji (tečajeve daktilografije i stenografije), zatim tečajeve hrvatskog i talijanskog jezika i druge. Otvarane su knjižnice, prikupljaju se knjige za njihovo opremanje, otvaraju se domovi kulture, kao i narodna sveučilišta. Također se provode tečajevi za osposobljavanje učitelja.

⁷⁸ Dukovski, 97.

⁷⁹ Isto, 98.

⁸⁰ Isto, 290.

⁸¹ Isto, 291.

⁸² Crnobori, 107.

Počinju s radom i kinematografiji u Istri, prikazivajući filmove koje im je davala ekspozitura Državnog filmskog poduzeća FNRJ. Kazališna družina „Otokar Keršovani“ osnovana je 1. svibnja 1944. godine, a s radom je nastavila i nakon oslobođenja, te se razvijala i napredovala u radu. Dolaskom sedmorice profesionalaca iz Zagreba, družina je poprimila sasvim drugačiji oblik rada i počela je djelovati na profesionalnoj osnovi. Program družine bio je mješovit: drama, komedija, recitacije, pjevanje, balet. Počinju djelovati i kazališne amaterske grupe odnosno družine po kotarevima Istre, tako i jedna u Pazinu.

Prije polaska u školu, ukoliko je to moguće, dijete pohađa vrtić. Danas to uzimamo zdravo za gotovo, no pogledajmo ukratko početke rada pazinskog vrtića, ili tada nazivanog obdanište. Vrtići su se nakon rata otvarali diljem zemlje, a onaj u Pazinu počeo je s radom 1951. godine, iako su pripreme za njegovo otvaranje počele još 1949. godine.⁸³ Prema pisanju *Glasa Istre*, žene su te koje su najviše radile na tome da se uopće pokrene rad vrtića. Dok su one radile po menzama, zadrugama ili internatima, njihovu je djecu trebalo nekamo zbrinuti, ukoliko ih nema tko čuvati. Stoga je na njihov zahtjev, građevno poduzeće iz Pazina ustupilo radnike koji su oličili prostorije budućeg vrtića, žene su zatim te prostorije počistile i nabavile štednjak. Nakon što su osigurale i hranu, vrtić je mogao početi s radom. U početku u njemu rade ekonomist, odgojiteljica i kuharica.⁸⁴ Sudeći po pisanju *Glasa Istre*, najveći doprinos otvaranju i funkcioniranju pazinskog vrtića dale su poduzetne Pazinjanke, što možemo promatrati kao još jedan primjer doprinosa svakog pojedinca u obnovi i izgradnji, uslijed neimaštine i početnih poteškoća velikih razmjera.

4.2. Prva Hrvatska gimnazija

Bio je potreban dugi niz godina i velika upornost pazinskih narodnjaka iz druge polovice 19. stoljeća da bi se otvorila u Pazinu Prva hrvatska gimnazija. Još je dr. Dinko Vitezić, 1880. godine pisao Carevinskom vijeću u Beču, tražeći da se tadašnja Njemačka gimnazija u Pazinu pretvori u gimnaziju s hrvatskim nastavnim jezikom. Istovremeno su u Pokrajinskom saboru u Poreču talijanski zastupnici lobirali za otvaranje talijanske gimnazije u Pazinu. Hrvatska je gimnazija dobila odobrenje za otvaranje 1898. godine i godinu dana kasnije zaista je otvorena u zgradi bivše njemačke gimnazije.⁸⁵ Koliko su se narodnjaci tada

⁸³ „Kako su žene Pazina radile za otvorenje dječjeg obdaništa“, *Glas Istre*, br. 98, god. 7 (1949.), 10.

⁸⁴ Isto, 10.

⁸⁵ Tončinić, Ferdinand, *Spomen – knjiga hrvatske gimnazije u Pazinu 1899.-1969.-1999.*, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Pazin, 1999., 13.

zalagali za otvaranje ove škole, ali i koliko je ona značila za Pazin, najbolje govori podatak da su istog dana kada je škola otvorena, Dinko Vitezić, Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić proglašeni počasnim građanima grada Pazina.

Prvu hrvatsku gimnaziju u Pazinu su prvi učenici upisali 16. rujna 1899. godine, a prvi maturanti su iz nje izašli školske 1906./07. godine. U ovoj gimnaziji predavali su, između ostalih: Vladimir Nazor, Saša Šantel, Nikola Žic, a njeni učenici bili su svojedobno i Mijo Mirković, Božo Milanović, Otokar Keršovani, Dragovan Šepić, Tugomil i Vitomir Ujčić i mnogi drugi, redom istaknuti intelektualci, istraživači, umjetnici, svećenici i slično.

Škola je, međutim, nakon Prvog svjetskog rata zatvorena, a njena zgrada služila je talijanskoj vojsci kao bolnica. Najveći dio bivših pazinskih đaka otišao je u Karlovac gdje je 1924. godine za njih otvoren đачki internat, koji je kasnije preseljen u Zagreb.⁸⁶ Nakon Drugog svjetskog rata pazinska je gimnazija ponovno počela s radom, i u njoj su se, kako se to u tadašnjem tisku redovito naglašavalo, počela obrazovati djeca istarskih seljaka i radnika.

Fašisti su svojevremeno ukidali redom sve hrvatske ustanove na poluotoku, a među prvima ukinuta je i Prva hrvatska gimnazija u Pazinu. Međutim, odmah po oslobođenju, prišlo se njenom ponovnom otvaranju, uz razliku što sada nosi ime *Hrvatska realna gimnazija u Pazinu*. Budući da su Nijemci uništili sav školski namještaj, valjalo je najprije riješiti taj problem. Iz Klane je dovezen drveni materijal kojim su se napravile potrebne klupe, ormari, kreveti za internat i sl. Osim Hrvatske realne gimnazije, u Pazinu je 1945. godine otvorena i niža talijanska gimnazija, koja je već 1947. godine prestala s radom zbog iseljavanja talijanskog stanovništva i nedovoljnog broja učenika.

Godine 1946. je Gimnazija privremeno preselila iz stare povijesne zgrade Prve hrvatske gimnazije na Buraju, u zgradu gdje se danas nalazi poglavarstvo Grada Pazina. No ubrzo se otvara nova zgrada škole i dobiva ime „Otokar Keršovani“, po bivšem učeniku škole, dok se u staroj zgradi gimnazije otvara đачki dom.

Prva poratna školska godina bila je puna teškoća – zgrada porušena, bez inventara, nema ni knjiga. Nastava je, ipak, počela u studenom 1945. godine (nakon 26 godina) za đake koji su mogli pješice dolaziti, a u veljači sljedeće godine otvoren je internat pa je svih 150 upisanih đaka moglo poći u školu.⁸⁷ Bilo je i sada poteškoća – još uvijek nema dovoljno

⁸⁶ „Pedeset godina od osnutka Hrvatske gimnazije u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 125, god. 7 (1949.), 4.

⁸⁷ „Na koncu školske godine u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 129, god. 4 (1946.), 3.

udžbenika, dio učenika slabo poznaje hrvatski jezik, no školska godina ipak je uredno završila 15. srpnja.⁸⁸ Srednja ocjena uspjeha iznosila je 3.39. Osim što su đaci ozbiljno shvatili svoj posao učenja, dali su i svoj doprinos obnovi – rade na pošumljavanju okolice grada, na čišćenju ruševina, pomažu kićenje grada prilikom dolaska međunarodne komisije itd. Izdavali su redovito tijekom godine svoje „zidne novine“. Na kraju nastavne godine održali su priredbu u Narodnom domu. No, za početak nove, 1946./47. školske godine, dosadašnja zgrada internata i gimnazije nije bila dovoljna, pa je kotarski NO ispraznio zgradu gdje su dosad bili njihovi uredi, i ta se zgrada preuredila za potrebe škole. U nju je preseljena gimnazija, a u staroj zgradi gimnazije smješten je internat za učenike. Preuređenje je teklo po planu i nastava je ove godine počela na vrijeme, sa oko 240 upisanih učenika.⁸⁹ U pazinsku Realnu gimnaziju upisuju se đaci koji su prethodno ovdje završili osnovnu školu, ali ima i učenika iz Kvarnerskih otoka, Hrvatskog primorja i drugih dijelova Hrvatske i Jugoslavije.

Vitomir Ujčić jedan je od primjera kako je ova škola usko povezana sa sudbinama međuratnih emigranata intelektualaca. Rođen je u Pazinu, gdje se i školovao, a u međuraću je radio u raznim školama diljem Kraljevine Jugoslavije, da bi se nakon rata vratio u rodni grad i vršio dužnost ravnatelja škole od 1947. do 1952. godine.⁹⁰

U Domu je prve poratne školske godine bilo smješteno stotinjak učenika, druge godine oko 160, da bi tijekom 1948. godine u njemu bilo smješteno oko 200 učenika, što je ujedno i najviše u našem promatranom razdoblju. Sljedećih godina broj učenika u Domu kreće se oko brojke 120.⁹¹ Dom se nalazi u zgradi u kojoj je za vrijeme Italije djelovao konvikt „Fabio Filzi“. Prema pisanju *Glasa Istre*, tada su u njemu bili smješteni sinovi načelnika općina i trgovaca, odnosno redom učenici iz bogatijih obitelji, dok je nakon rata dom otvoren za svu radničku i seljačku djecu željnu učenja i napredovanja. Iako tadašnji *Glas Istre* zna biti sklon pretjerivanju, ovoga puta to nije slučaj, jer se i kasniji izvori slažu oko toga da su u domu zaista bili redom učenici siromašnih roditelja i djeca žrtava fašističkog terora.⁹² Učenici su sada smješteni zapravo u dvije zgrade – u većoj se nalaze učionice, blagovaonica i spavaonice za učenike, dok su u drugoj zgradi spavaonice za učenice. Zanimljivo je na koji se način odvija odgojno-obrazovni rad u domu, pa i u samoj nastavi: od svih učenika formiran je bataljun, koji se dijeli u čete, a čete u desetine. Učenici u učionicama sjede na način da unutar

⁸⁸ Isto, 4.

⁸⁹ „Pred početak nove školske godine u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 131, god. 4 (1946.), 3.

⁹⁰ Tončinić, 34.

⁹¹ Isto, 34.

⁹² Isto, 34.

jedne desetine sjede naizmjenice bolji i slabiji učenici, kako bi jedni drugima pomagali u radu. Cilj ovakvog načina rada vjerojatno jest bolja disciplina i bolji rezultati kod svladavanja gradiva, no istovremeno ima jaku nedvosmisleni notu, tipičnu za odgoj u ranom socijalizmu.

Redovito se održavaju natjecanja, kako unutar ove škole, tako i s drugim školama. Kulturno uzdizanje učenika potiče se čestim izletima, čitanjem tiska, održavanjem priredbi, a dom ima i svoj zbor i crtačku sekciju. Ovaj dom, za razliku od onog poljoprivredne škole, posjeduje dovoljno posteljine, pa ju učenici ne moraju donijeti od kuće. Prehrana i higijena u domu su zadovoljavajuće, a spomenimo pritom kako dom uzgaja vlastite svinje za klanje u svrhu prehrane učenika.⁹³ Učenici su aktivni i u sportskim sekcijama, a posebne uspjehe postižu u šahu.

Nova zgrada osnovne škole i gimnazije u Pazinu počela se graditi u prosincu 1947. godine. Njezino svečano otvaranje održano je povodom rujanskih svečanosti, 10. i 11. rujna 1949. godine.⁹⁴ Bio je ovo zasigurno jedan od najznačajnijih i definitivno u tisku najviše najavljivani događaj u prvih deset godina poratnog Pazina. Velika proslava obuhvaćala je, osim otvaranja škole, i obilježavanje šeste godišnjice općeg narodnog ustanka protiv fašizma u Istri, potom pedesetu godišnjicu osnivanja Prve hrvatske gimnazije u Pazinu, a ovom prigodom otkrivena je brončana bista tada nedavno preminulog Vladimira Nazora, koji je također vezan za Pazin, te je otkrivena i spomen-ploča Otokaru Keršovaniju, po kojem je ova škola i dobila ime. Pred oko 30 tisuća okupljenih, kako prenosi *Glas Istre*, govore su održali visoki uzvanici: dr. Vladimir Bakarić, predsjednik vlade NR Hrvatske, ministar prosvjete dr.

Slika 2. Svečano otvaranje zgrade nove gimnazije u Pazinu

Ivo Babić, potom Dina Zlatić i drugi.⁹⁵ Ovim povodom održan je bogat program koji se sastojao od svečane akademije, susreta bivših učenika i profesora škole, narodnog

⁹³ „Rad srednješkolskog đakčkog doma u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 53, god. 7 (1949.), 6.

⁹⁴ Tončinić, 35.

⁹⁵ Isto, 36.

zboru, a bilo je tu i kulturno-umjetničkih, kao i sportskih sadržaja. Da bi svečanost protekla u najboljem redu brinuo je godinu ranije formirani Organizacijski odbor, sastavljen od predstavnika NR Hrvatske, Istre, Pazina i Hrvatske realne gimnazije u Pazinu. U sklopu proslave 50. godišnjice osnivanja Prve hrvatske gimnazije u Pazinu, učenici gimnazije održali su turneju sa svojim dramskim nastupima i predstavama diljem Istre.

Realna gimnazija, a od 1949. gimnazija Otokar Keršovani, djeluje kao puna i osmorazredna Gimnazija, po tada propisanim pravilima za realne gimnazije. Prvih nekoliko godina nakon Drugog svjetskog rata škola još nije sasvim popunjena pa primjerice 1947. godine ima 223 učenika, da bi od 1950. do 1953. imala oko 700 upisanih učenika. Gimnaziju je 1954./55. školske godine pohađalo 630 đaka.⁹⁶ Analizirajući njihove ocjene, gradske vlasti izražavaju zabrinutost zbog relativno slabih ocjena. Naime, od spomenutih 630 učenika, 210 ih je završilo godinu s odličnim, 98 sa vrlo dobrim, 303 sa ocjenom dobar, 74 dovoljan, te 134 nedovoljan. Situacija u prvom polugodištu te godine je još gora, samo 2 odlična učenika, 24 vrlo dobra, 162 sa ocjenom dobar itd. Situacija je bila takva da se na sjednici gradskog odbora 1955. godine izražavala zabrinutost, te su se odbornici pitali što mogu učiniti za gimnaziju ne bi li se ova situacija popravila. Stoji činjenica da su na polugodištu ocjene veoma loše, no na kraju godine su ipak one zadovoljavajuće, jer valja uzeti u obzir da su mnogi učenici imali prilično loše jezične kompetencije po dolasku u gimnaziju, a upravo se na hrvatskom standardnom jeziku u ovoj školi prilično inzistiralo. Mnogi su zbog toga i odustajali od ove škole, a valja podsjetiti i na stroge kriterije koji su u njoj vladali.

4.3. Poljoprivredna škola

Poljoprivredna škola nalazila se na obroncima Lindarskog brijega, istočno od Pazina, uz glavnu cestu Pazin – Rijeka. Tu se nalazio glavni objekt škole, odnosno gospodarske zgrade i škola s internatom. Škola je posjedovala i ukupno 43 ha šume i obradive poljoprivredne površine.⁹⁷ Spomenutu površinu činili su voćnjaci, voćni rasadnik, oranice, pašnjaci, livade, vinogradi i šume. Škola je osnovana 1903. godine, otkupom glavnog školskog objekta od vinarskog trgovca Vratulića. Prvi upravitelj škole bio je Franjo Trampuš, i tu je dužnost obavljao do 1919. godine. Učinio je mnogo za unapređenje škole, kao i za

⁹⁶ HR-DAPA-132, Narodni odbor gradske općine Pazin, kutija 8., *Izveštaj o radu NOGO za 1954. godinu*, 29. 12. 1954.

⁹⁷ Milotić, Aldo; Peršurić, Đordano, „Poljoprivredna škola u Pazinu“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, ur. Josip Šiklić, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Pazin, 1999., 554.

populariziranje naprednih poljoprivrednih metoda u središnjoj Istri. Njegov utjecaj vidljiv je po tome što se i 1946. škola neslužbeno naziva „Trampuševo“. Od 1903. do 1919. godine školovanje u poljoprivrednoj školi trajalo je godinu dana, da bi se potom povećalo na dvije godine. Tu su se školovali mladi iz Istre i Slovenskog primorja, koji su većinom našli zaposlenje na veleposjedima Istre i Slovenije, pa i Italije. Manji broj njih vratio se u selo na svoj posjed. Rad škole bio je značajan i po produkciji voćnih sadnica i loze.

Za vrijeme Italije škola nosi naziv „Scuola di pratica agricola“. Škola je tada dosljedno provodila politiku fašističke Italije.⁹⁸ Forsirala se upotreba umjetnog gnojiva i uzgajalo se veliki broj žitarica, dok se ostale kulture, poput voćaka potpuno zanemaruju. Prinosi su tada veliki, no nisu prirodni. Proizvodi se, također, i za privatne potrebe upravitelja škole.

Po oslobođenju, škola je zatečena čitava no veoma zapuštena. Inventar škole pokupljen je ili razbijen, a vinogradi i voćnjaci nisu obrađivani više godina pa ih je trebalo krčiti i zasaditi nove. Nakon obnove, glavna zgrada imala je dvije učionice, uredske prostorije, vršionicu s podrumom i dva stana za nastavnike. Internatska zgrada na katu imala je spavaonice, a u prizemlju kuhinjske prostorije sa blagovaonicom. Tu su još i mljekara, alatnica i radionica. U neposrednoj blizini nalazila se staja za najviše 26 grla stoke, a iznad štale smješten je žitnjak. U produžetku štale nalazio se svinjac, a u blizini i veliki silos sa dvije komore, raspucanih zidova, koji je također već više godina izvan upotrebe. Škola je posjedovala i moderan peradnjak za 150 kokoši. Tu je i staklenik koji je privremeno popravljen i stavljen u funkciju, za uzgoj presada i loznih cjepova. Ubrzo je osnovan voćni rasadnik na 1.5 ha, uređen je i obrezan voćnjak, a osposobljen je i lozni matičnjak od 1.000 m². Obnovljen je i stočni fond koji prve poratne školske godine raspolaže sa 10 goveda, 7 svinja, 20 kokoši i 50 kunića, a planira se nabaviti i pčele.⁹⁹

Škola je počela s radom 23. ožujka 1946. godine, a na njenom otvaranju pročelnik za poljoprivredu naglašava kako je Istra poljoprivredni kraj i kako je stoga važno školovanje u poljoprivredi kako bi budući naraštaji ostali na ovom prostoru da unapređuju poljoprivrednu proizvodnju.¹⁰⁰ Predaje se na hrvatskom jeziku, škola je orijentirana na voćarsko-vinogradski pravac, a obavezno je i učenje talijanskog jezika. Poučava se 15 predmeta, koji se dijele na općeobrazovne i gospodarske s praktičnim radovima na imanju škole. Škola ima internat, a u prvoj školskoj godini nakon rata ima 18 učenika i 5 učenica, koji se većina školuju na trošak

⁹⁸ „Niža poljoprivredna škola u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 124, god. 4 (1946.), 3.

⁹⁹ Isto, 3.

¹⁰⁰ Isto, 4.

oblasnog NO-a, jer potječu iz siromašnih seljačkih obitelji.¹⁰¹ U prvom razredu predavali su se sljedeći predmeti: hrvatski jezik, talijanski jezik, povijest, zemljopis, matematika, kemija, vinogradarstvo, voćarstvo, zoologija, botanika, higijena, ratarstvo i stočarstvo. Drugi razred sljedeće školske godine slušao je ove predmete: ruski jezik, zadrugarstvo, vinarstvo, politička ekonomija, ustav i zakonodavstvo, mehanizacija poljoprivrede i praktična nastava. Treći razred je osim nekih predmeta iz prijašnjih razreda imao u ponudi i predmete: organizacija poljoprivredne proizvodnje te predvojnička obuka.¹⁰²

Poljoprivredno odjeljenje Oblasnog NOO-a za Istru raspisalo je natječaj za primanje učenika, odnosno učenica u dvogodišnju Nižu poljoprivrednu školu u Pazinu. Navodi se kako će škola u prvoj mirnodopskoj školskoj godini primiti oko 40 učenika i učenica u prvu godinu. U dvogodišnjoj poljoprivrednoj školi učenici se poučavaju i praktično vježbaju na imanju uz školu u svim granama napredne poljoprivrede. Osim toga Niža poljoprivredna škola izobrazava polaznike za poljoprivredne tehničare, tako da polaznici po završetku mogu prema svojoj sposobnosti biti zaposleni kao tehničari u državnoj ili samoupravnoj službi. Redoviti učenici dvogodišnje Niže poljoprivredne škole mogu biti sljedeći:

1. poljoprivrednici oba spola koji su navršili 16 godina, a nisu stariji od 20. Iznimno se primaju stariji od 20 godina, ako dokažu da se zbog ratnih prilika nisu mogli ranije školovati;
2. koji školskom svjedodžbom dokažu da su sa uspjehom završili barem 4 razreda osnovne (pučke) škole. Prednost imaju oni koji su završili neki poljoprivredni tečaj;
3. koji su dobrog vladanja, što dokazuju svjedodžbom upravne vlasti (Upravnog odjela kotarskog NO-a), i
4. koji su potpuno zdravi, što će utvrditi na početku školske godine povjerenstvo sastavljeno od liječnika i predstavnika škole. U školi postoji internat u kojem učenici dobivaju stan i hranu.¹⁰³

U internat se primao izvjestan broj učenika na trošak Oblasnog NOO-a za Istru. Ti učenici morali su dokazati da potječu od siromašnih i čestitih seljačkih ili radničkih obitelji, potvrdom nadležnog kotarskog NOO-a. Osim toga, moraju potvrditi da su sa dobrim uspjehom završili osnovnu školu. Prednost su imali oni kandidati koji su sudjelovali u Narodnooslobodilačkoj borbi ili su sudjelovali njihovi roditelji. Svi ostali učenici koji su bili

¹⁰¹ „Niža poljoprivredna škola u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 124, god. 4 (1946.), 3.

¹⁰² Isto, 3.

¹⁰³ Isto, 4.

dobrog imovnog stanja morali su plaćati mjesečno 1200 lira za uzdržavanje u internatu. Molbu za primitak u školu trebalo je poslati Oblasnom NOO-u Poljoprivrednom odjelu u Opatiju, zajedno sa krsnim listom, svjedodžbom, svjedodžbom o vladanju, izjavom roditelja da se obvezuju nadoknaditi školi svaku štetu koju bi učenik napravio, i potvrdu siromaštva ukoliko mole školovanje na trošak Oblasnog NOO-a. Kandidati su bili pravovremeno obaviješteni o rješenju molbe preko kotarskih NO-a i preko objava u *Glasu Istre*. Učenici kojima je bilo odobreno izdržavanje u internatu trebali su sa sobom ponijeti: 1 slamaricu, 2 plahte, 2 deke, 1 jastuk, 2 jastučnice, 2 ručnika, 2 para rublja, 1 radno odijelo, 1 radne cipele, pribor za čišćenje obuće, odjeće, češalj, pribor za jelo (nož, viljušku – pirun, žlicu) i jedan par papuča (opanke).¹⁰⁴

Da rezimiramo: za prijem u poljoprivrednu školu u Pazinu traži se određena dob učenika, svjedodžba o prethodnom uspjehu, dobro zdravlje, što je sve nekako očekivano kod prijema u neku školu. No postavlja se pitanje zašto bi prosječni tinejdžer, ili još bolje, tinejdžer koji mora potvrditi i svoje siromaštvo, morao donijeti potvrdu o dobrom vladanju od strane lokalnih vlasti. Ni kod pazinske gimnazije, koja bi trebala biti „elitnija“ škola od poljoprivredne, ne nailazimo na ovako rigorozne kriterije. Istovremeno, internat za učenike očito ne posjeduje nikakav inventar, pa učenici sami donose pribor za jelo, odjeću i obuću, kao i posteljinu.

Prvu školsku godinu nakon rata pohađalo je 24 učenika, od kojih je s uspjehom završilo njih 20 prvi razred. Kao što je već napomenuto, škola je bila voćarsko-vinogradskog smjera s dodatkom stočarstva. Te tri poljoprivredne grane trebale su ubuduće dominirati u seljačkom gospodarstvu Istre, kako tada navode organi lokalne vlasti. Uslijed svih neprilika, školska godina je počela kasnije pa nije bio obrađen cijeli nastavni program predviđen za prvu godinu, no on se planirao obraditi u slijedećoj školskoj godini, tako da su učenici uspjeli proći čitavu naobrazbu do kraja. Želja narodnih vlasti bila je da đaci po završetku ove škole ostanu na svom seoskom imanju i da sa stečenim znanjem napreduju u radu.¹⁰⁵

Na početku školske 1952./53. godine iz *Glasa Istre* doznajemo kako se u tadašnju Nižu poljoprivrednu školu vinogradarsko-voćarskog smjera nije upisao niti jedan učenik iz kotara Pazin, dok više razrede pohađaju svega trojica takvih učenika. Za ovakvo stanje *Glas Istre* krivi seljačke radne i poljoprivredne zadruge, koje ne vide potrebu slanja djece iz svoje

¹⁰⁴ „Natječaj za primanje učenika u dvogodišnju Nižu poljoprivrednu školu u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 141, god. 4 (1946.), 3.

¹⁰⁵ „Konac školske godine u Nižoj poljoprivrednoj školi u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 335, god. 4 (1946.) 3.

sredine u ovu školu.¹⁰⁶ To se, navode, mora promijeniti, kako bi u budućnosti imali znalce u zadrugama.

U sklopu pretkongresnog takmičenja, najesen 1952. godine, odlučeno je da se u sklopu niže poljoprivredne škole osnuje domaćinska škola.¹⁰⁷ Kotarski NO dao je materijalnu pomoć za uređenje potrebnih prostorija unutar poljoprivredne škole. Škola je osmišljena tako da traje deset mjeseci, odnosno jednu školsku godinu. Obuka obuhvaća teorijski i praktični dio. Predviđeni predmeti su: hrvatski jezik, račun, higijena i odgoj djeteta, nauka o ishrani, domaćinstvo, kuhanje i konzerviranje, gospodarstvo, te kroj i šivanje. Praktična nastava održava se iz kuhanja sa konzerviranjem, krojenja, šivanja, povrtlarstva, mljekarstva i peradarstva. Škola prima do 30 polaznica, starosti od 15 do 30 godina, sa završenom najmanje osnovnom školom. Učenice mogu stanovati u postojećem internatu. Ova škola najavljena je kao prijeko potrebna, kako bi polaznice savladale načine kuhanja, krojenja, šivanja, proizvodnje i prerade mlijeka, peradi i slično, te kako bi savladale i upoznale osnovne higijenske navike. Nadležni su tadašnje domaćinstvo vidjeli kao nazadno, te se nadaju kako će domaćice uvidjeti važnost ove škole i uputiti mlađi ženski naraštaj u domaćinsku školu.¹⁰⁸

Vjerojatno je postojala potreba za domaćinskim tečajem na Pazinštini, jer se istovremeno diljem Istre održavaju slični tečajevi. No, možda je ovo ujedno i pokušaj spašavanja odnosno predefiniranja niže gospodarske škole, jer se zadnjih godina gubi interes za nju kod učenika iz Pazina i okolice. Nešto kasnije *Glas Istre* javlja kako je prve godine ovaj smjer upisalo 27 domaćica iz kotara Pazin. U drugoj generaciji upisale su se 22 učenice, i sve su uspješno završile jednogodišnje školovanje. U 1955. godini primilo se još manje učenica, a i poljoprivredna škola skraćena je na jednogodišnje obrazovanje. Čini se da škola pada u sve težu financijsku situaciju, jer nema ni interesa od strane učenika, polako se najavljuje njeno gašenje, u *Glasi Istre* se već 1954. godine piše u više navrata o strahu od zatvaranja ove škole, jer se i druge škole ovog tipa zatvaraju diljem zemlje. Godine 1955. u studenom odlučeno je da se u Nižoj poljoprivrednoj školi u Pazinu školuju zadružni knjigovođe i rukovodioci zadruga. Tečajevi su osmišljeni tako da traju šest mjeseci. Prvi takav tečaj od 25 knjigovođa i 25 rukovodioca zadruga započeo je već 1. prosinca.¹⁰⁹ Dakle, škola se počinje koristiti u druge svrhe, kako bi na najbolji način bila iskorištena, jer je postalo jasno da zadnjih nekoliko godina nema interesa od strane pazinskih učenika za nju.

¹⁰⁶ „Na početku školske godine u pazinskom kotaru“, *Glas Istre*, br. 12, god. 9 (1952.) 2.

¹⁰⁷ „Osnivanje domaćinske škole u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 20, god. 9 (1952.), 3

¹⁰⁸ Isto, 3.

¹⁰⁹ „Reorganizacija Poljoprivredne škole u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 45, god. 12 (1955.), 3.

Godine 1959. obavljena je reforma poljoprivrednog školstva u Hrvatskoj. Reformom se predviđalo da samo neke razvijenije srednje poljoprivredne škole prerastu u Više poljoprivredne škole.¹¹⁰ Većina postojećih poljoprivrednih škola trebale su u skladu s reformom ukinuti naziv „srednja“ i u trogodišnjem školovanju obrazovati specijalizirane kvalificirane radnike koji su zakonom bili izjednačeni sa završenim srednjoškolskim kadrom. U tom kontekstu je i Poljoprivredna škola u Pazinu, na čelu sa tadašnjim ravnateljem Vjekoslavom Zidarićem, u rujnu 1959. godine reorganizirana u Trogodišnju poljoprivrednu školu voćarskog smjera s praktičnom obukom.

Nakon završenog trećeg razreda učenici su polagali i završni ispit. Iz nastavnog programa daje se naslutiti kako je velika pažnja bila posvećena stjecanju znanja iz opće kulture i marksizma, kao i glavnog stručnog predmeta voćarstva. Vodila se briga i o izvođenju praktične nastave iz voćarstva i strojarstva. Redovite su bile i korisne školske ekskurzije, na kojima su učenici upoznavali tehnike i metode rada na drugim poljoprivrednim školama. Formirana je i uenička kulturno-zabavna sekcija, koja je u svojem sastavu imala tamburaški zbor, te folklornu i dramsku grupu. Grupe su ostvarile zapažene rezultate na brojnim festivalima. Odluka o ukidanju škole stigla je međutim već u rujnu 1963. godine, s obrazloženjem o previsokim troškovima njenog održavanja. Učenici su školovanje nastavili u poljoprivrednim školama u Poreču i Mostaru. Time proizlazi da su od reforme poljoprivrednog školstva 1959. godine pa do ukidanja Trogodišnje poljoprivredne škole voćarskog smjera s praktičnom obukom u Pazinu, tu završile tek tri generacije učenika, odnosno 72 polaznika.

Teško je razumjeti da Pazin s okolicom u prvom desetljeću nakon Drugog svjetskog rata nema dvadesetak zainteresiranih polaznika ove škole. Toliko ih je bilo u prve dvije upisane generacije, da bi potom taj broj odjednom pao i škola je očito tražila načine da se održi preko domaćinskih i knjigovodstvenih tečajeva. Možemo samo nagađati o razlozima nezainteresiranosti. Ipak, znamo da je državna politika tada bila usmjerena na industrijalizaciju zemlje, a što se tiče poljoprivrede, inzistiralo se na zadrugarstvu, koje se pokazalo kao loše rješenje, pa se možda ovdje radi o svojevrsnom buntu protiv takve politike. Također, seljaci na rubu siromaštva, sa svojim sitnim i rascjepkanim poljoprivrednim zemljištem i niskim prihodima, vjerojatno nemaju dovoljno razumijevanja, kao ni financijskih sredstava da šalju svoje potomke u ovu školu.

¹¹⁰ Milotić, Peršurić, 556-559.

4.4. Biskupsko sjemenište s Hrvatskom klasičnom gimnazijom

Zgrada u kojoj danas djeluje *Pazinski kolegij*, prvobitno je građena kao dom za učenike Hrvatske gimnazije u Pazinu. Dom se počeo graditi na inicijativu tadašnjeg Đačkog pripomoćnog društva, a u realizaciji su pripomogli i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer i krčki biskup Antun Mahnić. Kamen temeljac đačkog internata svečano je postavljen i blagoslovljen 1913. godine, da bi za manje od godine dana zgrada bila pod krovom. Ipak nije sasvim završena, a Prvi svjetski rat prekinuo je izgradnju, te je zgrada sve do 1938. stajala prazna.¹¹¹ Nakon toga i ova je škola promijenila nekoliko imena i namjena, u kratkom ali burnom povijesnom razdoblju za Pazin i Pazinštinu. Od 1938. do ustanka 1943. godine u njoj djeluje „*internat za odnarođivanje hrvatskih đaka i Hrvata u Istri*“, što je ovu građevinu pod talijanskom vlašću pretvorilo u upravo suprotno od onog što je prvotno trebala biti.¹¹²

Ipak, od 11. studenog 1945. godine u ovoj zgradi počinje djelovati *Sjemenišna klasična gimnazija*.¹¹³ Nova vlast je zgradu dodijelila svećeničkom društvu Zbor Sv. Pavla za Istru, a nešto kasnije predana je Porečko-pulskoj biskupiji. Prvi ravnatelj Sjemenišne gimnazije bio je Leopold Jurca, koji je, podsjetimo, uz Božu Milanovića i Tomu Banka, Međusavezničkoj komisiji predao Memorandum hrvatskih svećenika Istre. Od 1947. godine naslijedio ga je istaknuti svećenik, publicist, javni djelatnik, kao i nekadašnji učenik Prve pazinske gimnazije Božo Milanović.¹¹⁴ Sjemenišna klasična gimnazija, poput one druge pazinske gimnazije, također ima popriličan broj učenika. Prve poratne školske godine tu se školuje 50 učenika, 1947./48. godine 198 učenika, te 1951./52. godine čak 287 učenika. Nastavu tada izvodi 12 profesora. Zategnuti odnosi Crkve i komunističkih vlasti nisu zaobišli ni pazinsku Sjemenišnu klasičnu gimnaziju. Od 1. veljače 1952. godine, odlukom Ministarstva prosvjete, ukida se podučavanje vjeronauka u svim školama diljem zemlje.¹¹⁵ Ubrzo je ministar spomenutog resora poslao Sjemeništu odredbu u kojoj im priopćuje kako se „*Ne priznaje pravo javnosti ni djelovanja vjerskoj Hrvatskoj klasičnoj gimnaziji u Pazinu*“.¹¹⁶ Vjeronauk je, dakle, izbačen iz škola, a Sjemenište se više nije priznavalo na državnoj razini, pa su se sjemeništarci nakon završene gimnazije mogli upisati jedino na teološki i bogoslovni fakultet u Zagrebu. Spomenimo još kako je mladi Miroslav Bulešić, koji je ubijen 1947.

¹¹¹ Hek, Antun, „Đački dom – biskupsko sjemenište – Pazinski kolegij“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, ur. Josip Šiklić, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Pazin, 1999., 533.

¹¹² Isto, 537.

¹¹³ Isto, 538.

¹¹⁴ Tončinić, 33.

¹¹⁵ Dukovski, 288.

¹¹⁶ Isto, 288.

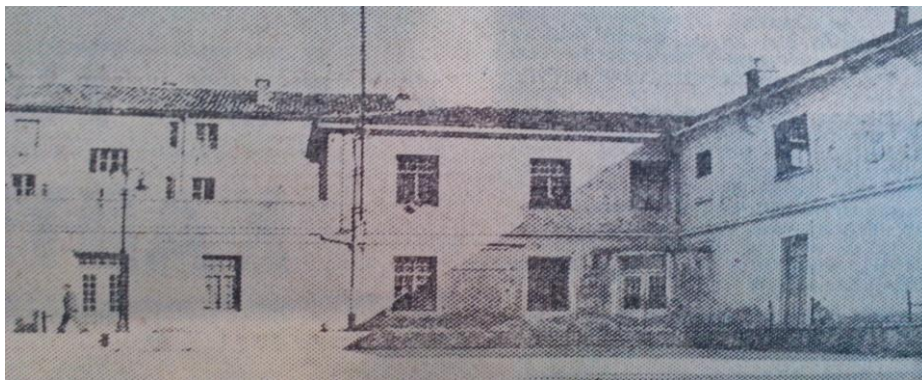
godine, u pazinskom sjemeništu tada obnašao dužnost podravnatelja. U pazinskom sjemeništu stolovao je u ovom razdoblju i budući porečko-pulski biskup Dragutin Nežić, s kojim je vlast također često dolazila u sukob.

Od 1954. do 1964. u istoj zgradi djeluje i Visoka teološka škola. Od 1990-ih obnovljenu zgradu koristi *Pazinski kolegij*, odnosno klasična gimnazija koja svoj rad temelji na tradicijama zapadnoeuropskih katoličkih škola.

5. KULTURNI ŽIVOT

5.1. Narodni dom

Zakašnjeli hrvatski narodni preporod ušao je u Istru osnivanjem čitaoničkih društava, a kasnije i drugih organizacija.¹¹⁷ Hrvatska čitaonica u Pazinu osnovana je 1897. godine, i premda nije bila najstarija, postala je jedna od najrazvijenijih hrvatskih čitaonica središnje Istre. Na čelu sa tadašnjim predsjednikom čitaonice, ujedno i gradonačelnikom Pazina, dr. Šimom Kurelićem, okupljala je oko sebe vrsne intelektualce u gradu i organizirala snažnu kulturnu i prosvjetnu djelatnost. Već u ovom razdoblju kulturna sekcija Hrvatske čitaonice u Pazinu organizira dramsku sekciju koja izvodi popularne „šaloigre“, predstave, koncerte i slično, a ono što ne mogu sami stvoriti nadomještaju organiziranjem raznih gostovanja. Nešto slično događati će se i u našem promatranom razdoblju. No, prvih devet godina od osnivanja čitaonica je djelovala u skućenom prostoru iznad jedne gostionice. Početkom 1905. godine počelo se intenzivno raditi na izgradnji Narodnog doma u Pazinu, u čiji prostor bi se smjestila i Hrvatska čitaonica. Dom je izgrađen u samo godinu dana, a u imponantnu trokatnicu na središnjem gradskom trgu udomili su se odmah čitaonica i knjižnica. Uslijedilo je razdoblje prvih predstava, organiziranih predavanja, radionica, plesa i zabave u Narodnom domu u

Slika 3. Narodni dom u Pazinu

Pazinu. To nažalost nije potrajalo, jer je uslijedio Prvi svjetski rat, a potom i uspostava talijanske vlasti koja je Narodni dom zatvorila a knjižničnu građu spalila.

Inače, Šime Kurelić je prilikom dolaska fašista odbio skinuti hrvatsku zastavu s Doma, te su ga talijanske vlasti poslale na Sardiniju jer se nije htio odreći hrvatstva. Iz Narodnog doma iznijeli su potom i zapalili hrvatske knjige. Namjeravali su i zgradu zapaliti no ona je prodana po kratkom postupku Posujilnici pa su tako narodnjaci to uspjeli spriječiti.¹¹⁸ Fašisti

¹¹⁷ Crljenko, Branimir, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, ur. Josip Šiklić, Knjižnica acta, Pazin, 1999., 108.

¹¹⁸ Isto, 121-123.

su likvidirali u Pazinu i „gospodarsko društvo“ koje je djelovalo kao neka vrsta zadruga. Veliki dio kapitala tog društva prešao je u ruke fašističke tvrtke „consorzio agrario dell istria“.

Za vrijeme fašističke vlasti Dom se koristio u druge svrhe, a kraj rata dočekao je prilično zapušten. U listopadu 1945. godine osnovan je odbor od 12 članova za obnovu Narodnog doma u Pazinu. Odbor je preuzeo dužnost o preuređenju i obnovi prostorija nekadašnjeg Narodnog doma, kojeg su uredili za potrebe kulturnog centra Kotara Pazin. U dva i pol mjeseca uspjelo se urediti i dovršiti zgradu koja je bila u vrlo lošem stanju, javlja *Glas Istre*.¹¹⁹ Pomoć u izgradnji pružili su i vojnici, a financijski su pomogli Oblasni NOO za Istru, te Kotarski NOO Pazin. Uređena je velika dvorana s 400 sjedećih mjesta i 200 stajaćih s balkonom. Pozornica je mogla primiti zbor od 100 ljudi, a dvorana se mogla upotrijebiti i za kino predstave, te je u tu svrhu nabavljen i kino aparat. U prizemlju se uz dvoranu nalazio i buffet, garderoba i uprava doma. Osim toga, Dom je posjedovao i čitaonicu, sobu za igre, knjižnicu s 1500 svezaka hrvatskih i talijanskih knjiga te kino kameru. Uz dom, funkcionirala je i razglasna stanica za grad s četiri zvučnika smještena po gradu. Svečano otvorenje Doma održano je 15. prosinca 1945. u 20 sati. Otvorenju je prisustvovalo oko 800 građana i vojnika. Svečanost je otvorio Ivo Turk, zatim je riječ dobio Vjekoslav Ladavac. Na talijanskom jeziku govor je održao Domenico Segalla, pročelnik građevinskog odjela Oblasnog NOO-a za Istru. Nakon toga izveden je bogat program u kojem je sudjelovala vojnička glazba, te pjevački zbor iz Pazina i solisti na glasoviru. Za upravnika doma izabran je Jerko Runko. Tijekom čitave svečanosti vladalo je oduševljenje ljudi jer ponovno dobivaju Dom u kojem će se moći slobodno kulturno razvijati i prosvjećivati.¹²⁰

Dom kulture počinje s radom nakon obnove na način da se puštaju dvije predstave tjedno, a održavaju se i usmene novine, predavanja s različitim temama, donosi se redovito i tjedni politički pregled, i čini se kako među stanovništvom Pazina vlada veliki interes za navedena događanja u Domu, čemu svjedoči redoviti veliki odaziv slušača.

Kulturne aktivnosti pokušavaju se održavati diljem kotara Pazin. Tako je primjerice, u Sv. Petru u Šumi Dom kulture zapravo jedna veća soba gdje se mještani sastaju, gdje tamošnja omladina izvodi priredbe, u Trvižu su također održana neka predavanja, a aktivan je i Dom u Ježenju. Osim predavanja i predstava, ljudi ovdje mogu čitati *Glas Istre*,

¹¹⁹ „Obnovom nekadašnjeg Narodnog doma dobio je Pazin svoj kulturni centar“, *Glas Istre*, br. 135., god. 3 (1945.), 3.

¹²⁰ Isto, 3.

Gospodarski list i *Borbu*, a često se i ori pjesma. Dakle, prilično skroman kulturni život za današnje poimanje, ali za ono vrijeme možemo reći prilično živo i (politički) aktivno.

Kulturni život Pazina u prvih deset godina od oslobođenja također je za današnje uvjete prilično skroman. Predstave i projekcije nakon prvotnog zamaha postale su rijetke, i te su bile politički odabrane. U tom smislu su i borci 32. divizije održali priredbu u Pazinu. To je ujedno i prva priredba održana u Pazinu nakon rata, koja je popraćena u *Glasi Istre*, pa je za pretpostaviti da je zaista i bila prva.¹²¹

Naime, kulturno-umjetnička ekipa 32. (zagorske) divizije, Druge Jugoslavenske Armije, u sklopu svog putovanja posjetila je i Pazin. Putovali su desetak dana s ciljem da obiđu sva veća mjesta u Istri i Hrvatskom Primorju. Pritom izvode priredbu naziva *Veće Slavenskog folklora*, i time propagiraju narodnu pjesmu i plesove, koji su Istranima manje poznati. Priredba je bila bogata i popraćena oduševljenjem publike, javlja *Glas Istre*.¹²² Prilika je to da pazinska publika čuje ariju iz operete „Mala Floramy“. Oduševljenje su izazvala i narodna kola praćena tamburaškim orkestrom i narodnim nošnjama. Na kraju se plesalo Titovo kolo u obliku zvijezde petokrake. Srdačno je pozdravljen i gostujući vokal Brozović koji je otpjevao „Konjuh planino“. Sljedeći dan odigrana je nogometna utakmica između 32. i 43. divizije, koja je završila rezultatom 6:1 za goste. Kulturno-umjetnička ekipa 32. divizije nastavila je svoj put nastupima u Vodnjanu i Rovinju.¹²³ Navedena gostovanja čine se kao idealni primjeri djelovanja Agitprop sustava u malim sredinama poput Pazina.¹²⁴

U rujnu 1945. godine, povodom obilježavanja 9. rujna, postavljena je izložba u Pazinu, od strane 26. udarne divizije, što je ujedno njihova prva izložba fotografija. Bilo je tu fotografija s Visa, iz Šibenika, Knina, Širokog Brijega, Mostara, opustošene Like i snježnog Biokova, zatim Rijeke, Sušaka, Trsta i Gorice. Većina kulturnih događanja 1945. godine u Pazinu ima jaku političku notu. Uglavnom se radi o gostovanjima kulturnih sekcija vojnih institucija, priredbama koje organizira AFŽ grada Pazina, potom priredbe omladine i pionira i slično.

U nizu priredaba održanih za vrijeme rada Savezničke komisije u Istri, u ožujku 1946. priređen je veliki festival istarskog glazbenog folklora u Narodnom domu u Pazinu, o čemu je već bilo riječi. Prikazane su pritom narodne nošnje, narodno kolo „balun“, istarsko dvoglasno

¹²¹ „Borci 32. Divizije održali priredbu u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 80, god. 3 (1945.), 2.

¹²² Isto, 2.

¹²³ Isto, 2.

¹²⁴ Jandrić, Berislav, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Srednja Europa, Zagreb, 2005., 159.

pjevanje, svirka na mih i roženice. Festival je s namjerom održan za vrijeme boravka komisije u Pazinu, s ciljem da prikaže i promovira slavensku pripadnost ovog kraja, kao i stare običaje.

Dana 21. srpnja 1946. pazinski Dom kulture preimenovan je i svečano otvoren kao Centralni dom kulture „Narodni dom“. Na svečanom otvaranju prisustvovalo je oko 80 njegovih članova iz grada i Kotara Pazin. Između ostalog rečeno je kako se ovaj dom pretvara u Centralni dom kulture da bi se narod kotara izdigao na viši stupanj kulturne i prosvjetne osviještenosti, te kako je potrebno da čitav narod sudjeluje u njegovom daljnjem radu i razvoju.¹²⁵ Naglašeno je i kako je ovaj Dom započeo s radom odmah nakon oslobođenja i kako je do sada već postigao zapažene rezultate. Od njegovog ponovnog otvaranja 1945. godine, pa do njegovog preimenovanja, odnosno u razdoblju od godine dana, osnovana je čitaonica, knjižnica s 3200 knjiga na hrvatskom i 600 knjiga na talijanskom jeziku.¹²⁶ Obnovljena je i dvorana za priredbe i za kino projekcije, a planira se nabaviti još jedan kino aparat koji bi išao po većim mjestima kotara i prikazivao filmove. Predviđa se osnivanje knjižnica i čitaonica po čitavom kotaru po većim mjestima kako bi narod i u najudaljenijim selima dobio naobrazbu. Glavni ciljevi su dakle suzbiti nepismenost i neinformiranost među narodom pazinskog kotara, ili je barem svesti na što manju mjeru, kao i nastaviti prikazivati predstave i filmove diljem kotara. U tom poslu Narodni dom ima zaista centralnu ulogu, a planira se izgradnja domova kulture i u drugim mjestima diljem kotara.

Preinakama iz srpnja 1946. godine, Narodni dom je dobio veliku vanjsku terasu od 800 m², sa vanjskom pozornicom. Dom raspolaže proračunom za 1946. godinu u iznosu od 1 700 000 lira.¹²⁷ Najveći izdaci su za mjesne domove kulture na terenu, knjižnice i kulturno-umjetničke sekcije. U sklopu Narodnog doma djeluje suvremena knjižnica s preko 4000 knjiga u vrijednosti preko milijun lira, čime ju *Glas Istre* proglašava najbolje opremljenom knjižnicom u Istri.¹²⁸

Kako je izgledala tipična „kulturna večer“ u Pazinu 1946. godine? Sindikalna podružnica Oblasnih ustanova priređuje tada popularne usmene novine i predavanja diljem Istre. Priredila je tako i u pazinskom Narodnom domu nekoliko uspješnih i veoma posjećenih usmenih novina.¹²⁹ Čini se da ih publika odlično prihvaća jer na taj način mogu u društvu čuti i prokomentirati aktualne novosti iz zemlje i svijeta. Čuti, jer podsjetimo da dobar dio publike

¹²⁵ „U Pazinu je osnovan Centralni dom kulture“, *Glas Istre*, br. 286, god. 4 (1946.), 3.

¹²⁶ Isto, 3.

¹²⁷ „Centralni dom kulture u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 297, god. 4 (1946.), 3.

¹²⁸ Isto, 3.

¹²⁹ „Kulturni život Pazina“, *Glas Istre*, br. 327, god. 4 (1946.), 3.

ne zna čitati, pa je to dodatna prednost usmenih novina. Što se tiče predavanja, pazinska publika mogla je te godine čuti o raznolikim temama: održano je predavanje o atomskoj bombi i njezinoj energiji, o situaciji u tadašnjoj Grčkoj, o pitanju Trsta i mirovnoj konferenciji u Parizu itd. Česti gosti su i popularni Jurina i Franina, koji također kroz razgovor otkrivaju mnoge zanimljivosti, a često upućuju i jasne političke poruke. Osim toga pjevaju se i istarske narodne pjesme i slično. U rujnu 1946. je ovdje gostovala i Tršćanska filharmonija u sklopu svoje turneje po Julijskoj krajini, a *Glas Istre* javlja kako je dvorana Doma bila pretijesna za sve koji su ih došli poslušati. Nedugo zatim, vokalno-instrumentalni koncert u Narodnom domu održao je i Kulturno-prosvjetni klub grada Tržića. I taj je koncert odmah rasprodan, a nisu izostale ni jasne poruke o bratstvu i zajedništvu dvaju naroda, i o nadi u skorašnje pozitivno rješenje pitanja granica.

Tijekom 1946. i 1947. godine u Narodnom domu organizirano je mnoštvo predavanja s raznim temama – povijesnim, političkim, zdravstvenim, književnim itd. No najzastupljenije su ipak regionalne teme. Osim predavanja, učiteljice hrvatskog jezika ovdje održavaju tečajeve hrvatskog jezika, tečajeve za nepismene i sl. Po pitanju zabave organiziraju se razne predstave i koncerti, kako za odrasle tako i za djecu. Razna predavanja profesori počinju držati i po selima kotara, ne više isključivo u Narodnom domu u Pazinu, kako bi stanovnici okolnih sela što više bili uključeni u, ako ne kulturno uzdizanje, onda barem informiranje o raznim temama.

U Pazinu je tijekom 1952. i 1953. godine triput gostovalo pulsko kazalište. Pazinska publika tako je imala priliku vidjeti Ogrizovićevu dramu *Hasanaginicu*, a izveden je i *Dundo Maroje*. *Glas Istre* javlja kako je vladao toliki interes da je oko 200 ljudi moralo stajati jer su sva sjedeća mjesta bila rasprodana.¹³⁰ Publika je prve večeri plakala, druge se smijala uz odlične glumce, što je najbolji dokaz uspjeha predstava, prenosi *Glas Istre*. Pazinska dvorana je očito premala za ovako veće predstave, kao i sama pozornica na kojoj se više glumaca teško snalazi.¹³¹ Sudeći po pisanju *Glasa Istre*, čini se kako početkom pedesetih godina postoji publika u Pazinu koja prati ovu vrstu zabave. Osim toga, prilika je ovo da pazinska publika vidi pravo kazalište, a ne uglavnom politički odabrane predstave kao u drugoj polovici četrdesetih. Možemo dakle govoriti o novom pomaku u kulturnom životu, ili bolje rečeno u kulturnoj ponudi Pazina početkom pedesetih godina.

¹³⁰ „Pulsko kazalište u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 23, god. 10 (1953.), 7.

¹³¹ Isto, 7.

Glas Istre, međutim, počevši od 1953. i nastavljajući u 1954. godini u više navrata podsjeća na loše stanje Narodnog doma u Pazinu, koji valja obnoviti. Njegove prostorije počele su služiti kao skladišta i garaže, krov prokišnjava, sve kulturne sekcije i događanja u opadanju su, jedino je kino dvorana donekle u upotrebi.¹³²

Vidjeli smo ovdje nekoliko etapa kulturnog života Pazina i Pazinštine. Prva je ona s početka stoljeća kada se narodnjaci zalažu za otvaranje čitaonica, a samim time i za dobivanje prostora gdje se mogu kulturno uzdizati na svom materinjem jeziku. Ta je etapa politički motivirana, nabijena nacionalnim osjećajima, ali i progresivna. Drugo razdoblje traje od početka Prvog svjetskog rata pa sve do kraja Drugog svjetskog rata, a možemo ga nazvati razdobljem stagnacije u kulturi, ako ne i nazadovanja, jer se radi o vremenu kada stanovništvo ovog područja mora prihvatiti tuđi jezik kao jedini službeni. U takvim uvjetima teško je govoriti o kulturnom napretku. Sljedeće razdoblje je teško definirati, jer se temelji na člancima iz *Glasa Istre*, u nedostatku drugih izvora, no ono ipak ima neka obilježja koja ga mogu odrediti. U razdoblju druge polovice četrdesetih godina Narodni dom je obnovljen i kreće se s ponovnom uspostavom kulturnog života u gradu i Kotaru, no uz jaku političku notu. Bez obzira na to, predstave, predavanja i drugi programi veoma su posjećeni i s veseljem primljeni od strane stanovnika Pazina. No, već u prvoj polovici pedesetih godina kulturni život Pazina svodi se na limenu glazbu koja se jedina održala, uz još pokoju kino projekciju. Narodni dom već traži obnovu, jer mu krov prokišnjava i slično. Moguće je da se ovdje radi o sljedećem: forsirane predstave po gradovima i selima održavane su nakon oslobođenja u velikoj mjeri po naputku AGITPROP-a, kako kulturu treba donijeti među ruralni živalj.¹³³ Bila je to pogođena politika i narod je punio domove kulture. No, zašto je kulturni život zamro početkom pedesetih u Pazinu, zbog nemara vladajućih, ili pak zbog nezainteresiranih slušača, koji najprije trebaju zaraditi za kruh, pa im ne ostaje slobodnog vremena za kulturu, to pitanje ostaje za neka daljnja istraživanja.

5.2. Kulturni život izvan Narodnog doma

U Pazinu je sredinom srpnja 1952. godine osnovan foto i kino amaterski klub. Veliki broj mladih koji je prisustvovao osnivačkoj skupštini kluba pokazuje kako vlada veliki interes

¹³² „Pazin će opet postati kulturni centar kotara“, *Glas Istre*, br. 2, god. 11 (1954.), 2.

¹³³ Dukovski, 102.

za ovu granu tehnike, prenosi Glas Istre.¹³⁴ Ubrzo nakon osnivanja, započeo je s radom fotografski amaterski tečaj, koji je pohodilo 26 omladinaca. Na tečaju se održavala teorijska i praktična nastava. Nabavljena je izvjesna količina materijala za rad, tako da su postojali svi uvjeti za nesmetan i plodonosan rad kluba.¹³⁵

U siječnju 1954. sva se kulturna društva koja djeluju u Pazinu spajaju u jedno društvo pod nazivom Kulturno-prosvjetno društvo Sloboda. U sastav tog društva ušla je limena glazba „Olga Ban“, pjevački zbor, čitaonica, Narodni dom s kinom te sekcija društva za povijesne i kulturne probleme Istre, koja je imala namjeru u Kaštelu otvoriti muzej. Ovo novoosnovano društvo postaje centar oko kojega će se odvijati čitava kulturno-prosvjetna djelatnost Pazina. Međutim, već sljedeće godine u *Glasu Istre* čitamo kako limena glazba Pazin djeluje u okviru kulturno-prosvjetnog društva „Sloboda“, ali je ujedno jedna od rijetkih, ako ne i jedina sekcija koja još uvijek živi kulturni život u Pazinu.¹³⁶

Njeni počeci sežu u 1905. godinu, kad je osnovana „Hrvatska glazba“, kao protuteža talijanskoj glazbi koja je ovdje djelovala.¹³⁷ Pjevali su se tada stari marševi po gradu, kojim su se budili Hrvatski nacionalni osjećaji, prisjeća se Ivan Grabar u intervjuu za *Glas Istre*.¹³⁸ Koncem Prvog svjetskog rata ostala je djelovati samo talijanska glazba, hrvatska je zabranjena. No nakon Drugog svjetskog rata, stvorene su mogućnosti za obnovu „Hrvatske glazbe“ u Pazinu. Omer Trifun najzaslužniji je za njen uzlet nakon ponovnog osnivanja 1948. godine. Mladi svirači, uz starog i iskusnog dirigenta Mirka Deklevu, i spomenutog svirača Omera, počeli su podizati limenu glazbu Pazina na nove noge. Omer se prisjeća kako u prvim godinama nakon 1948. nisu imali stalan prostor za probe, već su se više puta selili, a kad su na vlastitu inicijativu i trošak uredili jedan prostor, netko im je podmetnuo požar, te je on izgorio. Limena glazba 1955. godine ima 28 članova. Svirači su dobri, no instrumenti su dotrajali i od raznih su proizvođača, pa ne dopuštaju čistoću i ujednačenost zvuka za izvođenje nekih težih djela, pojašnjava Grabar. Također, problem prostora postao je toliki da prijete opasnost od raspadanja društva. Ipak, ovo je jedino glazbeno društvo u pazinskom Kotaru, pa bi bio grijeh da se i ono ugasi, smatra. Ne prođe niti jedna svečanost bez svirke ovog društva. Godine 1955. vježbaju u dvorani u Narodnom domu, no potreban im je veći prostor. Ponadali su se prostoru u kojem je prije djelovala zdravstvena služba, pošto je

¹³⁴ „U Pazinu osnovan foto i kino klub“, *Glas Istre*, br. 3. god. 9 (1952.), 4.

¹³⁵ Isto, 4.

¹³⁶ „50 godina hrvatske glazbe u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 7. god. 12 (1955), 4.

¹³⁷ Isto, 4.

¹³⁸ Isto, 4.

izgrađena nova zgrada za njezine potrebe, no taj je prostor dodijeljen vojsci, za predvojničku obuku.¹³⁹

¹³⁹ Isto, 4.

6. ZDRAVSTVENE I SOCIJALNE PRILIKE

Nakon Prvog svjetskog rata, zdravstvena infrastruktura u Istri nije doživjela veće promjene.¹⁴⁰ Razlog tome valja tražiti u teškim poslijeratnim ekonomskim prilikama koje su snašle Italiju. U Puli tada djeluju dvije bolnice: Provincijska bolnica i Mornarička vojna bolnica, te Morski hospicij Sv. Pelagija u Rovinju.¹⁴¹ Kakvo je tada stanje u ambulantom diljem Istre malo se zna. Što se tiče Pazina, znamo da su ovdje u međuraću djelovale dvije ljekarne, a čini se da je nakon 1934. godine Pazin dobio i savjetovalište za roditelje.¹⁴² Ljudi na selu tada još uvijek žive u lošim higijenskim uvjetima, što zbog nedovoljne edukacije, što zbog slabog ekonomskog stanja, i to je vodilo povećanom riziku razvoja bolesti poput tuberkuloze ili malarije.

U Pazinu je odmah po oslobođenju otvoren dom za nemoćne i starije osobe. Novootvoreni dom pružao je nemoćnima u njihovoj podmakloj dobi krov nad glavom, osiguranu hranu i potrebnu njegu. U obližnjem Lindaru se nedugo zatim otvara dom za siročad, odnosno za djecu palih boraca. O najsiromašnijim i najpotrebitijim žiteljima Pazina brinu Crveni Križ, te Socijalni odjel kotarske JNOF-e. Spomenuti odjel je u više navrata u drugoj polovici 1945. godine dijelio najsiromašnijim obiteljima grada Pazina pomoć u novcu i hrani. Pored toga, skupljala se i tzv. narodna pomoć, koja je, osim za socijalno ugrožene, bila namijenjena i vojsci, djeci nastradalih vojnika i slično. Skupljalo se sve: od hrane, novca, stoke, do obuće i odjeće. U sakupljačkim akcijama prednjačili su pioniri i omladinci.

Već 1946. započela je gradnja više zdravstvenih stanica u Istri. One su predviđene kao zdravstveni centri u kojima bi se rješavali svi zdravstveni problemi određenog kraja, s obzirom na veličinu i potrebe kraja kojem su namijenjeni, prenosi *Glas Istre*.¹⁴³ Te zdravstvene stanice trebale su posjedovati rodilište, savjetovalište za djecu i majke, stomatološku jedinicu, opće ambulante, rendgenski aparat, javnu kupaonicu, a po potrebi i ljekarnu. Neke od tih stanica imati će i bolesničke krevete, a sve stanice redovito će obilaziti i specijalisti iz glavne Oblasne bolnice. Predviđeno je da se i po nekim većim selima organiziraju sektorske ambulante, a zdravstvena služba trebala bi se odvijati na način da se bolesnici najprije upute na pregled u zdravstvenu stanicu, a potom po potrebi u bolnicu. Ove

¹⁴⁰ Radošević, Milan, „Pulski dnevnik L'Azione (Corriere istriano) o istarskim zdravstvenim uvjetima u međuraću (1919.-1940.)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17., 2010., 182.

¹⁴¹ Isto, 182.

¹⁴² Isto, 191.

¹⁴³ „Gradnjom zdravstvenih stanica poboljšat će se zdravstvene prilike našeg naroda“, *Glas Istre*, br. 3, god. 5 (1947.), 4.

stanice grade se u Opatiji, Pazinu, Rovinju, Svetvinčentu i Lošinju, dok se u Sv. Nedelji kod Labina gradi antituberkulozni dispanzer s bolničkim odjeljenjem.¹⁴⁴ To su planovi na papiru, međutim, već u sljedećem broju *Glas Istre* otkriva probleme koji se javljaju u Pazinu i koji daju naslutiti kako će Pazin svoju zdravstvenu stanicu ipak još neko vrijeme pričekati. Naime, Oblasni socijalno zdravstveni odjel stavio je na raspolaganje Oblasnom građevinskom odjelu još u rujnu 1946. godine potreban kredit i cjelokupni elaborat za gradnju centra, no do ožujka 1947. godine s gradnjom se ipak nije započelo. I dok građevinski odjel odugovlači s početkom gradnje zdravstvene stanice u Pazinu, ovi prije spomenuti objekti trebali bi biti dovršeni do srpnja 1947. godine, prenosi *Glas Istre*.¹⁴⁵

Nedosljednost *Glasa Istre* dolazi do izražaja kada u članku 25. travnja 1947. javljaju kako su pripreme za gradnju počele već u jesen 1946., no da zbog obilnih kiša i velike zime nije bilo moguće ranije započeti s gradnjom.¹⁴⁶ Problemi s kreditom, izradom elaborata i odugovlačenjem građevinskog odjela više se ne spominju. Čini se da je gradnja pazinske zdravstvene stanice počela 15. ožujka 1947. godine.¹⁴⁷ Krajem travnja već se vide obrisi zgrade i ona je trebala biti završena do kraja listopada iste godine. Na izgradnji radi 80 radnika, a radove izvodi Oblasno građevinsko poduzeće s ispostavom u Pazinu.¹⁴⁸ *Glas Istre* nastavlja s redovitim izvještavanjem o gradnji zdravstvene stanice u Pazinu, pa tako u listopadu 1947. piše kako je do sad izvršeno 65% radova. Do kraja godine planira se završetak ambulantnog dijela, a i bolničkog ako na vrijeme budu dobivena postrojenja za centralno grijanje. Od ostalih zdravstvenih stanica, završena je ona u Opatiji, koja je već pred svečanim otvaranjem, u Labinu se i dalje gradi, dok u Svetvinčentu u gradnji sudjeluju i dobrovoljci iz tamošnjeg kotara. Počelo se u međuvremenu s gradnjom Doma zdravlja i u Poreču.

Kotar Pazin je prije rata raspolagao sa šest liječnika, a nakon rata tu ih djeluje tek dvoje.¹⁴⁹ Nedostatak liječničkog kadra nameće se kao jedan od najvećih razloga izostanka napretka u zdravstvenoj službi Pazinštine. Možda najveći problem u zdravstvenom sektoru predstavlja još uvijek veoma visoki mortalitet djece do jedne godine starosti, koji iznosi 11%. To je jedan od razloga zašto je hitno trebalo pristupiti osnivanju savjetovališta za majke i djecu u svim općinskim centrima. U savjetovalištimu su se majke i trudnice trebale pregledavati, te dobivati upute za njegu i prehranu dojenčadi, kao i za očuvanje svoga

¹⁴⁴ Isto, 4.

¹⁴⁵ „Nedostaci pri gradnji zdravstvenih stanica“, *Glas Istre*, br. 3, god. 5 (1947.), 4.

¹⁴⁶ „U Pazinu se gradi jedna od najvećih zdravstvenih stanica u Istri“, *Glas Istre*, br. 8, god. 5 (1947.), 2.

¹⁴⁷ Isto, 2.

¹⁴⁸ Isto, 3.

¹⁴⁹ „Poboljšava se zdravstvena služba u Kotaru Pazin“, *Glas Istre*, br. 16, god. 9 (1952.), 5.

zdravlja. Kotar Pazin se do 1952. godine neuspješno borio i sa problemom nedostatka stomatologa. Naime, u Pazinu je djelovao tek jedan stomatolog i jedan zubotehničar, koji nisu stizali uz sve svoje pacijente pregledavati i svu školsku djecu iz kotara niti davati im upute o čuvanju zdravlja zubi, pa se često javljao problem bolesti zubi već među školskom djecom.¹⁵⁰

Za listopad 1953. godine najavljivano je otvaranje optike i optičke radionice u Pazinu.¹⁵¹ Zavod za socijalno osiguranje trebao je osigurati preko milijun dinara za nabavu opreme i uređenje prostora buduće optike. U sklopu optike planirana je i radionica u kojoj će se popravljati stare i izrađivati nove naočale te vršiti nabava potrebnih pomagala. Optika je trebala biti namijenjena u prvom redu za osiguranike, ali služiti i onima koji nisu zdravstveno osigurani. Planirano je da specijalist jednom tjedno obavlja preglede pacijenata, kao i to da optika bude na usluzi i ljudima iz ostalih kotareva Istre, koji su dosad morali putovati u Pulu ili Rijeku.¹⁵²

U studenom 1954. održan je u Pazinu sastanak predstavnika Higijenskog zavoda iz Rijeke, Doma narodnog zdravlja i Opće bolnice iz Pule, zatim predstavnika Zavoda za socijalno osiguranje i Doma narodnog zdravlja iz Pazina.¹⁵³ Na sastanku se govorilo o organizaciji zdravstvene službe na području Kotara Pazin. Budući da je zgrada novog Doma zdravlja izgrađena, valjalo je odlučiti o njenoj namjeni. Zavod za socijalno osiguranje Pazin zastupao je mišljenje kako nije korisno otvarati bolnicu u Pazinu, kad one postoje u Puli, Rijeci i Rovinju, već kako bi bilo najbolje u Pazinu otvoriti samo porodiljni odjel. Na sastanku je odlučeno da se bolnica otvori početkom iduće godine. Trebala je raspolagati sa rodilištem od 15 do 18 kreveta, odjelom za opće bolesti sa 20 kreveta, antituberkuloznim dispanzerom sa dvije sobe, te sa dvije sobe za izolaciju sumnjivih bolesnika. Na sastanku je također odlučeno kako je u Pazinu potrebno otvoriti školsku polikliniku i dječji dispanzer radi velikog broja učenika i djece koja do sada nemaju prave liječničke kontrole. Planiralo se otvoriti i savjetovalište za trudnice, a određene dane u mjesecu u Pazin bi trebali stizati liječnici specijalisti. Prisutna je bila i velika potreba za okulistom i ginekologom.¹⁵⁴ To je sve dogovoreno na spomenutom sastanku, i predviđeno za sljedeću, 1955. godinu, a ostaje vidjeti što će se od toga ostvariti.

¹⁵⁰ Isto, 5.

¹⁵¹ „Otvara se optička radionica u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 16, god. 9 (1952.), 3.

¹⁵² Isto, 4.

¹⁵³ „Nova bolnica u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 45, god. 11 (1954.), 4

¹⁵⁴ Isto, 4.

Savjetovalište za majku i dijete osnovano je sredinom 1955. godine u Pazinu, na inicijativu Higijenskog zavoda iz Rijeke, te uz pomoć tada već bivšeg NOK Pazin i Zavoda za socijalno osiguranje u Pazinu.¹⁵⁵ Prostorije savjetovališta smještene su u zgradi Doma narodnog zdravlja. Naime, prema statistici Higijenskog zavoda iz Rijeke, Pazinština se nalazila na visokom drugom mjestu po smrtnosti dojenčadi na području Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara. Visok mortalitet dojenčadi zasigurno je uvjetovan lošim higijenskim prilikama u selima središnje Istre, udaljenim od glavnih prometnica, bez vodovodne mreže i slično, kao i općenitim neznanjem i strahu od odlaska doktoru kod većine seoskog stanovništva. Dojenčad, koja je sama po sebi slabo otporna, brzo podliježe bolestima u takvim uvjetima. Sve ovo navelo je nadležne institucije da se u Pazinu osnuje savjetovalište. U njemu u početku radi jedna sestra, koja vodi brigu o prehrani dojenčadi, njihovom napretku, a majke savjetuje u doba graviditeta. Godina 1955. označava na Pazinštini početak mogućnosti poroda u novoizgrađenoj bolnici, a ne više kod kuće, u nehigijenskim uvjetima i često s nestručnim babicama. No u savjetovalištu ističu kako je još uvijek teško nagovoriti majke da dođu s djetetom kod njih na pregled, još je uvriježeno mišljenje kako doktoru valja ići samo u slučaju bolesti, a tada je već kasno, zaključuje dr. Branko Žic, upravitelj Doma narodnog zdravlja u Pazinu.¹⁵⁶ No stanje se ipak popravlja i sve više dolaze roditelje kod njih, a spremaju se oformiti i patronažnu službu koja bi obilazila sela i davala potrebnu pomoć i njegu.

Ispostava Zavoda za socijalno osiguranje u Pazinu je otvorena u rujnu 1945. godine.¹⁵⁷ Ljudi iz Tinjana, Kringe, Gračišća, Berma, Cerovlja, odnosno iz čitavog pazinskog Kotara mogli su se za sva pitanja sada obratiti u obližnjem Pazinu. Što se tiče socijalne zaštite u Pazinu, vlast se putem *Glasa Istre* hvali da vodi računa o socijalno ugroženim ljudima, i to na sljedeće načine: isplaćuje pomoć invalidima ili članovima njihovih obitelji, omogućuje im besplatna liječenja, pokriva troškove putovanja i kupnju ortopedskih pomagala. Isplaćuje se pomoć socijalno ugroženima koji nemaju pravo na mirovinu, djeci koja nemaju odgovarajuću roditeljsku skrb. Isplaćuje se i redoviti dječji doplatak i slično.¹⁵⁸

¹⁵⁵ „Zaštita majke i djeteta“, *Glas Istre*, br. 45, god. 12 (1955.), 3.

¹⁵⁶ Isto, 3.

¹⁵⁷ „Preko 2 milijarde dinara utrošeno dosad u Kotaru Pazin za obnovu i izgradnju“, *Glas Istre*, br. 19, god. 9 (1952.), 2.

¹⁵⁸ Isto, 2.

Zavod socijalnog osiguranja je 1952. godine u Pazinu preuzeo službu socijalnog osiguranja od poduzeća i ustanova, kao i provođenja revizije o davanju dječjeg doplatka.¹⁵⁹ No ubrzo nailazimo na nepravilnosti u njegovom radu. Naime, dešavalo se da su mnoga poduzeća isplaćivala dječji doplatka iako nisu dokumenti osiguranika bili potpuni. Osim nepotpune dokumentacije, pojavljivale su se i nevažeće potvrde i slični propusti. Ukupno se radilo o nekoliko milijuna dinara nepravilno isplaćenog dječjeg doplatka osiguranicima u Kotaru Pazin.¹⁶⁰

Osim prije spominjane bolnice, izgrađena je u Pazinu u ovom razdoblju i veterinarska ambulanta. Oblasni NO za Istru odobrio je kredit za njezinu izgradnju još 1947. godine no, kao i kod gradnje bolnice, i dovršetak veterinarske ambulante odužio se, pa se najavljuje za 1953. godinu. Veterinarska ambulanta najavljivana je kao najveća u Istri, s nekoliko zgrada s ambulantomama, potkivačnicom, stanicom za umjetnu oplodnju, stanovima za osoblje itd. Smještena je u blizini željezničke postaje.

Spomenimo još i Dobrovoljno vatrogasno društvo u Pazinu, koje je osnovano 1951. godine.¹⁶¹ Tada je brojilo 80 članova, no aktivnih je bilo mnogo manje. Sve do 1954. godine pazinski vatrogasci služili su se starim kolima koja su se koristila još za vrijeme Italije, a koja su bila spora, neefikasna, pa i nepouzdana u novim uvjetima rada. No krajem te godine uz financijsku pomoć Narodnog odbora kotara Pazin kupljen je kamion koji je u Zagrebu preuređen u navalna vatrogasna kola s cisternom. Ovaj je kamion brži i opremljen je potrebnim spravama pa Društvo može s više uspjeha intervenirati. Uz kamion, posjeduju i dvije motorne prijenosne štrcaljke, te vlastitu radionicu u kojoj članovi društva sami obavljaju potrebne popravke vozila i održavaju opremu. Sredinom 1955. godine DVD Pazin broji 42 člana koji su raspoređeni u 4 odjeljenja. Osnovano je i sanitetsko odjeljenje, čiji su članovi žene. Imaju garažu u kojoj je smješteno vozilo, stepenicama se iz garaže stiže do sobe dežurnog, a na katu je još i spavaonica. Planiralo se tu još urediti kupaonicu s tuševima i ormarićima za odijela, te sobu za sastanke. Svake srijede vatrogasci imaju zajedničke vježbe, kako bi bili spremni djelovati zajedno, da što brže i bolje reagiraju u raznim situacijama. Nedostaje im vatrogasni toranj, mjesto za sušenje crijeva, ljetna vatrogasna odijela itd. Česte su intervencije u samom Pazinu – požari na kućama zbog loše gradnje ili dotrajalosti kuća. No kao najveći problem ističu požare na selima gdje nema vode, a takvih je puno u pazinskom

¹⁵⁹ „Više slučajeva nepravilnih socijalnih davanja na području Pazinskog kotara“, *Glas Istre*, br. 27, god 10 (1953.), 2.

¹⁶⁰ Isto, 2.

¹⁶¹ „Na plemenitom poslu“, *Glas Istre*, br. 24, god. 12 (1955.), 2-3.

Kotaru, te u tim slučajevima moraju vatrogasci kamionom dopremiti vodu do mjesta požara, što dodatno otežava i produljuje vrijeme gašenja. S druge strane, osim gašenja požara, ljeti dovoze cisternama vodu u ta ista sela koja nemaju vodovod, ispumpavaju cisterne, čiste kanalizaciju, peru ulice, vrše propagandu za održavanje preventivnih mjera zaštite od požara po poduzećima i slično.¹⁶²

¹⁶² Isto, 3.

7. SPORTSKO DRUŠTVO „PAZIN“

Sastanak delegata svih fiskulturnih društava Oblasti Istra – Primorje, održan je 9. siječnja 1949. godine u Opatiji.¹⁶³ Na njemu je zaključeno da je potrebno reorganizirati i srediti sva postojeća društva na tom području, odnosno izgraditi kadrove, objekte i sportske terene, te je naglašen značaj Oblasnog sleta koji se ima održati u Puli u lipnju ili srpnju te godine. Tjedan dana nakon te odluke, održan je prvi sastanak „bivših sportaša za reorganizaciju sportskog društva u Pazinu“. Odmah se pristupilo osnivanju sportskog društva „Pazin“. Osnivačka skupština, na kojoj je prisustvovalo desetak ljudi, održana je već 19. siječnja i Josip Opašić izabran je za predsjednika društva. On je na drugom sastanku društva, koji je održan početkom veljače, predstavio brošure koje je primio iz Zagreba – *Pravila nogometne igre* i *Priručnik za izgradnju fiskulturnih igrališta*. Počeci organiziranog sportskog života u poratnom Pazinu temelje se dakle na uputama o pravilima igre i izgradnji igrališta dobivenim iz Zagreba, organiziranjem sportskog društva na čelu s, čini se, bivšim sportašima, a sve u cilju napredovanja i izgradnje zbog nadolazećeg Oblasnog fiskulturnog sleta u Puli.

Novoosnovano sportsko društvo je u početnom razdoblju najveću pozornost posvećivalo nogometu. No, podsjetimo da je u Pazinu, upravo 1949. godine, na mjestu nogometnog igrališta niknula nova gimnazija. Drugim riječima, društvo već na samom početku ima problem nedostatka adekvatnog nogometnog igrališta. Krenulo se stoga na poravnavanje terena kod bivše talijanske gimnazije, a traže i od sjemeništa da im ustupe njihov teren kao privremeno rješenje. Prvi trening nogometaša odrađen je u Žminju, upravo zbog problema s nogometnim igralištem.¹⁶⁴

Sportsko društvo Pazin je osim nogometa, obuhvaćalo i druge sportove. Plan društva za 1950. godinu predviđao je tako odigravanje 16 nogometnih utakmica, osam odbojkaških, kao i boćarskih, te četiri stolnoteniska susreta i tri košarkaška. Iz izvještaja na koncu te godine vidljivo je kako je odigrano 15 prijateljskih nogometnih utakmica, od kojih je sedam završilo pobjedom Pazina, a tek tri porazom. Sredinom 1950. godine započela je izgradnja nogometnog igrališta, pa je nogometna momčad od sljedeće, 1951. godine počela nastupati u prvenstvu Istre.¹⁶⁵ Pazinski nogometaši u svojoj prvoj sezoni snage su odmjeravali s momčadima Pule, Rovinja, Medulina, Raše, Poreča, Vodnjana, Buja, Kopra i Pirana. Odigrano je i deset prijateljskih odbojkaških susreta u ovoj godini, no i tu nepostojanje

¹⁶³ HR-DAPA, 787, Sportsko društvo „Pazin“, kutija 1, *Zapisnik sa sastanka društva*, 19.1.1949.

¹⁶⁴ Isto, kutija 1, *Izvješće o radu u 1949. godini*, 21.1.1950.

¹⁶⁵ Isto, *Izvješće o radu za 1950. godinu*, 12.2.1951.

igrališta predstavlja problem, pa su odbojkaši i odbojkašice (osnovana je naime, muška i ženska sekcija) bili prisiljeni igrati na betonu na malom trgu ispred Narodnog doma. Odbojkaši su osim toga gostovali i diljem Kotara radi popularizacije ovog sporta.

Društvo je, osim utakmica, organiziralo zabave i priredbe, na kojima su ulaznice i dobrovoljni prilozima činili većinu godišnjeg prihoda društva, barem u prvim godinama. Dio prihoda su činile i članarine, a broj članova društva se u prve dvije godine povećava, o čemu najbolje govori podatak da društvo krajem 1950. godine broji preko sto članova. Društvo je imalo i početnih teškoća, pa se već u izvješću za 1950. godinu napominje kako kod igrača nema dovoljno discipline, zatim kako među članovima ne vlada pravo drugarstvo, a kod pripremi za priredbe uvijek rade jedno te isti članovi.¹⁶⁶ Nešto nevjerovatnije zvuči podatak da je igralište za odbojku i košarku napravljeno u ovoj godini, no ubrzo je oduzeto od strane gradskih vlasti jer će se na tom mjestu napraviti park i drvored. Godine 1950. održano je i prvo prvenstvo u pojedinačnoj konkurenciji u kuglanju grada Pazina.

Od deset prije navedenih ekipa, Pazin je u prvoj sezoni nastupanja u nogometnom prvenstvu Istre zauzeo četvrto mjesto.¹⁶⁷ Od pozitivnih rezultata ostvarenih u 1951. godini u sportskom životu Pazina svakako treba istaknuti i dovršetak nogometnog igrališta, čije je svečano otvaranje bilo planirano za 27. srpnja, povodom desete obljetnice Narodnog ustanka, no otvaranje je ipak pomaknuto na kraj studenog, za Dan Republike.¹⁶⁸ Na izgradnji nogometnog terena bili su zaposleni stalni radnici, a s vremena na vrijeme na njemu su radile i dobrovoljne brigade pojedinih sindikalnih podružnica, kao i članovi samog društva. Velike probleme pri izgradnji predstavljale su financije, te su pomoć tražili na više adresa u Pazinu i izvan njega, a čini se da im je hotel Istra jedini izašao u susret po tom pitanju. Kako ćemo kasnije vidjeti, nekad su i gostovanja nogometne sekcije predstavljala problem što se tiče financijskih mogućnosti društva, a kamoli izgradnja novog igrališta.

No treću godinu postojanja Sportskog društva „Pazin“ obilježili su i neki negativni trendovi. Budući da su sve snage bile usmjerene na izgradnju nogometnog igrališta, čini se da su drugi sportovi u gradu zanemareni, pa se planirani kuglaški susreti nisu održali, kao ni odbojkaški ni košarkaški.¹⁶⁹ Što se tiče ovih potonjih nije isključen mogući bunt zbog navedenog oduzimanja igrališta od strane Grada, pa se za sljedeću godinu u planu ponovno

¹⁶⁶ Isto, kutija 1, *Izvješće o radu za 1950. godinu*, 12.2.1951.

¹⁶⁷ Isto, kutija 1, *Izvješće o radu društva za 1951. godinu*, 21.2. 1952.

¹⁶⁸ Isto, 21.2.1952.

¹⁶⁹ Isto, 21.2. 1952.

pojavljuje izgradnja košarkaškog i odbojkaškog igrališta. Po prvi put se smanjuje broj članova društva, koji od stotinjak članova iz kraja 1950. u sljedećih pet godina pada na osamdesetak članova.¹⁷⁰ Čini se da je i organiziranje i registriranje prve teniske sekcije u Pazinu, koje je bilo uvršteno u plan za 1951. godinu, prolongirano. Uprava sportskog društva u svojim prepiskama priznaje kako je u ovoj godini došlo do zanemarivanja drugih sportova, no navodi i kako je problem u nedostatku stručnog osoblja koje bi vodilo te sportove.¹⁷¹ Treći problem su financijske mogućnosti.

Službena korespondencija sportskog društva Pazin, koja je sačuvana u Državnom arhivu u Pazinu, otkriva nam kako se društvo u prosincu 1953. obraća kotarskom Narodnom Odboru (KNO). Navode da se od 1951. izvode radovi na izgradnji nogometnog igrališta u Pazinu i to pod vrlo teškim financijskim uvjetima.¹⁷² Uspjeli su urediti samo teren za igranje, dok im je za daljnji rad potrebna veća svota novca koju ne posjeduju pa mole KNO za financijsku pomoć. Planiraju sagraditi cementne tribine na južnoj i istočnoj strani, te na zapadnoj strani tribine i ogradu. Zatim je planirano uređenje svlačionica i tuševa te daljnje proširivanje, nasipavanje i izgradnja kanala. Za sve to treba im milijun dinara, a navode kako od KNO-a nisu dobili još nikakvu pomoć, već samo financijsku pomoć za nastavak prvenstva, te smatraju kako će Odbor uvidjeti važnost i potrebu za daljnju izgradnju ovog važnog objekta za razvitak tjelesne kulture u Pazinu, za odgoj mladih i oživljavanje samog Pazina.

Nogometni „Prvi omladinski turnir Istre“ upriličen je 1954. godine i na njemu je prvo mjesto osvojio „Uljanik“ iz Pule, dok je Pazin osvojio drugo mjesto. Te godine zapaženo je nekoliko slučajeva nesportskog ponašanja među nogometašima, a u izvješću društva za 1954. godinu navodi se i slučaj kada je publika za vrijeme utakmice ušla u teren zbog negodovanja na odluke suca, što je protupravno svim pravilima igre.¹⁷³ Uprava društva žalila je zbog tog događaja te je izražena nada se da se to neće ponoviti, jer takvi događaji štete ugledu društva i grada.

Unutar društva počela je djelovati i boćarska sekcija, koja broji 50 aktivnih igrača. Osim gradskog prvenstva i prijateljskih utakmica, sudjelovali su i na prvenstvu NRH u Rijeci u kolovozu.

¹⁷⁰ HR-DAPA, 787, Sportsko društvo „Pazin“, kutija 4, *Izvješće o radu društva za 1955. godinu*, 15.1.1956.

¹⁷¹ Isto, kutija 1, *Izvješće društva za 1951. godinu*, 21.2.1952.

¹⁷² Isto, svežanj 3, *Upit o zajmu*, 3.12.1953.

¹⁷³ Isto, kutija 4, *Izvješće o radu društva za 1954. godinu*, 17.1.1955.

U spisima Sportskog društva više ne nalazimo gotovo nikakvih informacija o razvoju košarke i odbojke, no prema pisanju *Glasa Istre* betonsko košarkaško igralište u Pazinu dovršava se krajem 1954. godine. Dobar dio radova odradili su srednjoškolci, a financijski su gradnju pomogli kotarsko i gradsko poglavarstvo.

Godine 1955. sportsko društvo broji oko 80 članova.¹⁷⁴ Nogometna momčad zauzela je na kraju ove sezone visoko treće mjesto. Osim na stagnaciju broja članova društva, uprava se žali i na slab odaziv igrača na treninge. Još uvijek nisu izgrađeni tuševi ni klupske prostorije, zbog nedostatka novčanih sredstava. Tim više treće mjesto smatraju velikim uspjehom, a osim toga te godine su u prvenstvu Istre nastupali Uljanik iz Pule i Rudar iz Raše, koji su ranijih godina igrali u pokrajinskom prvenstvu Hrvatske. Da se te godine u Pazinu igrao dobar nogomet dokazuje i činjenica kako su na domaćem terenu ostali neporaženi tijekom čitave sezone.¹⁷⁵ Inače, nogometaše Pazina činili su radnici i učenici pazinske gimnazije.

U Pazinu je 1955. godine (možda i po prvi puta) odigrana i jedna međunarodna nogometna utakmica, i to između momčadi „Wacker“ iz Beča i „Tekstilca“ iz Varaždina. Utakmica je odigrana u sklopu drugog međunarodnog omladinskog turnira Istre koji se održavao u Puli.¹⁷⁶

Prvih dana 1955. godine održano je prvenstvo Istre u stolnom tenisu u Bujama.¹⁷⁷ Nastupile su ekipe iz Labina, Poreča, Buja, Rovinja i Pazina. Naslov prvaka u ekipnom natjecanju osvojila je momčad „Partizana“ iz Pazina, a naslov u pojedinačnoj konkurenciji također je otišao u Pazin. Dokaz je to da je u Pazinu popularan i stolni tenis, osim nogometa. *Glas Istre* optimistično piše kako su sve grane sporta sada zastupljene u Pazinu, osim šaha. Nadaju se da će se i on popularizirati, jer zasad je zastupljen samo kod pazinskih gimnazijalaca, koji su uspješni na turnirima s drugim gimnazijalcima iz Istre. Godine 1955. postoji i rukometni klub „Partizan“ u Pazinu.

U programu rada Sportskog društva „Pazin“ za 1951. godinu, jasno je naznačen jedan od ciljeva: održavati u manjim mjestima kotara (Tinjan, Žminj, Cerovlje, Motovun) javne fiskulturne priredbe sa plesom, kao i sportska predavanja radi omasovljivanja i popularizacije

¹⁷⁴HR-DAPA, 787, Sportsko društvo „Pazin“, kutija 4, *Izješće o radu društva za 1955. godinu*, 15.1.1956.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto.

fiskulturnog pokreta.¹⁷⁸ Fiskulturni pokret tražio je već od 1945. godine omasovljivanje sporta, prodiranje sporta u svako selo i zaselak, no ne toliko zbog sporta samog, već je i fiskulturni pokret bio politički intoniran. Preko masovnih fiskulturnih aktivnosti pokušalo se politički instrumentalizirati mladež. Cilj fiskulture bio je pripremanje mladeži na opću fizičku pripremljenost i izdržljivost, koja ujedno znači i bolje zdravlje i bolju radnu sposobnost.¹⁷⁹

Fiskulturni sletovi bili su dio fiskulturnog pokreta i samim time redovita pojava u prvim godinama postojanja Jugoslavije. Kao što je na početku rečeno, zbog jednog takvog sleta, koji se imao održati 1949. godine u Puli, osnovano je i pazinsko Sportsko društvo. Osim sletova, često se održavaju i krosevi, o kojima čitamo u *Glasi Istre*. Vidjeli smo kako je najveći problem pazinskom Sportskom društvu predstavljao novac, no to nije nešto što je specifično samo za Pazin, već je to bila normalna pojava diljem zemlje. Dolazilo je tako i do nestašice lopti, dresova, dok su primjerice štitnike dobivali samo rijetki. Sportske sekcije često nisu imale adekvatno osposobljene trenere, a ni profesionalnih sudaca nije bilo dovoljno.¹⁸⁰ Događalo se stoga da bi neki sudac sudio u korist jedne momčadi, pa je dolazilo do tučnjava i slično. Možda je onaj pazinski slučaj ulaska publike u teren plod nečeg sličnog. Spomenuli smo prije i pojavu nediscipline igrača, no ona nije nužno morala značiti težak karakter pojedinca, već je mogla biti rezultat neznanja i nepoznavanja pravila igre, što je u ovom razdoblju također jedna od pojava.

O veoma lošoj financijskoj situaciji u kojoj se nalazilo pazinsko Sportsko društvo najbolje govore slijedeći primjeri: društvo u početku nije imalo svoj prostor, već se do 1951. sastanci održavaju na raznim lokacijama – u prostoru Zajednice Talijana, gradskom prostoru, a tek kasnije društvo dobiva svoj prostor. Još reprezentativniji primjer je onaj kada je nogometna ekipa iz Pazina pozvana u prosincu 1955. godine na prijateljsku utakmicu u Izolu.¹⁸¹ Nakon što je utakmica između dva kluba i dogovorena, pojavili su se ipak neki problemi, koji nam danas, 70 godina nakon ovog događaja, zvuče prilično nevjerojatno. Iz Pazina se, naime, pismenim putem kasnije ispričavaju što se nisu pojavili na utakmici. Razlog tome je sljedeći: naručili su autobus koji inače vozi na relaciji Raša – Pazin, no telefonski im je u zadnji čas javljeno kako će rudnik u Raši te nedjelje, 11. prosinca 1955. ipak raditi, pa će

¹⁷⁸ HR-DAPA, 787, Sportsko društvo „Pazin“, kutija 1, *Plan rada društva za 1951. godinu*, 23.11.1950.

¹⁷⁹ Dukovski, 304.

¹⁸⁰ Dukovski, 307.

¹⁸¹ HR-DAPA, 787, Sportsko društvo „Pazin“, kutija 4., *Brzjav*, 12.12.1955.

spomenuti autobus biti zauzet.¹⁸² Budući da nisu imali na raspolaganju druga prijevozna sredstva, do susreta nije došlo, no odmah predlažu odigravanje susreta u siječnju.

Spomenimo još kako u Pazinu 1955. godine, osim Sportskog društva, uspješno djeluje i jedno planinarsko društvo. Planinarsko društvo „Planik“ najprije je osnovano 1953. godine u Čepiću, no ubrzo se raspalo i ponovno se formiralo u Pazinu pod istim imenom. Kod osnivanja je brojalo svega 10 članova, a do 1955. godine broj aktivnih članova popeo se na 60.¹⁸³ Glavna prepreka učlanjenja novih ljudi u društvo, ali i glavni problem postojećih članova, bio je novac. Potreban je novac za nabavljanje planinarske opreme, za putovanja, i to je glavni problem ovog društva, kao i mnogih drugih u Pazinu, ali i šire. Godine 1955. organizirali su masovni izlet na Učku, povodom proslave Prvog svibnja, a zanimljivo je da i danas postoji slična manifestacija koja kreće iz okolice Pazina na vrh Učke, upravo 1. svibnja, pod nazivom *Marš na Učku*.

¹⁸² HR-DAPA, 787, Sportsko društvo „Pazin“, kutija 4, *Izješće o radu društva za 1955. godinu*, 16.1.1956.

¹⁸³ „S pazinskim planinarima“, *Glas Istre*, br. 33, god. 12 (1955.), 4.

8. PAZINSKI PRIJESTUPNICI

Zbog nedovoljnog vremenskog odmaka nije mi dozvoljen uvid u sudske spise koji bi se odnosili na istraživano razdoblje, pa u nastavku donosimo nekoliko zanimljivih prijestupa na koje nailazimo u spisima Narodnog Odbora Gradske općine Pazin (u daljnjem tekstu NOGO), te u redovitoj rubrici *Glasa Istre* „sudska kronika“, koju možemo smatrati prethodnicom današnje „crne kronike“.

Započnimo s neposlušnim i problematičnim Pazinjanima. Dana 17. lipnja 1952. zbog kršenja Zakona o državnim službenicima zidar T. G. kažnjen je s 10% manjom plaćom za jedan mjesec.¹⁸⁴ Novac za koji je uskraćen ide u fond za uzdržavanje grada. Imenovani je zatečen kako u pijanom stanju spava na radnom mjestu, a po dolasku poslovođe svađao se s njim. S obzirom da dotad nije kažnjavan, da je priznao prijestup i obećao kako se neće ponoviti, nije bilo veće kazne.

NOGO Pazin poslao je prijavu kotarskom sudu u Pazinu protiv gostioničara A. S., koji je, nakon što je dobio račun za plaćanje poreza za 1952. godinu, došao u ured i bacio u lice račun šefu Odsjeka za porez i pritom ga opsovao, rekavši kako neće platiti porez već će istočiti vino i zatvoriti lokal.¹⁸⁵ Mole sud da protiv gostioničara postupe na osnovi zakonskih propisa. Kotarski sud odgovara u travnju 1953. da se odbacuje krivična prijava protiv A. S., uz obrazloženje da je to rekao uzrujan i da se to nije odnosilo samo na osobu kojoj je to rekao.

Jedna je žena vidno uzrujana došla u ured NOGO Pazin i žalila se na susjeda koji je stokom i kolima prešao preko njene njive na kojoj je zasijana pšenica i pritom joj nanio štetu.¹⁸⁶ On je naknadno pozvan te daje izjavu u kojoj priznaje krivicu i obvezuje se nadoknaditi štetu, no napominje kako je preko te njive uvijek bio put. Zanimljivo je da su oboje nepismeni pa su se potpisali sa znakom X. Ovdje se radi o tipičnim nesuglasicama među susjedima koje su narasle do te mjere da se oštećeni obraćaju trećoj strani, odnosno gradskim vlastima, i to za prilično trivijalne prijestupe. Protagonisti loših međususedskih odnosa česti su gosti ureda NOGO-a Pazin. Spomenimo još slučaj iz rujna 1952. godine, kada M. LJ. dolazi u ured i traži da se napiše zapisnik kako su joj susjedi oštetili vinograd.¹⁸⁷ Smatra da susjedi namjerno puštaju svoje kokoši u njen vinograd, te navodi da bi od

¹⁸⁴ HR-DAPA, 132, Narodni odbor gradske općine Pazin (1952 – 55), kutija 2, *zapisnici o kaznenim postupcima*, 17.6.1952.

¹⁸⁵ Isto, kutija 2, *Prijava kotarskom sudu*, ožujak 1953.

¹⁸⁶ Isto, *Zapisnik o počinjenom prekršaju*, kolovoz 1952.

¹⁸⁷ Isto, *Zapisnik o počinjenom prekršaju*, rujna 1952.

uništenog grožđa dobila oko 30 litara vina. Ovakvih i sličnih situacija moglo je biti zaista bezbroj, u gradu koji, čini se, tek postaje gradom, i pritom se susreće sa problemima poput ovih koji slijede.

Prijestupnik J.U. prijavljen je NOGO-u da je 22. rujna 1952. zatečen kolima na pločniku kod Parka narodnog ustanka. U prijavi stoji da je spomenuti „na tom mjestu stajao više vremena i krmio svoje volove. Time je sprečavao slobodan prolaz pješacima, a po odlasku je trotoar ostao prljav od sijena i drugog“.¹⁸⁸ Dana 30. rujna optuženi je došao na raspravu, daje iskaz da je kola parkirao na pločniku na šetalištu Narodnog ustanka, pored Parka narodnih mučenika. Navodi da nigdje nije bilo označeno da se tu ne smije parkirati. Vidio je stražara koji je tuda prolazio, no nije ga upozorio. U svoju obranu kaže da je prvi put s kolima u Pazinu (što je vrlo vjerojatno jer radi se o mladiću od 19 godina), te da ga je stražar trebao upozoriti, no prema njegovom iskazu on je tuda prolazio bez upozorenja, a tek kasnije mu prišao i napisao prijavu. Teško je reći čija je strana priče istinita, no možda nije ni važno. Možda se ovdje radi o greškama na „obje strane“, odnosno o početnim greškama neuhodanog sustava, o težnji vladajućih da grad Pazin zaista počne sličiti na grad, bez izmeta stoke, sijena i sličnog otpada na ulicama grada. S druge strane, vjerojatno su mnogi tuda do jučer prolazili stokom i kolima, a da to nikome nije smetalo, pa je potreban određen period prilagodbe na nove uvjete ponašanja u gradu.

Upravo iz spisa NOGO-a doznajemo o postojanju više sličnih slučajeva. Tako je upravo tih dana i A. R. na gradskom trgu u Pazinu boravio nekoliko sati sa svojim konjima i kolima.¹⁸⁹ Na njegovo nepropisno parkiranje kola počeli su se buniti tamošnji prodavači voća i povrća. No, kad je naišao gradski stražar, prijestupnik je pobjegao s kolima.

Gradske vlasti su 29. lipnja 1952. godine donijele odluku o održavanju javne čistoće u gradu Pazinu. Uz ostale članke koji govore o tome kako će služba javne čistoće odvoziti smeće u užem centru grada, zanimljiv je članak o tome da je zabranjeno prekopanje i prebiranje iznesenog smeća i presipavanje već iznesenog smeća iz jedne kante u drugu. Današnjim uličnim rječnikom rečeno, zabranjeno je kopanje po smeću, no nama je to zanimljivo jer to zapravo dokazuje da je toga zaista i bilo u Pazinu u promatranom razdoblju. Dodajmo još kako članak 38. iz istog dekreta gradskih vlasti kaže da se zabranjuje pljuvanje na ulicama i na javnim mjestima. Ovi primjeri također govore o uhodavanju u gradski način

¹⁸⁸ Isto, kutija 2. *Zapisnik o počinjenom prekršaju*, 22.9.1952.

¹⁸⁹ Isto, *Zapisnik o počinjenom prekršaju*, 27.9.1952.

života, koji isključuje pljuvanje po cesti, kopanje po smeću, uz već navedene zabrane zaustavljanja kola u centru grada i slično.

Prelazimo sada na nešto teže prekršaje. B. D., radnik iz Kotara Pazin, star 26 godina, osuđen je na Okružnom sudu u Puli na dvije godine strogog zatvora jer je u studenom 1952. u večernjim satima šibicom zapalio sijeno u vlasništvu B. J., odnosno svog susjeda.¹⁹⁰ Uslijedio je požar u kojem je izgorjelo 35 kvintala sijena (3500 kg) i razni građevinski materijal. Osumnjičeni je na sudu priznao krivnju, poručivši da je sijeno zapalio iz osvete prema sinu oštećenog, koji ga je kao nadzornik premjestio sa dužnosti motorista na dužnost običnog radnika.

Dvojac iz Zarečja, koji je od Pazina udaljen tek nekoliko kilometara, počinio je više kaznenih djela: ukrali su ručni sat i novac iz obiteljske kuće u Zarečju, na sajmu u Okroglici (Slovenija) iskoristili su gužvu i ukrali nekoliko lančića, torbica i slično, iz improviziranih dućana.¹⁹¹ Njihov najdrskiji pothvat jest onaj od 9. rujna 1953. na sajmu u Pazinu, kada su nasrnuli na stariji bračni par i opljačkali ih. Primijetili su naime, da bračni par kod sebe ima veću količinu gotovine, te su ih pratili na putu kući, na prepad ih dočekali i izudarali šakama i pritom im prijetili smrću. Maskirani rupčićem preko lica, otrgnuli su novčanik muškarcu i pobjegli sa 27 000 dinara. Bračni je par tog dana naime na sajmu prodao junicu. Okružni sud u Puli kaznio je napadače i lopove s preko sedam godina strogog zatvora. Ostaje međutim nejasno na koji način su napadači identificirani i uhvaćeni, jer je kao i kod drugih slučajeva u *sudskoj kronici*, naveden samo prekršaj i kazna osuđenih.

Da zločini iz rata ne zastarijevaju, pokazuje nam slučaj iz *sudske kronike* iz rujna 1954. godine. Tada je I. V. iz Pazina, tada 44-godišnji radnik, osuđen na dvije godine strogog zatvora, jer je proglašen krivim da je u svibnju 1944. godine, dakle još za vrijeme okupacije, u fašističkoj uniformi i naoružan puškom, u pazinski zatvor odveo tri žene, koje su potom završile u koncentracijskom logoru Auschwitz.¹⁹² Dvije su tamo i umrle. Okrivljenik je sa svojom fašističkom skvadrom upao u sela Dušani i Zarečje, u kojima su nesretnice živjele, te su ih odveli najprije u pazinski zatvor, gdje su nakon 15 dana otpremljene u Trst, a potom u Auschwitz.

¹⁹⁰ „Osvetoljubivi susjed“, *Glas Istre*, br. 18, god. 10 (1953.), 7.

¹⁹¹ „Osuđeni razbojnici“, *Glas Istre*, br. 24, god. 11 (1954.), 2.

¹⁹² „Osuđen ratni zločinac“, *Glas Istre*, br. 35, god. 11 (1954.), 6.

Nailazimo i na neke bizarne nesretne slučajeve, poput slučaja dotičnog D. F. iz Pazina, koji je uzrokovao požar na agregatu i baraci, na pruzi koja vodi iz Vranje u Lupoglav. Pokušavao je naime dobiti iskru kako bi zapalio cigaretu, iščupavši električni kabel. No u blizini se nalazio agregat koji je bio mokar od benzina, kao i pod barake u kojoj se agregat nalazio. Čini se da je iskru uspio dobiti, no s njom je dobio i požar, koji je progutao agregat i baraku, a optuženi je osuđen na sedam mjeseci zatvora uz nadoknadu štete oštećenom poduzeću u iznosu od 61 tisuće dinara.¹⁹³

No, nisu samo pojedinci kršili zakone i dolazili pred lice pravde u Pazinu u prvih deset godina od oslobođenja. *Glas Istre* donosi jedan članak u kojem radnici upozoravaju na „mutne poslove“ u pazinskom građevinskom poduzeću „Vladimir Gortan“, a potom (u srpnju 1955.) i drugi članak u kojem se precizno navodi koji su ljudi u tom poduzeću prekršili zakon i zbog čega.¹⁹⁴ Radilo se redom o rukovodećem kadru te tvrtke, kao i o privatnim obrtnicima s druge strane, kojima su ovi namještali poslove, prikazivali pretjerane i nepostojeće troškove, a bilo je tu i primanja mita, nesređenog knjigovodstva, lažnih isplata i tako dalje. Autor članka u *Glasi Istre* poziva na odgovornost, kako same protagoniste ovih događaja, tako i organe društvenog samoupravljanja, političke organizacije, te Zavod za socijalno osiguranje, koji su trebali pravovremeno reagirati i ukazati na malverzacije u ovom poduzeću. Procijenjeno je da je zajednica pretrpjela štetu od preko 10 milijuna dinara, a samo poduzeće je oštećeno za gotovo 7 milijuna. Radnici su dakle preko *Glasa Istre* i prije upozoravali na loše stanje u poduzeću, a ovaj teži slučaj privrednog kriminala događao se prilikom izgradnje nove bolnice u Pazinu.

Biskup Dragutin Nežić iz Pazina također je odgovarao pred Okružnim sudom u Puli. Naime, nije se pridržavao propisa iz Zakona o štampi, kad je crkveno glasilo sastavio, umnožio i dostavio većem broju ljudi. Pritom nije nadležnim organima dostavio tri primjerka otisnutog materijala, što je po zakonu bio dužan učiniti. Presuda je glasila kako je dužan platiti 40 tisuća dinara odštete, a u prilog mu je išlo to što nije ranije kažnjavan.¹⁹⁵ Možda je ovo primjer kako su svi pred pravdom jednaki, no možda se radi i o traženju „dlake u jajetu“ kod biskupa, jer je među vladajućima bio, blago rečeno, nepopularan. *Glas Istre* ga pak u više navrata spominje kao negativno nastrojenog prema vladajućima. *Glas Istre* je i 1947. godine,

¹⁹³ „Sve zbog cigarete“, *Glas Istre*, br. 4, god. 12 (1955.), 4.

¹⁹⁴ „Privredni kriminal u pazinskom poduzeću Vladimir Gortan“, *Glas Istre*, br. 28, god. 12 (1955.), 2-3.

¹⁹⁵ „Mislio da za njega zakon ne važi“, *Glas Istre*, br. 32, god. 12 (1955.), 6.

po pitanju ubojstva svećenika Miroslava Bulešića, izvještavao u stilu glasila vladajućih, što je tada i bio.

Glas Istre prenosi i jedan prilično nevjerojatan slučaj protuzakonitih radnji u Pazinu, kojeg su sasvim opravdano naslovili s *Nevjerojatno ali istinito*.¹⁹⁶ Službenik J. D., koji je prije radio u Zagrebu u tamošnjem pekarskom poduzeću, preselio se u ljeto 1952. u Pazin. Zbog pronevjere koju je u Zagrebu učinio na štetu poduzeća osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od šest mjeseci. Po dolasku u Pazin zaposlio se kao službenik u ovdašnjoj filijali Narodne banke. Ovdje je ubrzo sklopio čitav niz angažmana s poduzećima da im, uz svoj redoviti posao u banci, honorarno vodi knjigovodstvo. Tako je kroz cijelu 1953. godinu vršio knjiženja za Hotelsko-ugostiteljsko poduzeće „Istra“, za Zanatsko poduzeće „Proleter“, za jedno poduzeće iz Buzeta, za Građevno poduzeće „Vladimir Gortan“ iz Pazina, pa i za Kotarsku apoteku Pazin. O njegovim honorarnim poslovima znali su njegov direktor, koji ga je svakog četvrtka puštao ranije s posla radi odlaska u Buzet, a znali su i rukovodioci Narodnog odbora kotara Pazin. Prema računici iz *Glasa Istre*, dotični je na ovaj način zaradio dodatnih oko 700 000 dinara. Ne bi ovo bilo toliko interesantno, i ne bi ovo bio toliki prekršaj, dok se nije dogodilo sljedeće. Nastupilo je naime, vrijeme održavanja kazne zatvora u trajanju od šest mjeseci za pronevjeru iz Zagreba. Odjel unutrašnjih poslova Kotara Pazin najprije mu je odgodio nastup kazne, a kad je na koncu kaznu trebalo odslužiti, na zahtjev „izvjesnih rukovodilaca, načelnik OUP-a dozvolio je da dotični nastavi sa knjiženjima u zatvoru, i to za poduzeće „Istra“ i Građevno poduzeće „Vladimir Gortan“. U tu svrhu su u jednu ćeliju dopremljeni iz poduzeća pisci stol i vitrina, knjigovodstveni dokumenti u registratorima, kompleti „Službenog lista“, pisaca i računska mašina, instalirano je osvjetljenje i ugrađena peć, a drva su donesena iz poduzeća „Vladimir Gortan“.“¹⁹⁷ Dotični je dakle dobio privatni ured u zatvoru, i nesmetano nastavio u zatvorskoj ćeliji raditi punih mjesec dana. Ako smo dosad *Glasi Istre* u nekoliko navrata spočitavali neobjektivnost i pisanje u službi vlasti, sada mu moramo odati priznanje jer je ovim člankom izašao iz svog vremena i ukazao na nezakonite i kriminalne radnje u društvu. *Glas Istre* se na koncu obraća građanima Pazina kako bi trebali zatražiti objašnjenje od svojih predstavnika u Narodnom odboru i u radničkim savjetima kako do ovakvih situacija može uopće doći. To može zazvučati kao izravna kritika lokalnim vlastima, što je u promatranom razdoblju također neuobičajeno za *Glas Istre*. Što se tiče J. D., možemo samo nagađati je li se radilo o

¹⁹⁶ „Nevjerojatno ali istinito“ *Glas Istre*, br. 23, god. 11 (1954.), 4.

¹⁹⁷ Isto, 4.

utjecajnom čovjeku koji je u Pazinu imao poznanstva pa su mu svi išli na ruku do te mjere da mu omoguće ured u zatvorskoj ćeliji, a s druge strane, godina je 1954., odnosno vrijeme kad se u Građevinskom poduzeću „Vladimir Gortan“ susrećemo s nezakonitim poslovanjima o kojima je i prije bilo riječi. Slučajno ili ne, to je poduzeće protagonist nezakonitih radnji i u ovoj priči.

9. PROMET

9.1. Cestovni i željeznički promet

Do kapitulacije Italije, nije bilo većeg uništavanja prometnica na Pazinštini. No, nakon rujna 1943. godine, dolazi do većih akcija partizanskih jedinica u kojima se uništava pruga i prometnice, s ciljem ometanja neprijatelja i stvaranja nesigurnosti u njihovim redovima.¹⁹⁸ Napadi su se nastavili sve do kraja rata, no Talijani i Nijemci su uspješno popravljali pruge pa gotovo da i nije bilo značajnijih onesposobljenja i dužih prekida prometa. Na cestovnim pravcima su često napadane kolone njemačkih snaga, a Nijemci su se za takve napade često osvećivali spaljivanjem sela i strijeljanjima.

U ratnom razdoblju prometnice su bile znatno oštećene, i cijeli je prijevoznički sustav bio u raspadu pa je prvi zadatak nove vlasti bio njegova obnova. Već do srpnja 1945. godine obnovljena je većina željezničkih mostova, pruga i kolodvora. Osigurane su i lokomotive i vagoni za uspostavu prometa, a istodobno se saniraju i ceste.¹⁹⁹

Ceste su većinom bile u voznom stanju, jer u Istri nije bilo većih mostova, vijadukata ili tunela, čiji bi popravci duže trajali, pa je promet relativno brzo normaliziran. Ipak, trebalo je popraviti 61 most i oko 1500 kilometara cesta.²⁰⁰ Od ponedjeljka, 13. kolovoza 1945. godine, uspostavljen je redoviti autobusni promet na relaciji Pazin – Labin. Dakle, oko tri mjeseca od oslobođenja Pazina. Tih dana otvorena je i autobusna linija na relaciji Pazin – Poreč – Buje. Otvorilo ju je Oblasno autopoduzeće za Istru.

U kratko vrijeme osnovano je i Kotarsko poduzeće za prijevoz robe, koje 1951. godine dobiva naziv Autopoduzeće za prijevoz robe Pazin, a ono se integrira 1963. godine s „Autotransom“ iz Rijeke, koji postoji i danas.

Veliku zapreku u osposobljavanju željezničkog prometa činili su porušeni mostovi između Pazina i Cerovlja. O akcijama čišćenja i osposobljavanja pruge, popravka mostova i sličnih radova, redovito je izvještavao i *Glas Istre*, a u spomenutim radovima koristili su se i njemački zarobljenici koji su se nalazili u pazinskom zatvoru.

¹⁹⁸ Orbanić, Josip, „Promet, pomorstvo i veze u poslijeratnoj Istri“, *Pazinski memorijal 2009. knjiga 26/27.*, ur. Josip Šiklič, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 2009., 463.

¹⁹⁹ Isto, 463.

²⁰⁰ Isto, 467.

Glas Istre javlja kako je redoviti željeznički promet na relaciji Pula – Pazin i Pazin – Pula uspostavljen 10. travnja 1945. godine.²⁰¹ U početku na spomenutoj pruzi prometuju dva vlaka. Vožnja na vlakovima je besplatna, ali željeznicu mogu koristiti samo oni koji posjeduju ispravnu propusnicu koju treba potvrditi na željezničkoj postaji. Donose i vozni red: na pravcu Pula – Pazin vlak iz Pule kreće u 17,50 sati, a zaustavlja se postajama Galižana, Vodnjan, Čabrunići, Svetvinčenat, Smoljanci, Kanfanar, Žminj, Sv. Petar u Šumi i Heki, da bi u Pazin stizao u 19,27 sati. Vlak staje na spomenutim postajama i u povratnom pravcu, a tada vlak iz Pazina kreće u 5,59 sati a u Pulu stiže u 7 sati i 24 minute. Potrebno vrijeme putovanja na relaciji Pazin – Pula i obratno iznosilo je dakle oko jedan sat i trideset minuta, što se danas ipak smanjilo, dok su postaje na kojima se vlak zaustavlja ostale uglavnom iste.

Kod obnove i gradnje mostova graditelji su nailazili na probleme poput nestašice materijala, pa i stručnog osoblja, što im dodatno otežava posao i produljuje rok izrade. Bez obzira na to, prilično je brzo sanirana pruga i već je 15. kolovoza 1945. godine na svečan način pušten u promet željeznički most kod Pazina koji su Nijemci srušili prilikom svog bijega. Ovime je pruga na

relaciji Divača – Pula puštena u cijelosti u promet. Svečanom puštanju u promet prisustvovali su Ante Cerovac i Josip Šestan, te predstavnici državnih željeznica. Naglasili su pritom važnost ovog prometnog pravca, te kako je na ovaj način Pazin povezan

s čitavom Istrom i **Slika 4.** Pazinska radna brigada pred polazak na prugu Lupoglav - Štalije Jugoslavijom.

Za potrebe prijevoza ugljena iz raškog rudničkog bazena vlakom prema Lupoglavu, odlučeno je u ožujku 1948. godine da se ima graditi pruga na relaciji Lupoglav – Štalije. Odmah po objavljivanju ove odluke, u Pazinu je osnovana Sekcija za trasiranje pruge Lupoglav – Štalije pod vodstvom Huga Kolba.²⁰² Radovi su započeli već u svibnju iste

²⁰¹ „Uspostavljen je saobraćaj na željezničkoj pruzi Pula – Pazin.“ *Glas Istre*, br. 36, god. 3 (1945.), 4.

²⁰² Orbanić, 475.

godine. Prugu su gradila građevinska poduzeća iz Hrvatske i Slovenije, ali i mnogi omladinci, radne brigade, pa i učenici pazinske gimnazije. Rad na izgradnji pruge završen je 20. prosinca 1951. godine. Pruga je građena brzo i s mnogo nedostataka, što se pokazalo kad je već nakon nekoliko godina trebalo često sanirati odrone i druge nedostatke. Poslužila je svojoj svrsi, prijevozu ugljena, no nakon zatvaranja raških rudnika, i ona je izgubila svoju namjenu, te se danas ne koristi.

Prema pisanju *Glasa Istre*, godine 1954. prešlo se na samoupravljanje i na području djelovanja Sindikalne podružnice željezničara Pazina.²⁰³ Zahtijevalo je to mnogo rada i truda kod željezničara, bilo je kažu, i mnogo otpora samoupravljanju, kao i proricanja propasti poduzeća, no samoupravljanje je ipak krenulo u pozitivnom smjeru. Povećan je promet robe i putnika, vodila se briga o štednji, ostvareni su uvjeti za bolje nagrađivanje radnika i službenika, istakao je Meško Štanko, tajnik pazinske podružnice u svom izvještaju.²⁰⁴ Navodi da ima još poteškoća i nepravilnosti, no da će se one s vremenom otkloniti. Ističe najveći problem koji tišti zaposlenike pazinske željeznice, a to je nedostatak stanova u Pazinu. Blagajnik stanice stanuje na nekom tavanu, jedna službenica s djetetom također nema odgovarajući smještaj, iako kod stanice već godinu dana stoji zatvoren stan. Mišljenja su kako Narodni odbor općine ne vodi računa o željezničarima. Zanimljiv je istup predsjednika Radničkog savjeta iz obližnjeg Cerovlja, Marijana Šavka, koji upozorava da u stvarnosti radničko samoupravljanje kod njih nije još profunkcioniralo, već je šef taj koji i dalje sebi daje ulogu nekakvog diktatora.²⁰⁵ Navodi da radnici ne znaju svoja prava u samoupravljanju, te da se boje istupa zbog sankcija od strane šefa, koji prema njegovim riječima provodi teror. Bilo je i slučajeva nacionalne netrpeljivosti, o čemu je Šavko obavijestio Direkciju i Kotarsko sindikalno vijeće. Upućena je istražna komisija koja je utvrdila postojanje problema i krivicu spomenutog šefa, no on i dalje ostaje na dužnosti, jer očito ima nekoga u direkciji u Ljubljani, zaključuje Šavko. Sličnu priču o šefovima koji se ne mogu ostaviti komandiranja donosi i pružni majstor Vjekoslav Dobrila.²⁰⁶ Čini se da je nekim šefovima bilo teško prihvatiti promjene, koje dolaze pojavom samoupravljanja. Radnici pak, s druge strane, počinju iznositi probleme koji ih tište, što dovodi do nezgodne situacije. Izgleda da ni pazinsku željeznicu nisu zaobišli (početni) problemi sa samoupravljanjem.

²⁰³ „Radničko samoupravljanje na željeznici“, *Glas Istre*, br. 5, god. 12 (1955.), 1-2.

²⁰⁴ Isto, 1-2.

²⁰⁵ Isto, 1-2.

²⁰⁶ Isto, 1-2.

9.2. Poštanski promet

Tijekom rata nisu samo ceste bile onesposobljavane, već su se pripremale i izvodile akcije rušenja telefonskih i telegrafskih stupova. Prva i najveća takva akcija izvršena je noću 31. kolovoza 1943. godine.²⁰⁷ Tada je oko 1500 omladinaca sudjelovalo u akciji rušenja telefonskih i telegrafskih stupova od Pule do Buzeta, te od Poreča do Labina. Porušeno je i posječeno te noći oko 1000 stupova. Akcija ovakvih razmjera svjedoči o masovnosti i o dobroj organiziranosti partizanskih snaga netom prije kapitulacije Italije. Inače, tijekom rata su osnivane vojnopozadinske stanice (VPS), kao mreža punktova između kojih je održavana redovita kurirska veza, kao i veza s Operativnim štabom za Istru. Bila je to dobro organizirana vojno-poštanska služba, čiji su kuriri bili izloženi stalnoj opasnosti od neprijatelja. Prenosili su ovim putem tisak, brošure, ali i podatke o neprijatelju.

Dana 16. svibnja 1945. otvorene su pošte diljem Istre. Dok se ne uredi pitanje poštanskih maraka dozvoljen je privatni listovni promet bez maraka. Mogli su se slati paketi do 5 kg i novac borcima.²⁰⁸ Na području Zone B poštama je bila nadležna Direkcija pošta u Rijeci. Nadzorne pošte tada su Opatija, Poreč, Pazin i Vodnjan. U rujnu 1947. Direkcija je prestala djelovati kao organ Vojne uprave Jugoslavenske armije, a svi poslovi iz njezinog djelokruga prelaze u nadležnost Ministarstva pošta FNRJ. Radi se ovdje o formalnom potpadanju istarskih pošta pod jugoslavenske, nakon što je 1947. godine riješeno pitanje granica.

Od 1. siječnja 1948. dolazi, međutim, do reorganizacije Poštansko-telegrafsko-telefonske (PTT) službe na državnoj razini.²⁰⁹ Kod Ministarstva pošta osnivaju se tada zasebno Direkcije pošta i Direkcije telegrafa i telefona. Za Pazin je to značilo ostanak pod Direkcijom pošte Rijeka, no i promjenu naziva u Kotarsku poštu Pazin, te ingerenciju nad sljedećim poštanskim ispostavama: Boljun, Cerovlje, Lanišće, Draguč, Lindar, Gračišće, Pićan, Šušnjevića, Sv. Petar u Šumi, Tinjan, Žminj i Lupoglav.

Prvi rukovoditelj pošte u Pazinu nakon oslobođenja 1945. bio je bivši tinjanski poštar Janko Defar. Bio je jedan od povratnika istarskih emigranata nakon oslobođenja 1945. Naime, njegov otac je 1921. godine u Tinjanu odbio maknuti hrvatsku zastavu s obiteljske kuće, zbog čega je morao zajedno s obitelji pobjeći u Jugoslaviju. Jedan od Tinjanaca koji su morali

²⁰⁷ Depiera, Enrico, „Partizanske pošte na području Istarsko – riječke regije“, *PTT Arhiv*, br. 24., 1986., 267.

²⁰⁸ „Otvorene su pošte diljem Istre“, *Glas Istre*, br. 39, god. 3 (1945.), 3.

²⁰⁹ Orbanić, 471.

pobjeći pred fašistima bio je i već spominjani svećenik Tomo Banko, koji je razdoblje od 1940. do 1945. proveo u Jugoslaviji.²¹⁰

Radovi na gradnji nove zgrade pošte u Pazinu započeli su u kolovozu 1955. godine, javlja *Glas Istre*.²¹¹ Nova zgrada podignuta je za potrebe kotarske pošte u Pazinu, na praznom prostoru između zgrada NOK i restorana. Izgradnjom ove zgrade, zaključeno je da će se popuniti praznina u regulacijskom planu grada. Zgrada je opremljena s najmodernijim rasporedom poslovnih prostorija za potrebe PTT prometa i najavljena je kao jedna od najsuvremenije opremljenih u Istri i Hrvatskom Primorju. U zgradi su predviđeni poslovni prostori, dvorana sa šalterima, paketno odjeljenje, kancelarije, garderoba, ali i stanovi za službenike pošte. Dosadašnji prostor u kojem je djelovala kotarska pošta Pazin nije više odgovarala svrsi. To je stambena zgrada s neprikladnim prostorijama za PTT promet. Izgradnjom nove zgrade pošte, ovaj je prostor oslobođen za stanove,²¹² za što je i namijenjen. Radove na novoj zgradi pošte izvodilo je poduzeće „Vladimir Gortan“ iz Pazina.

²¹⁰ Depiera, Enrico; Defar, Hrvoje, „Svjedočanstvo o stanju u Tinjanu u vrijeme egzodusa“, *Tinjanski zbornik*, ur. Josip Šiklič, Matica hrvatska, Pazin, 2005., 154-160.

²¹¹ „Počela gradnja moderne poštanske zgrade u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 34, god. 12 (1955.), 3.

²¹² Isto, 3.

10. POLJOPRIVREDA

Poljoprivreda je u čitavoj Istri još od davnih vremena bila važna, ako ne i glavna gospodarska djelatnost i glavno zanimanje stanovništva poluotoka. Isto vrijedi i za Pazin odnosno Pazinštinu, gdje je u drugoj polovici 19. stoljeća pa sve do Prvog svjetskog rata više od 90% stanovništva živjelo od poljoprivrede.²¹³

Poljoprivredna proizvodnja ovisi o prirodnim faktorima, kao što su klimatske prilike, sastav i konfiguracija tla, mogućnosti proizvodnje i slično.²¹⁴ Osim prirodnih uvjeta, ona ovisi i o radnoj sposobnosti poljoprivrednog stanovništva, o stoci i sredstvima za rad. Na Pazinštini prevladava kontinentalna klima i flišno zemljište, dok na susjednim područjima Poreštine ili Puljštine vlada mediteranska klima sa zemljom crljenicom. Ovdje se, zbog prilično oštre klime vinogradi i voćke nalaze na brežuljcima i njihovim padinama, gdje dobivaju više sunca, dok bi u dolinama i po nizinama istim kulturama prijetio jak mraz i velika vlaga zraka, što je karakteristično za sam Pazin. Grad Pazin ima tri do četiri stupnja Celzijeva nižu prosječnu godišnju temperaturu od Pule i Poreča što mu onemogućuje uspijevanje pojedinih kultura koje u potonjim mjestima uspijevaju. Također, nesvakidašnja specifičnost Pazina je ta da je on zimi redovito jedan od najhladnijih gradova, ne samo u Istri već i u čitavoj Hrvatskoj, dok je ljeti jedan od najtoplijih. Jedan od razloga takvih temperaturnih skokova je zasigurno taj što se Pazin nalazi u kotlini, okružen s jedne strane brdom na kojem se nalazi Lindar, dok s druge strane pristiže hladan i vlažan zrak iz „Tinjanske drage“, preko Beramske kotline do pazinske jame. U odnosu na Pulu i Poreč, Pazin prednjači i u količini padalina, što je također pokazatelj tipične kontinentalne klime. To je, uz prije navedene, još jedan od razloga zašto na Pazinštini ne uspijevaju masline ili neke druge mediteranske kulture, koje na Puljštini i Poreštini odlično uspijevaju. No, uz veću količinu vlage u zraku i više kišnih dana, na ovom području zato bolje uspijevaju primjerice kupus, kukuruz, krumpir i slične kulture koje traže više vode i manje trpe sušu.²¹⁵ No, broj slučajeva tuče zato je dvostruko veći na Pazinštini nego na druga dva spomenuta područja. To nikako nije dobro za uzgoj primjerice vinove loze.

Stanje istarske poljoprivrede nakon Drugog svjetskog rata bilo je veoma teško. Seljaci jedva spajaju kraj s krajem, a dodatno situaciju otežavaju suše koje su se pojavile 1945. i 1947. godine. *Glas Istre* savjetuje seljake u svibnju 1945. godine da ne kolju stoku, iz više

²¹³ Legović, Marko, „Društveno – ekonomski odnosi u poljoprivredi Pazinštine od druge polovine 19. stoljeća do 1. svjetskog rata, s osvrtom na razdoblje poslije 2. svjetskog rata“, *Pazinski memorijal: 21*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 1990., 83.

²¹⁴ Isto, 85.

²¹⁵ Isto, 87.

razloga, a svi pokazuju teško stanje u istarskom selu: „*Treba nam stoka za rad u polju. Potrebno je 4-5 godina da tele postane dovoljno jako da može orati i služiti u polju za radove. Ako ih sad mlade zakoljemo, nećemo imati za pet godina čime orati. Moramo ih čuvati i za rasplod, jer raspoložemo sa malim brojem stoke. Trebaju nam i za gnojivo, jer ne možemo si priuštiti umjetno gnojivo, a sve tvornice su porušene. Čuvajmo stoku i radi mlijeka. Danas možemo klati staru stoku koja više nije za rad i onu koja ne daje više potomstva.*“²¹⁶

Iz *Glasa Istre* doznajemo kako postoji oskudica sjemena krmnog bilja, krumpira i graha za sadnju u 1946. godini. Upozoravaju i na opasnost propasti pčelarstva, koje je u teškom stanju zbog pomanjkanja šećera. Pčelari traže barem 5 kg šećera po košnici. Predlažu da se kućanstvima malo smanji količina šećera, jer oni to neće ni osjetiti, kažu, a praktički bi to spasilo pčele i pčelarstvo.²¹⁷

U siječnju 1946. održana je konferencija poljoprivrednih stručnjaka svih kotareva Istre. Ponovljeno je kako vlada oskudica umjetnih gnojiva, kao i sjemena djeteline, graha, krumpira i kukuruza. Ustanovljeno je da je broj poljoprivrednih stručnjaka u Istri premali i da ga treba hitno povećati. Tada u Istri djeluje samo sedam inženjera agronomije, tri gospodarska učitelja i tri gospodarska tehničara, koji su u Istru došli iz raznih dijelova Jugoslavije i na koje spada čitav teret ove službe.²¹⁸ Za normalno obavljanje posla u ovoj službi, traže još pet poljoprivrednih stručnjaka.

Koncem studenog 1946. na zasjedanju Oblasnog NOO-a za Istru u Pazinu, donesena je odluka o ukidanju kolonata i drugih feudalnih relikata. Time je započela agrarna reforma u Istri. Svi dosadašnji kolonatski odnosi su poništeni, sastavljena je agrarna komisija koja je na terenu rješavala imovinsko pravna pitanja vlasništva zemljišta.

Od državne zemlje i privatnih posjeda od 1948. do 1950. godine na području kasnije općine Pazin formirano je 13 seljačkih radnih zadruga.²¹⁹ Osnovano je 1949. godine i Kotarsko poljoprivredno dobro Pazin. Zadruga su rasformirane 1953. godine, kad nastaju opće poljoprivredne zadruga koje se povezuju u Kotarski savez. U Pazinu Kotarski savez poljoprivrednih zadruga djeluje do 1954. godine.

²¹⁶ „Čuvajmo stoku“, *Glas Istre*, br. 39, god. 3 (1945.), 4.

²¹⁷ „Sastanak naprednih gospodara u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 142, god. 4 (1946.), 3.

²¹⁸ „Konferencija poljoprivrednih stručnjaka u Pazinu“ *Glas Istre*, br. 144, god. 4 (1946.), 3.

²¹⁹ Razvoj seljačkih radnih zadruga u Pazinskom kotaru“, *Glas Istre*, br. 97, god. 7 (1949.), 6.

Država je naglašavala kako je cilj zadruga omogućiti siromašnim i osrednjim zemljoradnicima da se udruže kako bi smanjili troškove obrađivanja zemlje zajedničkim upotrebljavanjem alata i slično. U zadrugu može pristupiti onaj kome je zemljoradnja glavno zanimanje. Bogati zemljoradnici koji koriste tuđu radnu snagu mogu postati članovima zadruga ukoliko ih članovi već formirane zadruga prime u članstvo. Postoje četiri tipa seljačkih radnih zadruga, prema načinu unošenja zemlje u zadrugu: a) zemlja se unosi u zadrugu pod zakup, b) zemlja se unosi kao temelj za podjelu prihoda, c) zemlja se unosi na temelju udjela, i d) kad zemljoradnici, koji žele osnovati zadrugu, dobiju zemlju na temelju agrarne reforme.²²⁰

Glas Istre uvjerava nas kako su seljačke radne zadruga još uvijek na niskom stupnju razvitka zbog pomanjkanja mehanizacije, a često i radne snage. Napominje se i kako zadruga svake godine proširuju obradive površine, obrađujući dosad zapuštenu zemlju, a uz to radi se na krupnim posjedima, ne na sitnim, što isto vide kao prednost zadrugarskog rada. Sve zadruga dobro izvršavaju planove sjetve, otkupa i ostale dužnosti. Mjesnih poljoprivrednih zadruga u Kotaru ima 13 i prilično su aktivne. U Kotaru postoje još i četiri zadružne postolarske radionice, dvije kovačnice, četiri mlina, jedna stolarska radiona i jedna jaka duhanska zadruga u sv. Petru u Šumi.²²¹

Ipak, većina stanovništva Istre nije ušla u zadruga u razdoblju od 1945. do 1948., jedni nisu htjeli ući jer su se bojali da bi izgubili i ono malo što imaju, a oni imućniji zbog toga jer bi u zadruzi to sigurno izgubili, prilikom preraspodjela. Seljak je bio dužan i na obavezni otkup viškova, odnosno morao je državi prodati svoje proizvode po niskim cijenama i zauzvrat je mogao kupiti industrijsku robu po nižim cijenama. Nakon sukoba s Informbiroom, odlučeno je da se pristupi 1949. godine prisilnoj i masovnoj kolektivizaciji i tada niče veliki broj zadruga diljem zemlje, pa je i na Pazinštini veći broj zadruga niknuo u tom vremenu. No i taj je proces ubrzo završio neuspjehom, pa se broj zadruga već od iduće godine počeo smanjivati, da bi se zadruga od 1954. uglavnom pretvarale u privredna poduzeća.²²²

U Državnom arhivu u Pazinu nalazi se registar svih mjesnih seljačkih radnih zadruga koje su djelovale u kotaru Pazin. Donosimo ukratko podatke o kojim se zadrugama radi, te neke zanimljivosti vezane za njih:

²²⁰ Isto, 6.

²²¹ Isto, 6.

²²² Dukovski, 194.

- SRZ „Učka“ iz Novaki - obuhvaća 33 domaćinstava i ukupno 148 zadrugara, od čega 78 žena;
- SRZ „Proleter“ iz Tinjana sa 22 domaćinstva i ukupnim brojem zadrugara 110;
- SRZ „Bratstvo i jedinstvo“ iz Bertoši sastoji se od samo 13 domaćinstava, odnosno 42 zadrugara;
- SRZ „Veli Jože“ iz Motovuna osnovana je tek 1949. i prilikom osnutka broji 11 domaćinstava, da bi već u kolovozu iste godine imala 25 domaćinstava sa 117 članova;
- SRZ „Pali borac“ djelovala je u Muntrilju od 1948. i tada se sastoji od 7 domaćinstava i ukupno 49 ljudi;
- SRZ „Ivan Jelovac“ iz Kringe 1948. godine ima 25 domaćinstava;
- SRZ „Istra“ postojala je u Zarečju, no nemamo nikakvih informacija o njoj;
- SRZ „Uzor“ iz Gračišća;
- SRZ „Planik“ iz Semići;
- SRZ „1.Maj“ iz Kašćerge;
- SRZ „Prvoborac“ Tupljak;
- SRZ „Crvena zvijezda“ Sv. Katarina;
- SRZ „Pobjeda“ Pićan;
- SRZ „Budućnost“ Karojba;
- SRZ „Pali borac Branko Jurečić“ Grdoselo;
- SRZ „Jadran“ Lindar;
- SRZ „Aleksandar Ranković“ iz Batluga.²²³

Registar donosi podatke o čitavom načinu poslovanja pojedinih zadruga, raspolaze tako podacima o članovima zadruga, podacima o zemlji unutar zadruga, o planovima sjetve, prinosima, troškovima itd. Promatrajući podatke o mjesnim zadrugama u kotaru Pazin možemo razaznati sljedeće obrasce: redovito oko polovice zadrugara čine žene, što nije neka vijest jer u zadrugu ulaze čitave obitelji, no primjećujemo kako su zadrugari većinom mladi ljudi. One starije vjerojatno je bilo teže nagovoriti da uđu u zadrugu. Što se tiče stupnja obrazovanja, pravilo je da zadrugari Pazinštine imaju završena tri do šest razreda osnovne škole. Tek rijetki imaju završenu i gimnaziju. Jedan, iznimno dvoje ljudi u zadrugi imaju završen trgovački odnosno knjigovodstveni tečaj, i ti su zadrugari najbolje plaćeni. Takvi su se tečajevi s namjerom stalno održavali diljem Istre, upravo kako bi pripremili zadrugare na

²²³ HR-DAPA, 266, Kotarski savez poljoprivrednih zadruga Pazin, kutija 1., *Registar svih mjesnih SRZ kotara Pazin*, 1946.- 1950.

knjigovodstvene poslove unutar zadruga. Po zanimanju zadrugari kotara Pazin su radnici, prodavači, trgovci, domaćice, i naravno poljoprivrednici. Unutar zadruga obnašaju pak sljedeće dužnosti: predsjednik zadruga, knjigovođa, pomoćni knjigovođa, prodavač, nabavljač, evidentičar, gostioničar (ukoliko zadruga posjeduje gostionicu). Predsjednik zadruga često nije najškolovaniji među zadrugarima, ali ni najbolje plaćen, već je to najčešće knjigovođa. Primjećujemo i imena koje nose zadruga, ne samo na Pazinštini, već i diljem Jugoslavije. Ona su redom vezana uz NOB, narodne heroje i istaknute političare. Zanimljivo

Slika 5. Traktorska brigada SPOM-a u Pazinu spremna za polazak na oranje

je kako Vinko Cerovac u Pazinskom memorijalu iz 1989. godine, nabrajajući zadruga na Pazinštini, SRZ Aleksandar Ranković spominje pod imenom SRZ „Sloboda“, Batlug,²²⁴ a nema riječi o tome kako se je prethodno zvala. Moguće je da se željelo „zaboraviti“ kako su neke zadruga nosile imena ljudi koji su kasnije došli u sukob s vladajućom političkom strujom. Pri ministarstvu poljoprivrede NR Hrvatske osnovana je Uprava stanica poljoprivrednog oruđa i mašina (USPOM) već 1945. godine. Stanice poljoprivrednog oruđa i mašina (SPOM) osnovane su i diljem Istre, a prva od njih nastala je u Čepiću. Početkom 1946. godine otvorena je i u Pazinu.²²⁵ Osnivane su sa zadatkom da olakšaju i ubrzaju posao seljacima, a raspolagale su sa traktorima i alatima koji su u polju trebali zamijeniti volove. Volova je bilo malo, a i tamo gdje ih je bilo, nema dovoljno sijena za njihovu prehranu, pa su seljaci često primorani klati ih ili prodati, iako im koriste u polju. Stanice su planirane diljem Istre kako bi seljaci novim metodama na vrijeme izvršiti sve radove u polju. Stanica u Pazinu raspolagala je plugovima, mlatilicama, traktorima i drugim alatima. U početku se u sklopu stanica radilo pojedinačno no početkom 1947. počelo se raditi planski. Osnovane su traktorske brigade od 5 do 8 traktora. U sezoni oranja svakoj brigadi

²²⁴ Cerovac, Vinko, „Društveno-ekonomski razvoj Pazina i Pazinštine u prvih deset godina slobode (1945. – 1955.)“, *Pazinski memorijal: 19*, ur. Galiano Labinjan, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 1989., 71 – 80.

²²⁵ „Stanice poljoprivrednog oruđa i mašina u Istri“, *Glas Istre*, br. 145, god. 4 (1946.), 2.

određeno je područje na kojem ima raditi. Uprava SPOM-a zaključila je ugovore sa zadrugama, narodnim dobrima, kao i privatnicima o oranju njihovih površina. Traktori imaju posla tijekom čitave godine – zimsko duboko oranje, proljetno oranje, vršenje žita i slično.

Sljedeće dvije odredbe vjerno prikazuju krutost vlasti, ali i težnju da se Pazinština okrene voćarstvu, kulturi koja je na ovom području uvijek dobro uspijevala. NOGO je na svojoj sjednici 28. veljače 1953. donio odluku o obaveznom čišćenju i špricanju voćaka.²²⁶ Svi zemljoradnici na području NOGO Pazin koji na svom zemljištu uzgajaju voćke bili su dužni najkasnije do 28. veljače svake godine na svim voćkama odstraniti suhe grane i voćke urediti. Također su dužni nakon čišćenja voćke špricati odgovarajućim sredstvima do istog datuma. Oni koji to ne mogu sami obaviti, mogu pozvati stručna lica ili iskusne poljoprivrednike i dogovoriti naplatu troškova. Za one vlasnike koji to ne izvrše predviđena je kazna do 500 dinara na temelju zakona o NOG i gradskih općina. Također, ako ne izvrše čišćenje i špricanje sami, može im gradska vlast odrediti da to izvrše stručne osobe pri NOGO, i naplatiti troškove.

Zanimljiva je i odredba o reguliranju ispaša koza. Na području Gradske općine Pazin dozvoljeno je držati jednu kozu po kućanstvu, odnosno dvije, ukoliko vlasnik uzgaja mladu radi prodaje stare. Zabranjena je ispaša na pošumljenom zemljištu, zemljištu zasađenim voćkama, a najstrože je zabranjena ispaša koza u Pazinskoj jami.²²⁷

Ima i nekoliko pozitivnih primjera razvoja nekih grana poljoprivrede na Pazinštini. Pčelarsko društvo u Pazinu osnovano je početkom 1952. godine.²²⁸ U prvih godinu dana društvo je okupilo 26 članova, koji su društvu pristupili sa 310 pčelinjih društava, sa pokretnim saćem. Nakon godinu dana djelovanja društva, odnosno početkom 1953. godine, na području Kotara Pazin ukupno ima oko 770 košnica s pokretnim saćem, pa ispada da je u društvo učlanjeno oko 40% pčelara. Društvo je u siječnju 1953. organiziralo pčelarsku konferenciju, na kojoj je donesen niz zaključaka o mjerama koje treba provoditi u cilju unapređenja pčelarstva.²²⁹ Bilo je govora o pčelinjoj paši kao o najvažnijem faktoru u pčelarstvu, podijeljen je šećer za pravljenje meda članovima društva, kao i sadnice medonosnog bilja, koje cvate u razdoblju suše, a čiju sadnju društvo potiče. Odlučeno je da se društvo učlani u Opću poljoprivrednu zadrugu Pazin, pri kojoj će formirati ogranak za pčelarstvo, da bi na taj način članovi društva lakše mogli nabavljati potreban materijal,

²²⁶ HR-DAPA, 132, NOGO Pazin, kutija 2, *Zapisnik sa sjednice*, 28.2. 1953.

²²⁷ Isto, *Zapisnik sa sjednice* 29.6. 1953.

²²⁸ „Rezultati rada Pčelarskog društva u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 30, god. 10 (1953.), 3.

²²⁹ Isto, 3.

prodavati svoje proizvode i slično. Pčelarsko društvo prethodno se povezalo i sa šumskim poduzećem, koje na preporuku društva, kod pošumljavanja sadi i medonosno bilje. Sve navedeno znak je da je pazinsko pčelarsko društvo ozbiljno prionulo poslu, i već tada osjetilo potencijal za dobre rezultate u pčelarstvu na Pazinštini.²³⁰ Udruženje pčelara u Pazinu postoji i danas, i također je aktivno u svom poslu. Jedan od pokazatelja jesu Dani meda koji se u Pazinu održavaju svake godine u veljači, a mnoštvo posjetitelja, osim samog meda, privlače i predavanja, radionice, te razni proizvodi, materijali i alati potrebni u ovom poslu.

Na godišnjoj skupštini Kotarskog saveza poljoprivrednih zadruga u Pazinu, krajem svibnja 1954. godine izneseno je sljedeće: Narodni odbor kotara Pazin podiže 1954. godine lozno – voćni rasadnik od 10 hektara, koji bi od sljedeće godine trebao zadovoljiti potrebe kotara. Sadi se u kotaru i velik broj vinove loze (Motovun). Govori se o potrebi gradnje vinarskog podruma u Pazinu, jer seljaci nemaju kamo s vinom, zbog primitivne prerade vina i slabog skladištenja, godišnje u kotaru propadaju velike količine vina. Kotar Pazin godišnje proizvede oko 500 vagona vina, a ima prostora za uskladištenje tek oko 50 vagona. Izgradnjom podruma riješio bi se veliki problem poljoprivrede čitavog kotara. Projekt je izrađen, po kojem bi izgradnja podruma koštala 110 milijuna dinara, a kotarski savez tražit će zajam za njegovu gradnju. Osnovana je i stanica za otkup jaja, za područje kotara Pazin, koja je dosada otkupila preko 300 000 jaja. Isporučena je već i vagonaska pošiljka za Njemačku. Ipak se primjećuje kako se u kotaru ekonomije Općih poljoprivrednih zadruga još uvijek bave svim i svačim, umjesto da uvedu plodored i vode računa o rentabilnim kulturama. Neke opće poljoprivredne zadruge se još uvijek dobrim djelom bave ugostiteljstvom i trgovinom, što je i potrebno jer na terenu još uvijek nema dovoljno prodavaonica pa su zadruge na tom području jedine koje se time bave.²³¹

²³⁰ Isto, 3.

²³¹ „Zadruge Pazinskog kotara na unapređenju i jačanju poljoprivrede“, *Glas Istre*, br. 20, god. 11 (1954.), 1-3.

11. OBRT, TRGOVINA I TURIZAM

Državna politika nakon rata nije podupirala razvoj privatnog obrta, već ga je namjeravala pretvoriti u državni posao. Stoga imamo tek nekoliko vijesti o obrtnicima u poslijeratnom Pazinu.

Izvjescni Viktor i Guido iz Pazina sami su skupili potreban materijal i alat i počeli s radom, popravljaju bicikle i druga vozila u svojoj radionici u Pazinu, koju su im Nijemci bili opljačkali.²³² Oni su u *Glasu Istre* iz srpnja 1945. godine navedeni kao primjer samoinicijativne obnove zemlje. No, iz današnje perspektive Guida i Viktora možemo promatrati kao jedne od rijetkih, odnosno jedne od prvih obrtnika u netom oslobođenom Pazinu.

U prvim poslijeratnim godinama radi se na obnovi i izgradnji. U tom smjeru organizirani su razni tečajevi, a jedan od njih je tečaj za zidare i tesare koji se u Pazinu održavao sredinom 1947. godine.²³³ Teorijski dio odvijao se u prostorijama pazinske gimnazije, a praktični dio sastojao se u gradnji jedne spaljene kuće u Pazinu, dobrovoljnim radom i uz pomoć profesionalnih zidara. Polaznici tečaja najprije polažu za polukvalificiranog majstora, potom pohađaju praksu šest mjeseci, nakon čega pohađaju viši tečaj i osposobljavaju se za kvalificiranog majstora. No moraju se obvezati da će najmanje dvije godine raditi u državnom građevnom poduzeću. Organiziraju se i domaćinski tečajevi u poljoprivrednoj školi u Pazinu, tečajevi šivanja za žene i slično.

Sljedeći podatak o obrtnicima u Pazinu potječe tek iz 1952. godine kada Latif Sulejmanović, slastičarski obrtnik iz Poreča, moli NOGO za izdavanje dozvole za vođenje privatne slastičarnice u Pazinu.²³⁴ Molba je zaprimljena 12. studenog 1952. godine, riješena je pozitivno, a „Komunalac“ će mu ustupiti mjesto za lokal. „Komunalac“ je ustanova sa samostalnim financiranjem NOGO-a Pazin, a kako samo ime sugerira, zadužena je za komunalne poslove. Istovremeno, Pave Rajković, čistač cipela, upućuje molbu NOGO Pazin da mu odobre obavljanje obrtničkog rada na položaju pred kavanom „Učka“, odnosno kod hotela „Istra“.²³⁵ Molba je prihvaćena, uz odštetu od 300 dinara, na godinu dana, uz obrazloženje kako u gradu nema uslužnog obrta ove vrste.

²³² „Kratke vijesti“, *Glas Istre*, br. 64, god. 3 (1945.), 3.

²³³ „U Pazinu započeo tečaj za zidare i tesare“, *Glas Istre*, br. 7, god. 5 (1947.), 4.

²³⁴ HR-DAPA, 132, NOGO Pazin, kutija 2, *Molba za otvaranje slastičarske radnje*, 12. 11.1952.

²³⁵ Isto, *Molba za otvaranje obrtničkog rada*, 16.7.1952.

Ako već ne možemo govoriti o privatnim trgovcima i obrtnicima u Pazinu, možemo o onim državnim, udruženim. Jedno takvo je Zanatsko-stolarsko poduzeće „Proleter“, osnovano odlukom NOK Pazin 1949. godine.²³⁶ Ono je obuhvatilo sve zanate i zanatlije koji su se dobrovoljno udružili. Početak opisuju kao veoma težak, nije bilo dovoljno sredstava, mehanizacije, kao ni iskustva. Poduzeće je s radom započelo s dva majstora i s desetak naučnika, u trošnoj zgradi. U nekoliko godina poduzeće je ipak uspjelo postati konkurentno na tržištu, sa sve više novih proizvoda. Poduzeće je do 1953. godine imalo stolarsku radionicu, pekaru, tiskaru, te brijački i frizerski obrt. Najuspješnija od njih bila je stolarska radionica, a stolarske radove vršili su i izvan pazinskog kotara. Godinu 1953. novi direktor poduzeća, Antun Debeljuh, vidi kao prekretnicu.²³⁷ Nabavljeni su tada potrebni strojevi za stolarsku radionicu, zaposleno je dvoje novih majstora stolara (koji su sa sobom donijeli vlastiti alat), te su se neke grane odvojile od stolarske radionice i počele djelovati samostalno. Poduzeće je prešlo na proizvodnju sve traženijih roleta. Direktor Debeljuh u intervjuu za *Glas Istre* kaže kako je poduzeće spremno da izradi svaku potencijalnu veću narudžbu. Govori i o planovima u budućnosti – poduzeće želi nabaviti jedan veliki gater za piljenje drvenih trupaca, koji bi koristio njima ali i privatnim osobama, jer u pazinskom kotaru 1954. postoji samo jedan takav u Cerovlju. Direktor naglašava kako „Proleter“ izrađuje kvalitetan namještaj, te od gradskih vlasti već neko vrijeme pokušava dobiti lokal za vlastitu prodavaonicu, no još uvijek bez uspjeha. Nedostatak materijala i sirovina i kod njih se osjeća, pa su primjerice zbog nestašice nitrolaka za lakiranje namještaja primorani dizati cijenu proizvoda, jer im to usporava posao. Dodajmo ovome još i činjenicu kako stolarska radionica ovog poduzeća nema priključak na vodovod sve do 1954. što im dodatno otežava posao.

Prvi organizirani oblici državne trgovine datiraju u lipanj 1945. godine, kada je osnovana filijala Poduzeća za veletrovinu iz Rijeke „Istarsko dioničarsko društvo“.²³⁸ Nakon više reorganizacija, 1954. godine formirano je Trgovačko poduzeće „9. septembar“ Pazin za trgovinu u gradu, te Zadružno trgovačko poduzeće Pazin za trgovinu na selu i za otkup poljoprivrednih viškova.

Krenulo se ponovno i s održavanjem sajмова diljem Istre. Ti sajmovi zamišljeni su kako bi se na njima trgovalo u prvom redu stokom, ali i svim drugim potrebštinama. U početku je dozvoljeno samo prodavanje stoke za rad i rasplod, ne i za klanje, i to zbog

²³⁶ „Poduzeće „Proleter“ iz Pazina dobro posluje.“, *Glas Istre*, br. 42, god. 11 (1954.), 2.

²³⁷ Isto, 2.

²³⁸ Strčić, 57.

nestašice stoke u Istri. Bilo je to strogo regulirano, pa su prodavatelj i kupac stoke morali najprije ishoditi dozvolu za kupnju odnosno prodaju stoke kod nadležnog NOO-a. Prema pisanju *Glasa Istre*, prvi sajam nakon oslobođenja u Istri je održan 18. lipnja u Motovunu.²³⁹ U Vodnjanu je prvi sajam nakon oslobođenja održan 6. listopada, odnosno prve subote u listopadu. Taj je običaj održavanja sajma prve subote u mjesecu i danas opstao u Vodnjanu. Već sljedeće subote nakon vodnjanskog sajma, održan je i sajam u Buzetu. *Glas Istre* javlja kako se na spomenutim sajmovima trguje govedom, ali i sijenom, te praščićima.²⁴⁰ Osim novčanog plaćanja mijenja se i roba za robu, npr. vino za svinju i slično. Ovakvim sajmovima, naglašava *Glas Istre*, oživljava se privreda u Istri.

Dana 6. kolovoza 1946. održan je i u Pazinu prvi sajam od oslobođenja.²⁴¹ Održan je povodom blagdana Sv. Franje. Zadnji sajam u Pazinu održan je 1942. godine kada su fašisti napali seljake i batinali ih zato što su govorili hrvatskim jezikom. *Glas Istre* javlja o dobroj posjećenosti ovogodišnjeg sajma, kao i o uspješnom prometu mješovitom robom na sajmu. U prilično iscrpnom izvještaju sa sajma, doznajemo kako se skupilo preko 5000 seljaka iz čitave Istre. Prodano je preko 90 komada sitne stoke od 187 dovezene, i krupne oko 142 komada od 239 dovezene.²⁴² Sajam je završen velikim narodnim veseljem u Narodnom domu. Zanimljivo kako je 6. kolovoza 1946. godine bio utorak, odnosno prvi utorak u mjesecu, a i danas se pazinski sajam održava svakog prvog utorka u mjesecu. Drugim riječima, ta se tradicija održala do danas.

NOGO Pazin je na svojoj sjednici 29. lipnja 1953. donio odluku o izmjenama i dopunama zakona o sajamskom redu na području grada Pazina.²⁴³ Mijenja se članak 26. koji sada glasi da će kaznu od 100 dinara platiti oni koji robu i poljoprivredne proizvode prodaju izvan za to određenog prostora i bez izričite dozvole. Također, ako se služe neispravnim i nedozvoljenim mjerama, ukoliko kupljenu robu prodaju istog dana, ako krupnu stoku ostave na sajmištu nevezanu ni čuvanu, i ako trguju stokom izvan stočnog sajmišta. Kaznu mogu na licu mjesta naplatiti pripadnici milicije, trgovinske inspekcije i narodni stražar NOGO Pazin.

Ovo dokazuje kako su se na sajmovima pojavljivali preprodavači, a ljudi su čini se, sve više počeli trgovati stokom bez važeće dozvole i izvan predviđenog prostora, odnosno „na

²³⁹ „Održavanje sajmova u Istri“, *Glas Istre*, br. 296, god. 4 (1946.), 2.

²⁴⁰ Isto, 2.

²⁴¹ „Veliki sajam u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 297, god. 4 (1946.), 3.

²⁴² Isto, 3.

²⁴³ HR-DAPA, 132, NOGO Pazin, *Zapisnik sa sjednice NOGO*, 29. lipnja 1953., kutija 2.

crno“. Također je i dalje bilo nevezane stoke i ostavljene bez nadzora, koja predstavlja opasnost za sve posjetitelje i prolaznike.

Trgovina kakvu danas poznajemo nije u ovom razdoblju zaživjela u Pazinu. Stanovništvo čitavog kotara opskrbljivalo se u državnim poduzećima za trgovinu, ali i u zadrugarskim trgovinama koje se organiziraju i otvaraju na području kotara. Kotarsko opskrbno poduzeće dobavljalo je robu i usmjeravalo ju prodavaonicama na selu. No često se događalo kašnjenje robe, problemi s isplatom, ili pak dovoženje pokvarene robe.

Trgovina u Pazinu tijekom prvih deset godina nakon Drugog svjetskog rata dakle nije na zavidnoj razini. Prodavaonice u kotaru nisu dovoljno opremljene, ne može se u njima naći ono što svakodnevno treba stanovnicima. Građani negoduju protiv poduzeća koje se bavi trgovinom i opskrbom, dok ovi krivicu prenose na njihove nabavjačke službe.²⁴⁴ Trgovačka mreža ima slabosti s narudžbom, opskrbom i distribucijom. Godine 1953. i sam Vjekoslav Ivančić – Đidi, koji je u Pazinu obnašao dužnost sekretara Kotarskog komiteta SKH, izjavljuje kako je veliki problem Pazina trgovina i opskrba.²⁴⁵ Česte su nestašice mesa, pogotovo ljeti, jer Grad ne raspolaže sa dovoljnim brojem velikih frižidera za čuvanje tog mesa. Osim toga i asortiman robe je siromašan, nema dovoljno voća i povrća. Možemo reći kako u ovom razdoblju trgovačka mreža još uvijek ne odgovara potrebama potrošača u pogledu kvalitete, asortimana, ni cijena. Čini se da „podržavljenje“ trgovine također nije dalo pozitivne rezultate. No, zato su svaki oblik pronevjere i manjka novca u blagajnama trgovačkih poduzeća ili zadrugarskih trgovina, vlasti odmah kažnjavale i pozivale na savjesnost u socijalističkoj izgradnji.

Među materijalima gradskih i kotarskih vlasti nailazimo tako na prepiske o manjkovima i pronevjerama u trgovačkim radnjama diljem Kotara Pazin. Ti manjkovi dostižu gotovo dva i pol milijuna dinara, te su za toliko oštećeni zajednica i potrošači, poručuju nadređeni. Konkretno, u prodavaonici poljoprivredne zadruge iz Kašćerge zabilježen je jedan ovakav slučaj, i za to je već osuđena jedna žena. U samom Pazinu takvih je prijestupa bilo u obrtničkoj komori, u prodavaonici namirnica „9. septembar“, pa i u novoosnovanom poduzeću „Kamen“.²⁴⁶

²⁴⁴ „Neke slabosti u trgovačkoj mreži u Kotaru Pazin“, *Glas Istre*, br. 25, god. 9 (1952.), 2.

²⁴⁵ „Razgovori o Pazinu i Pazinštini“, *Glas Istre*, br. 30, god. 10 (1953.), 2-3.

²⁴⁶ HR-DAPA, 132, NOGO Pazin, *Izveštaj o radu NOGO za 1954. godinu*, kutija 8.

U zadnjoj godini ovog promatranog razdoblja Pazin mješovitom robom opskrbljuju: trgovačko poduzeće 9. septembar, zatim Zadržno trgovačko poduzeće i OPZ Pazin. Tu su još i Ugostiteljsko poduzeće, pekara, prodavaonica voća i povrća, ljekarna, dvije mesnice itd. Neki od problema s kojima Pazinjani tada muku muče su radno vrijeme mesnice koje je bez ikakvog reda. Često se događalo da obje mesnice ostanu bez mesa. Slično je i s kruhom. Otvorena je ubrzo i druga pekara u gradu ali to nije riješilo problem nestašice kruha u gradu. Osim što često nema mesa, kad ga ima onda je razbacano po mesnici, ljudi ga diraju i oprobavaju, dok se drugi pitaju gdje je inspekcija da to vidi.²⁴⁷

Naravno da u ovom razdoblju još ne možemo govoriti o razvitku turizma u Pazinu i na Pazinštini u današnjem smislu riječi. Ipak, pomalo iznenađujuće, u Pazinu u ovom razdoblju djeluju dva hotela. Radi se o manjim hotelima, koji su naravno pod državnom vlašću. Vidjet ćemo u kakvom su stanju bili i kolika im se važnost pridavala.

Sredinom rujna 1946. otvoren je u Pazinu obnovljeni hotel i restoran „Istra“. *Glas Istre* razlog otvaranja hotela u Pazinu vidi u postojanju mnogih oblasnih, ali i drugih ustanova u Pazinu, kao i u kretanju mnogih službenika na ovom prostoru, koji dolaze ovamo poslovno. Hotel raspolaže s 26 kreveta i sa prostranom blagovaonicom. Hotelom u početku upravlja Komunalno poduzeće grada Pazina.²⁴⁸ Narodne vlasti imaju u planu daljnje otvaranje ovakvih komunalnih ugostiteljskih poduzeća po svim gradovima u Istri, u kojima se za to osjeća potreba. U prosincu 1947. *Glas Istre* javlja o daljnjim radovima na proširenju hotela Istra.²⁴⁹ Zbog sve življih prometnih prilika u Pazinu, za strance i za domaće goste dobit će se proširenjem još 18 soba, restoran i bar. Sredinom 1947. godine osnovano je ugostiteljsko poduzeće „Učka“, koje je objedinilo ranije samostalne ugostiteljske radnje i ugostiteljski objekt „Partizan“ koji je raspolagao sa dvadeset kreveta.²⁵⁰

Nešto kasnije, odnosno u svibnju 1953. nailazimo u *Glasi Istre* na članak o hotelima u Istri. Spominju hotele u Rovinju i Poreču, pa i onog u Pazinu koji nosi ime „Partizan“. Ne da se iščitati gdje se on točno nalazi, no doznajemo kako ima prizemlje i prvi kat, kreveti su dobri i udobni za spavanje, no kupaonica je opisana kao veoma nehigijenska. „*Mnogo mi je trebalo dok sam otkrio školjku za nuždu. To je u stvari bila neka čudna povisoka izdubena stvar, izvana obložena pločicama. Rub joj je uokviren željezom koje je bilo sve mokro. Na njoj*

²⁴⁷ „Zapiši to, Bogdane“, *Glas Istre*, br. 51, god. 12 (1955.), 3.

²⁴⁸ „Otvoren hotel „Istra“ u Pazinu“, *Glas Istre*, br. 333, god. 4 (1946.), 3.

²⁴⁹ Isto, 3.

²⁵⁰ Isto, 3.

je nemoguće sjediti a još manje čučati. Papiru, razumije se, nigdje traga nema. U umivaonicima u sobama, bio je na raspolaganju za svakoga nešto više od pola litre vode. Mi smo pomislili da je posvećena, pa je nismo niti svu potrošili.“²⁵¹ Pazin dakle i dalje posjeduje hotel u pedesetim godinama prošlog stoljeća, s udobnim krevetima, no s nehigijenskim i skromnim nužnikom, na što na ironičan način ukazuje autor ovog članka. No, isti je autor zamjerke našao i u hotelima u Poreču i Rovinju, koje je tih dana posjetio. Za Poreč mu je ostalo u sjećanju kako nisu mogli prespavati u hotelu „Parentino“, jer nitko nije mogao pronaći ključ od ulaznih vrata hotela, pa čak ni kad je sam direktor hotelskog poduzeća alarmiran. Također upozorava na prašinu koje u unutrašnjosti porečkog hotela „Rivijera“ nije manjkalo. U Rovinju se žali na neosvijetljeni put od glavne ceste do vile u kojoj ima prenoćiti, a u sva tri grada koje je posjetio, napominje kako je teško razaznati gdje se hotel nalazi, jer nema oznaka i slično. Ostaje pitanje koliko je tekst vjerodostojan, a koliko je stvari „nadodano“, no ostaje činjenica kako je ovo vrijeme začetka masovnijeg turizma na našoj obali, pa su (početničke) greške, nesnalaženje u novim situacijama i neznanje, očekivani.

Čini se kako su se 1953. godine prostorije hotela „Istra“ počele koristiti kao uredi uprave hotelskog poduzeća. Četvero ljudi, kako prenosi *Glas Istre*, došlo je u lipnju 1953. prenoćiti u Pazin, povodom otkrivanja spomenika Vladimiru Gortanu u Bermu.²⁵² Sve sobe hotela „Partizan“ bile su zauzete pa su poslani u hotel „Istra“. Opis hotela Istra nije dobar – pauci po zidovima, neizolirane žice koje vire iz zidova. Autor članka ponovno na ironičan način poručuje – „kad se već osoblje hotela ne brine za ljude neka bar pauke zaštite i maknu one žice sa zida“.²⁵³ Hotel „Partizan“ je pun jer mnoštvo ljudi dolazi na proslavu u Beram. Bila je ovo jedna od rijetkih prigoda kada su hoteli u Pazinu mogli „opravdati“ svoje postojanje popunjenošću, što su čini se, i bili, no također se čini kako nisu bili na visini što se tiče higijene i usluge. Da su inače bili nepopunjeni, svjedoči činjenica kako su sobe hotela Istra, osim što nisu uređene da prime goste, korištene kao sobe za odlaganje uredskog materijala.

²⁵¹ „O hotelima u Istri“, *Glas Istre*; br. 33, god. 10 (1953.), 5.

²⁵² „Opet o hotelima“, *Glas Istre*, br. 23, god. 10 (1953.), 3.

²⁵³ Isto, 3.

12. RADANJE INDUSTRIJE

Iako je država počela provoditi politiku industrijalizacije zemlje odmah nakon rata, u Pazinu se industrijalizacija počinje osjećati s odmakom od jednog desetljeća. Prvih poratnih godina na ovom području djeluje samo tvornica cigli i crjepova u Cerovlju, a spomenuti možemo i sušionicu duhana u Sv. Petru u Šumi, te poduzeća „Kamenolom“ iz Pule i „Istarske boksite“ koji na području pazinskog kotara djeluju samo sporadično. Drugim riječima, navedena poduzeća svoje sjedište nemaju u Pazinu, a na otvaranje prvih takvih moralo se čekati sve do 1954. godine.

Pritom se misli na poduzeće „Kamen“ za eksploataciju i obradu kamena, koje je osnovano 1954. godine. Gradske vlasti, kao i *Glas Istre*, odmah po osnivanju, daju mu velike šanse i predviđaju svijetlu budućnost. Iz spisa gradskih vlasti nailazimo na tekst koji glasi: „*novoosnovano poduzeće Kamen daje nam nade da će se razviti u jedno jako privredno poduzeće jer ima velike zalihe kamena dobre kvalitete i veliko potraživanje za njim. Ovo tek osnovano poduzeće već je zaposlilo priličan broj radnika, a uskoro će ih zaposliti još jedan veći broj.*“²⁵⁴ „Kamen“ je, inače, zatražio od gradskih vlasti da odaberu i odobre mjesto u neposrednoj blizini grada, na kojem bi se razvila pilana.

Glas Istre je također popratio osnivanje i napredovanje „Kamena“. Spominju izvjesnog Viktora Runka, nekadašnjeg pazinskog veletrgovca, koji se zajedno sa svojim bratom bavio prodajom pazinskog kamena i na tome stekao bogatstvo. Kamen se tada izvezio u Njemačku i Ameriku i ukrašavao tamošnje velike zgrade. Nakon toga, kameno bogatstvo Pazinštine ostalo je netaknuto sve do 1954. godine, jer prema pisanju *Glasa Istre*, nije bilo mogućnosti ni sredstava da se osnuje poduzeće koje bi se bavilo eksploatacijom kamena. No odlukom Narodnog odbora kotara, koji je dao i početni kapital od milijun dinara, započelo je s radom poduzeće „Pazin – Kamen“. Na samom početku imalo je sedam radnika, dok ih na kraju godine ima već 35, s daljnjom tendencijom rasta. Postojali su zaista svi uvjeti za to; sveučilišni profesor Bolčić iz Zagreba, na području Kotara Pazin vršio je istraživanja kako bi se ustanovilo kolike su naslage kamena na ovom području. Rezultati istraživanja pokazivali su kako prvoklasnog kamena, ali i onog nešto slabije kvalitete, ima u izobilju. Dotad je mjesečna proizvodnja Kamena svega oko 20 kubika mjesečno, dok su narudžbe bile daleko veće. Razlog tako ograničene proizvodnje leži u pomanjkanju tehničkih sredstava za rad, jer se sve radilo ručno, što je bitno usporavalo rad i povećavalo troškove, no u planu je bila opskrba

²⁵⁴ HR-DAPA, 132, NOGO Pazin, *Izveštaj o radu NOGO za 1954. godinu*, kutija 8.

poduzeća novim gaterima za piljenje kamenih blokova, kao i freza za rezanje kamenih ploča, što bi uvelike ubrzalo i olakšalo proizvodnju. U ovoj prvoj godini poslovanja, poduzeće raspolaže samo jednom drobilicom za kamen, te prodaje samo velike kamene blokove, čime mnogo gubi jer bi, kada bi posjedovali strojeve za finalnu obradu, cijena kamena bila barem trostruka.²⁵⁵ Pomoć u ranoj fazi osnivanja ovog poduzeća dali su i građevno poduzeće „Velebit“ iz Rijeke, te Izvršno vijeće NRH, koje je poduzeću dodijelilo dva milijuna dinara za istražne radove. Mnogi su, dakle, prepoznali potencijal ovog novoosnovanog poduzeća u Pazinu.

Već u prvoj godini poslovanja, mnoge strane zemlje pokazale su interes za blokove pazinskog kamena, među njima su SR Njemačka, Belgija, Nizozemska, Italija, a jedna pošiljka kamenih blokova otišla je u Pakistan. Poduzeće je 1955. godine po prvi put svoje proizvode izlagalo na Zagrebačkom velesajmu, uz dobre rezultate. Krajem 1955. „Kamen“ ima preko 110 zaposlenih, od kojih je 30-ak kvalificiranih radnika, a planira se organiziranje tečajeva i za ostale radnike.²⁵⁶ Od Izvršnog vijeća NRH zatražen je 1955. godine najam od 72 milijuna dinara za gradnju pilane u Pazinu. Na taj način također bi se povećala proizvodnja, ali i prihodi, jer bi poduzeće imalo mogućnost izvoza i finalno obrađenih ploča, ne samo „sirovih“.

Stalna ulaganja, kvalitetan materijal, kao i kvalitetni ljudi u rukovodstvu, ali i u proizvodnji, podići će ovu firmu na visoku razinu, koja će se održati sve do današnjih dana. Danas je ova tvrtka dosegla brojku od oko 400 radnika, te uspješno posluje u zemlji i inozemstvu.

²⁵⁵ „Pazin – Kamen, poduzeće koje mnogo obećava“, *Glas Istre*, br. 48, god. 11 (1954.), 2.

²⁵⁶ Isto, 2.

ZAKLJUČAK

Pobjeda 1945. godine nad zajedničkim neprijateljem nije zbližila saveznike, već su se oni počeli razdvajati na dva suprotstavljena bloka. Na taj način velike sile odmah su krenule s kršenjem nekih povelja i dogovora koje su prethodno same postavile i koje su trebale jamčiti mir i sigurnost u novonastalom poratnom svijetu. Novu podjelu u svijetu osjetila je direktno i Istra, po pitanju razgraničenja između nove, Titove Jugoslavije i Italije. Prikazali smo neke crtice „iz ulice“, pokušavši doprijeti do malog čovjeka u maloj sredini, i shvatiti kako to izgleda iz njegove perspektive i kakve refleksije to ima na njegov život i svakodnevicu. Jasno je da su iza marševa, skandiranja, nošenja transparenta i zastava stajali dobro uhodani sustavi, no to ne mora biti loše, jer bila je to prilika da se u Pazinu izvedu najbolje domaće pjesme s najboljim glazbenicima, da se razgledaju dobro koncipirane izložbe, na koncu, da grad oživi i da ljudi barem nakratko zaborave na ratne strahote i ponadaju se pravednom ishodu. Tu jugoslavenska vlast nije imala nikakve skrivene namjere, jer i njoj je bilo u interesu da joj pripadne što je moguće veći dio teritorija.

Pazin se nakon rata obnavlja prilično sporo, materijalno stanje ovdašnjeg stanovništva je skromno, obnovu predvode omladinci i radne brigade, koji su ujedno prvi indikatori udarništva na Pazinštini. *Glas Istre* u nekoliko navrata imenuje pojedince koji su na obnovi, čišćenju ruševina, i raznim sakupljačkim akcijama bili najistureniji. Ti su pojedinci, kao i čitave brigade, tada uživali u tome da mogu biti prvi, na taj način dajući svoj doprinos u obnovi i razvoju zemlje. Danas znamo da su oni osim toga i način da se primjerice pokaže kako Jugoslavija može srušiti Sovjetske norme u udarništvu. Nova država tek je stvorena, a stvaraju se tada i njeni politički obrasci, rituali. Vidjeli smo kako je to u Pazinu odmah zaživjelo, masovnim odazivom na novoosnovane tradicije.

Promatrano razdoblje donosi pad broja stanovništva u selima koja gravitiraju Pazinu, i istodobni porast broja stanovnika u gradu Pazinu. Radi se o uobičajenom obrascu u poratnoj Jugoslaviji, zbog državne politike industrijalizacije i deagrarizacije. Pazin je ipak ovdje specifičan po nešto zakašnjoj industrijalizaciji, vidjeli smo da ona počinje tek na kraju promatranog razdoblja. Osim porasta broja stanovnika, u ovom razdoblju počinje i trend starenja stanovništva, iako zasad tek s prvim naznakama. Razlog tom starenju stanovništva jest i emigracija. Emigracija, bilo prisilna po oslobođenju, bilo optirana (talijansko stanovništvo), ili pak „trbuhom za kruhom“ (Hrvati u gradove ili u inozemstvo), konstanta je ovog razdoblja i odrednica kretanju broja stanovništva u Pazinu u prvom poratnom desetljeću.

Pazinska gimnazija dva puta je selila unutar tek nekoliko godina. Svaki put u veći prostor, a otvaranje nove škole 1949. godine bio je jedan od svjetlijih trenutaka u ovom razdoblju. Dom gimnazije bio je pun, kao i onaj Sjemeništa, dok mu 1952. nije zabranjen rad. Međutim, Poljoprivredna škola se u Pazinu nije uspjela dugo održati, a razlozi mogu biti višestruki. Jedan od njih može biti u tome što jedna takva, ako ne i bolja škola tada postoji u Poreču, gdje uz nju i danas postoji Poljoprivredni institut. No, poljoprivreda općenito tada loše funkcionira na Pazinštini, kao i u čitavoj zemlji, forsiraju se zadruge, kao i pretvaranje seljaka u radnike, što rezultira neuspjehom zadruga i okretanju seljaka samom sebi. Takvom seljaku ne treba školovanje u poljoprivrednoj školi, pa je i ona u Pazinu šezdesetih godina zatvorena.

Narodni dom osnovan je u Pazinu 1905. godine, i ubrzo postao centrom okupljanja narodnjačke misli, primivši u svoj prostor Hrvatsku čitaonicu koja je tu otprije djelovala. Narodni dom se 1945. godine obnovio sredstvima narodnog odbora, i čini se da je ponovno oživio kulturni život u Pazinu. Održavaju se domaće i gostujuće predstave, predavanja, koncerti, a ima i plesa, pjesme i igre. Čitajući *Glas Istre*, dobiva se dojam kako se čitav kulturni život odvija unutar doma, tek poneka rijetka vijest o nekom događanju izvan njega. Publika očito u Pazinu postoji za ovaj vid zabave, jer često čitamo o prepunoj dvorani i oduševljenoj publici. Ipak, treba napomenuti kako se, naročito u prvim godinama od oslobođenja, radi uglavnom o politički podobnim odnosno odabranim komadima koji će se izvoditi. To nije ništa neobično ako znamo da je na razini države postojao sustav koji je regulirao što se može gledati a što ne, što jest umjetnost, što nije i slično. No, prema pisanju *Glasa Istre* pazinski je Dom kulture već pedesetih godina u lošem stanju, prokišnja krov i slično, što ukazuje na to da je nakon rata popravljen na brzinu i uz puno nedostataka. Također, čini se kako tada od kulturnih sekcija u gradu djeluje tek limena glazba, pa se postavlja pitanje otkud ponovno nazadovanje u kulturnoj sferi Pazina.

Stanje u zdravstvu prilično je loše, dugo vremena Pazin s okolicom raspolaže tek sa dva liječnika i jednim stomatologom. Visoka je i stopa smrtnosti kod novorođenčadi, što je bio jedan od pokazatelja da hitno treba izgraditi zdravstvenu stanicu u Pazinu, što je i učinjeno početkom pedesetih godina, što čini pozitivan pomak u zdravstvenoj skrbi. Čini se kako je smrtnost djece visoka zbog opće nespremnosti za odlazak doktoru, ali i rezultat loše higijene i neznanja. Vidjeli smo kako je upravo kod gradnje zdravstvene stanice dolazilo do pronevjera, te kako je u Pazinu dolazilo do nevjerojatnih, gotovo filmskih scenarija nezakonitih radnji.

Zahvaljujući fiskulturnim sletovima i omasovljavanju i ovog aspekta života, Pazin je dobio svoje Sportsko društvo koje se je doduše borilo sa stalnom nestašicom financijskih sredstava, no istodobno postizalo zapažene sportske rezultate. Ponovimo kako je jedan od ciljeva fiskulture ipak bio stvaranje jakih, zdravih i otpornih radnika.

Ukoliko su i postojali, obrtnici iz Pazina vjerojatno su optirali za Italiju nakon rata, a država je svaki oblik obrta i trgovine pretvarala u državna poduzeća, tako da o pazinskim obrtnicima i trgovcima u ovom razdoblju gotovo nemamo vijesti. Postojala su dakle državna poduzeća, koja su redovito imala problema s opskrbom dovoljnih količina mješovite robe, što se također podudara sa stanjem u čitavoj zemlji.

Kraj našeg promatranog razdoblja ujedno je početak jednog novog razdoblja za Pazin i Pazinštinu, a to je razdoblje razvoja industrije. Taj je razvoj započeo osnivanjem „Kamena“, nastavio se otvaranjem „Istraplastike“ 1957. godine, poduzeća za izradu artikala od plastičnih masa, a 1958. godine, na dan Narodnog ustanka, svečano je puštena u rad „Pazinka“, tekstilna industrija. Ta su tri poduzeća odigrala presudnu ulogu u industrijskoj ekspanziji Pazina koja je započela u drugoj polovici pedesetih i trajala sve do devedesetih godina prošlog stoljeća. Šezdesetih godina započeo je s radom i „Puris“, zatim tvornica stočne hrane, građevinsko poduzeće „Vladimir Gortan“ nastavilo je s dobrim poslovanjem, a pozitivnih primjera ima još. Iz godine u godinu rastao je broj zaposlenih u industriji, a raste i proizvodnja, pa je primjerice 1956. godine industrija u Pazinu činila 3,3% dohotka, da bi 1965. godine njeno učešće naraslo na 35% pazinskog proračuna. Ovi podaci potvrđuju već iznesenu tezu da je Pazin nešto kasnije ušao u proces industrijalizacije u odnosu na druge gradove u njegovoj okolini.

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Dolazak Međusavezničke komisije u Pazin (Izvor: *Glas Istre*, ožujak 1946.)

Slika 2. Svečano otvaranje zgrade nove gimnazije u Pazinu (Izvor: *Glas Istre*, rujan 1949.)

Slika 3. Narodni dom u Pazinu (Izvor: *Glas Istre*, veljača 1946.)

Slika 4. Pazinska radna brigada pred polazak na prugu Lupoglav-Štalije (Izvor: privatna zbirka Enrica Depiere, Tinjan)

Slika 5. Traktorska brigada SPOM-a u Pazinu spremna za polazak na oranje (Izvor: *Glas Istre*, travanj 1947.)

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Državni arhiv u Pazinu:

Kotarski savez poljoprivrednih zadruga Pazin, HR-DAPA-266

Narodni odbor Gradske općine Pazin, HR-DAPA-132

Narodni odbor Kotara Pazin, HR-DAPA-87

Oblasni Narodnooslobodilački odbor za Istru, HR-DAPA-397

Sportsko društvo „Pazin“, HR-DAPA-787

Glas Istre, 1945. – 1955.

Literatura

1. Bratulić, Josip i Šimunović, Petar, *Prezimana i naselja u Istri*, Čakavski sabor Pula, Pula, 1985.
2. Cerovac, Vinko, „Društveno-ekonomski razvoj Pazina i Pazinštine u prvih deset godina slobode (1945. – 1955.)“, *Pazinski memorijal: 19*, ur. Galiano Labinjan, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin, Pazin, 1989., 71 – 80.
3. Crljenko, Branimir, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, ur. Josip Šiklič, Knjižnica acta, Pazin, 1999., 107 – 128.
4. Crnobori, Tone, „Školstvo i kulturno – prosvjetna djelatnost u Istri neposredno nakon oslobođenja“, *Pazinski memorijal: 14*, ur. Ante Bartolić, Katedra čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1985., 99 - 112.
5. Depiera, Enrico, „Partizanske pošte na području Istarsko-riječke regije“, *PTT Arhiv*, br. 24, 1986., 267 – 309.
6. Depiera, Enrico; Defar, Hrvoje, „Svjedočanstvo o stanju u Tinjanu u vrijeme egzodusa“, *Tinjanski zbornik*, ur. Josip Šiklič, Matica hrvatska, Pazin, 2005., 154 – 160.
7. Drndić, Ante, „Pokretanje Glasa Istre i druga sjećanja“, *Pazinski memorijal: 13*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora Pazin, Pazin, 1984., 149 - 160.

8. Dukovski, Darko, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943. – 1955.)*, C.A.S.H., Pula, 2001.
9. Gržinić Valentina, „Jugoslavensko trojstvo: rad, mladost i Republika. Obilježavanje socijalističkih praznika u Istri“, *Radionica za suvremenu povijest. Istraživanja diplomanata pulskog Sveučilišta 2011.-2013.*, ur. Igor Duda, Anita Buhin, Igor Stanić, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Srednja Europa, Pula-Zagreb, 2013., 71 – 87.
10. Hek, Antun, „Đački dom – biskupsko sjemenište – Pazinski kolegij“, *Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899. – 1999.*, ur. Josip Šiklič, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile Pazin, Pazin, 1999., 533 – 540.
11. Jandrić, Berislav, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
12. Klemenčić, Mladen, Vesna Kušar, Željka Richter, „Promjene narodnosnog sastava Istre. Prostorna analiza popisnih podataka 1880.-1991.“, *Društvena istraživanja*, 6-7 (4-5), 1993., 607 – 629.
13. Krmac, Dean, *Na izvorima istarskog vodovoda*, Istarska kulturna agencija, Pula-Buzet, 2013.
14. Legović, Marko, „Društveno-ekonomski odnosi u poljoprivredi Pazinštine od druge polovine 19. stoljeća do 1. svjetskog rata, s osvrtom na razdoblje poslije 2. svjetskog rata“, *Pazinski memorijal: 21*, ur. Petar Strčić, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre Pazin, Pazin, 1990., 81 - 106.
15. Matošević, Andrea, *Socijalizam s udarničkim licem. Etnografija radnog pregalaštva*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb, 2015.
16. Nejašmić, Ivica, *Migracija kao faktor demografskih promjena u Pazinštini*, Centar za istraživanje migracija Zagreb, Zagreb, 1980.
17. Orbanić, Josip, „Promet, pomorstvo i veze u poslijeratnoj Istri“, *Pazinski memorijal: 26/27.*, ur. Josip Šiklič, Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, Pazin, 2009., 463 – 482.
18. Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
19. Radošević, Milan, „Pulski dnevnik L'Azion (Corriere istriano) o istarskim zdravstvenim uvjetima u međuraću (1919.-1940.)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 17., 2010., 179 – 198.
20. Rihtman – Auguštin, Dunja, *Ulice moga grada*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.
21. Rimanić, Mirjan, *Pazin srce Istre*, Pučko otvoreno učilište u Pazinu, Pazin, 2007.

22. Senjković, Reana, „Politički rituali“, *Refleksije vremena 1945. – 1955.*, ur. Jasmina Bavoljak, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2012., 202 – 227.
23. Strčić, Petar, *Pazin*, Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd, Beograd, 1982.
24. Tončinić, Ferdinand, *Spomen – knjiga hrvatske gimnazije u Pazinu 1899.-1969.-1999.*, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile Pazin, Pazin, 1999.
25. Žerjavić, Vladimir, „Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.“, *Društvena istraživanja*, 6-7 (4-5), 1993., 631 – 655.
26. Žužić, Patricija, „Teritorijalno-administrativni ustroj na području današnje Istarske županije za razdoblje od 1945. do 1990. godine: prilog za izradu shematizma uprave“, *Vjesnik istarskog arhiva*, 14-16, 2009., 185 – 249.

SAŽETAK

Pazin, kao središte istarskog poluotoka, u novijoj povijesti bio je pod austrijskom, a potom i pod talijanskom vlašću, kada dolazi do nasilne talijanizacije. Nakon Drugog svjetskog rata u Istri, pa tako i u Pazinu, dolazi do značajnih promjena na svim razinama društva. Na temelju detaljnog istraživanja članaka iz *Glasa Istre* u razdoblju od 1945. do 1955., dostupne arhivske građe Državnog arhiva u Pazinu i relevantne literature, dolazi se do zaključka da je život u poslijeratnom Pazinu bio težak i suočen s neimaštinom. Poraće je obilježila dugotrajna obnova porušenog grada, infrastrukture i prometa, ali i cjelokupnog načina života. S obzirom na svoje političke posljedice, kao jedan od najznačajnijih trenutaka u promatranom desetogodišnjem razdoblju ističe se dolazak Međusavezničke komisije za razgraničenje Istre. Zbog nejednakosti u društveno-gospodarskom razvoju, Pazin i nakon oslobođenja bilježi negativnu migracijsku bilancu. Obrazovni sustav Pazinjana temelji se na trima srednjim školama: Prvoj hrvatskoj gimnaziji, Poljoprivrednoj školi i Biskupskom sjemeništu. Kulturni život je u začecima i odvija se prvenstveno u Narodnom domu, diktiran od strane vlasti, kao i u ostatku države. Razvija se sport, i to kroz djelovanje Sportskog društva „Pazin“. Zdravstvene i socijalne prilike bile su na niskom stupnju razvoja, kao i prometna (cestovna, željeznička i poštanska) infrastruktura, međutim pokrenuti su mnogi značajni projekti. Poljoprivreda, obrtništvo, trgovina i turizam, kao najznačajnije gospodarske grane, redovito se susreću sa velikim razvojnim problemima. Specifičnost Pazina je zakašnjela industrijalizacija u odnosu na druge gradove u državi, što će biti determinanta daljnjeg razvoja.

ABSTRACT

SOCIAL AND ECONOMIC CHANGES IN PAZIN 1945. – 1955.

Pazin, as the center of the Istrian peninsula, in recent history was under Austrian, and then under Italian rule, when violent Italianization took place. After World War II in Istria, including in Pazin, significant changes have occurred in all levels of society. Based on detailed research of *Glas Istre* articles in the period from 1945 to 1955, available archival material of the State Archive in Pazin and relevant literature, we reach the conclusion that life in post-war Pazin was hard and faced with poverty. Post-war period was marked by long-term reconstruction of the destroyed city, infrastructure and transport, but also the entire way of life. Due to its political consequences, as one of the most important moments in the observed ten-year period, stands out the arrival of "Confederate Commission" for demarcation of Istria. Because of the disparities in the socio-economic development, Pazin recorded a negative migration balance even after the liberation. The education system was based on three high schools: First Croatian Gymnasium, Agricultural School and the Diocesan Seminary. Cultural life is in its initial stages and takes place primarily in the National Hall, dictated by the government, as well as in the rest of the country. Sport was being developed, mainly through the actions of Sports Association "Pazin". Health and social conditions were in low levels of development, as was traffic (road, rail and post) infrastructure, however, many significant projects have been initiated. Agriculture, Crafts, Trade and Tourism, as the most important economic sectors, regularly met with great development problems. Specificity of Pazin was the delayed industrialization in comparison to other cities in the country, which will be determinant for further development.